

ӘЛ-ФАРАБИ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖУРНАЛЫ

№ 1 (69) 2020 ж.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ӘЛ-ФАРАБИДІҢ 1150
ЖЫЛДЫҒЫ ЖӘНЕ АБАЙДЫҢ 175 ЖЫЛДЫҒЫ –
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: К 1150-ЛЕТИЮ АЛЬ-ФАРАБИ
И 175-ЛЕТИЮ АБАЯ

Азербайев А.

О тюркской политической этике: Аль-Фараби, Абай,
Алихан Букейханов.....3

Абдильдина Р.

Проблема взаимоотношения поколений в романе
М.О. Ауэзова «Путь Абая».....16

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЖӘНЕ ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ФИЛОСОФИЯ – ФИЛОСОФИЯ В НАСТОЯЩЕМ И ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ

Балабекұлы Д., Алтаев Ж., Қызылжық Абдуллах

Кеңістік ұғымы және оның ақпараттық мәні.....29

Маликова А.

Шешендік өнердің вербалды тәсілдері қактығысты
жағдайлардың алдын алу мен шешу құралы.....44

Сахов А., Турсынбаева А., Амангельдиев А.

Қазақстанда тұлғатануды зерттеудің қазіргі
мәселелері және әдістері.....54

Шайдулина Д.

Онтологический статус художника в культуре постмодерна.....65

ЗАМАНАУИ ҚОҒАМ: БІРЕГЕЙЛІК, ЖАҢҒЫРУ, БОЛАШАҚ – СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО: ИДЕНТИЧНОСТЬ. МОДЕРНИЗАЦИЯ. БУДУЩЕЕ

Соловьева Г.

Современный университет: формирование национальной
идентичности.....75

Редакцияның мекен-жайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

ҚР БҒМ Ғылым комитетінің РМҚК «Философия,

саясаттану және дінтану институты»

Тел.: +7 (727) 272-01-00, office@iph.kz

www.alfarabijournal.org

AL-FARABI

JOURNAL OF SOCIO- HUMANITARIAN STUDIES

ҚР БҒМ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
РМҚК «ФИЛОСОФИЯ,
САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ
ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ»

Мерзімді баспасөз басылым-
дарын және (немесе) ақпарат
агенттіктерін есепке алу туралы
куәлік № 13403-Ж 22.02.2013 ж.

Журнал ҚР БҒМ Білім және
ғылым саласындағы бақылау
комитетінің философия және сая-
си ғылымдары бойынша негізгі
ғылыми нәтижелерін жариялай-
тын ғылыми басылымдар тізіміне
енгізілген. (Комитет бұйрығы
05.07.2013 ж. №1033; Комитет
бұйрығы 20.08.2013 ж. № 1201).

2003 ж. шығарыла бастады

Жазылу көрсеткіші – 74671

АЛ-ФАРАБИ

ЖУРНАЛ СОЦИОГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

РГКП «ИНСТИТУТ ФИЛО-
СОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ
И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ»
КОМИТЕТА НАУКИ
МОН РК

Свидетельство о постановке
на учет периодического
издания и (или)
информационного агентства
№13403-Ж от 22.02.2013 г.

Журнал включен в перечень
научных изданий, рекомендуемых
Комитетом по контролю в сфере
образования и науки МОН РК для
публикации основных результатов
научной деятельности по философ-
ским и политическим наукам
(приказ Комитета от 05.07.2013 г.
№ 1033; приказ Комитета от
20.08.2013 г. № 1201).

Издается с 2003 г.

Подписной индекс – 74671

АЛ-ФАРАБИ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖУРНАЛЫ

№ 1 (69) 2020 г.

Иманмолдаева Б.

Бірегейлік және ұлттық бірегейлік ұғымының
концептуалды негіздері.....88

Насимов М.

Сананың ашықтығы әрбір қазақстандықтың санасын
жаңғыртудың бағыты ретінде.....98

**ҚАЗАҚСТАН: ҚАЗІРГІ ЗАМАННЫҢ САЯСИ
ШЫНДЫҒЫ –**

**КАЗАХСТАН: ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ
СОВРЕМЕННОСТИ**

Шакиров С.

Природа проявления конфликтогенности в жизни
казахстанского общества.....108

Жайыкова Ж.

Трудовые споры в Казахстане как разновидность
социального конфликта: виды и способы решения.....118

**ҚАЗІРГІ ЗАМАН ЖӘНЕ ДІН –
РЕЛИГИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ**

Shagyrbay A., Shyngysbayev L., Aimukhambetov T.

Evolution of Dialogue in Religious and Political Relations:
Historical Analysis.....127

Сарсембаев Р.

Основные аспекты процессов секуляризации
в Центральной Азии.....139

Contents. Abstracts.....149

Біздің авторлар – Наши авторы.....154

Our authors.....156

Адрес редакции: 050010, город Алматы, ул. Шевченко, 28.
РГКП «Институт философии, политологии и религиоведения»
Комитета науки МОН РК
Тел.: +7 (727) 272-01-00, office@iph.kz
www.alfarabijournal.org

О ТЮРКСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭТИКЕ: АЛЬ-ФАРАБИ, АБАЙ, АЛИХАН БУКЕЙХАНОВ

Аннотация. В научной среде широко популяризированы концептуальные положения по политической этике европейских и американских исследователей. В данной статье же предпринимается попытка выявления специфики казахской политической этики как части тюркской этической мысли, выявления основных черт и формулирования принципов тюркской политической этики. В этой связи рассматриваются идея единства нравственности и политики в философии тюркского мыслителя аль-Фараби. Общие положения относительно природы власти у аль-Фараби и казахского мыслителя Абая Кунанбаева обусловлены тюркской духовной традицией.

Казахский политический деятель, лидер Алаш-Орды Алихан Букейханов был почитателем наследия великого Абая. Демократические взгляды Букейханова относительно общественно-политического устройства не только казахской государственности, но и всей России, основаны на интеллектуально-нравственной составляющей власти и народа, что во многом напоминает модель «добродетельного города», архитектором которого является тюркский мыслитель Абу Наср аль-Фараби.

Исходя из анализа идей аль-Фараби, мудрости Абая и взглядов Алихана Букейханова о нравственной составляющей в государственной власти определены такие доводы политической этики, как гражданская совесть, стыд перед сообществом, добродетельная демократия, нравственная власть, насилие – проявление невежества.

Ключевые слова: политика, этика, гражданская совесть, стыд, нравственность, власть, добродетель.

Введение

Проблема совмещения и соотношения политики и этики рассматривалась еще в античной философии, и в настоящее время политическая этика составляет отдельную науку и учебную дисциплину. Следует учесть, что именно нравственный аспект деятельности политиков-профессионалов определяет общественно-политический климат государства. С другой стороны, ментальная составляющая политической культуры населения предопределяет вектор работы профессиональных политиков. Для здорового развития общества важны обе стороны.

В трактатах аль-Фараби, словах назиданий Абая, публикациях и политической деятельности Алихана Букейханова прослеживается общий

идеал государственной власти и политики. Абу Наср аль-Фараби (IX-X вв.) является тюркским философом. Ввиду того, что не имеется сведений о том, что казахский мыслитель второй половины XIX века Абай Кунанбаев был знаком с трактатами аль-Фараби, но в духовном наследии обоих прослеживается достаточно схожих подходов к совершенствованию человечества, чтобы присовокупить наследия обоих к одной духовной традиции. Концепция о «добродетельном городе» аль-Фараби рассматривается как методология политического, социального, культурного обновления с базовой идеей духовно-нравственного «оздоровления». Казахский интеллигент либеральных политических взглядов, депутат Государственной Думы Российской империи первого созыва, лидер казахской автономии Алихан Букейханов (1866-1937) также видел причину социальной дезорганизации и насилия в разрешении конфликтов в человеческом невежестве. Недостаток интеллектуального и нравственного образования не позволяет осмысливать человеческий социум и государство как единое целое, где именно интеллектуально-нравственные узы являются нервами функционирования.

Методология исследования

Основой методологии исследования стал историко-философский метод. В исследовании был наиболее важен принцип историзма, рассматривающий появление философской идеи как потребность реалий той или иной исторической эпохи и ее духовной составляющей.

Применялась компаративистика в диахронном рассмотрении проблемы, что означает сопоставление «форм дискурса на разных стадиях эволюции одной и той же философской системы» [Бурмистров 2008, с. 13]. Данный подход компаративистики обусловлен рассмотрением идей аль-Фараби, взглядов Абая Кунанбаева и Алихана Букейханова как тюркской духовности в разные исторические периоды.

Аль-Фараби и Абай о природе политической власти

Нравственный характер власти в трактатах аль-Фараби и словах назиданий Абая проявляется в ее предназначении просвещения народа. Просвещение, помимо рационального осмысления действительности, содержит и этику, придающей рационализму благообразный и добродетельный смысл и назначение. Поскольку невежество – причина всех зол и несчастий, облеченным властью надлежит ориентировать массы на овладение знаниями, позволяющими рационально мыслить и строить жизнь согласно наиболее приемлемым принципам и создавать благоприятные условия для совместного проживания со всеми народами планеты.

Не имея сведений об ознакомлении Абаем Кунанбаевым с трактатами аль-Фараби, и при этом, учитывая смысловые сходства, напрашивается вы-

вод о принадлежности наследий обоих к одной духовной традиции, обозначающей как тюркской. Без сомнений, аль-Фараби и Абай черпали рационализм у античных философов и руководствовались мусульманским вероучением, однако сам прецедент схождения учения X века и духовных исканий XIX века с одинаковой методой и целью благообразия всего человечества говорит о единой духовной специфике.

Тюркское происхождение аль-Фараби обусловило его многогранность в постижении тайн мироздания. Отсутствие жестких догматов, ограничивающих инструментарий познания, позволили прибегнуть к синтезу подходов в рассмотрении стержневых вопросов. Детство мыслителя прошло на границе кочевого и оседло-земледельческого регионов, и, наверняка, мировоззрение тюркских кочевников не было ему чуждым. Синкретизм кочевников, который был свойственен казахам и в XVIII-XIX вв., вероятно, и определил неограниченность подходов к познанию.

Для характеристики синкретизма обратимся к заметкам Чокана Валиханова. Более обширным понятием он определял шаманизм. А тенгрианство – наименованием шаманизма, поскольку Тенгри является одним из нескольких в пантеоне божеств. Казахский ученый писал, что шаманство у казахов «смешалось с мусульманскими поверьями и, смешавшись, составило одну веру, которая называлась мусульманской, но [они] не знали Магомета, верили в аллаха и в то же время в онгонов, приносили жертвы на гробницах мусульманским угодникам, верили в шамана и уважали мусульманских ходжей. Поклонялись огню, а шаманы призывали вместе с онгонами мусульманских ангелов и восхваляли аллаха. Такие противоречия нисколько не мешали друг другу, и киргизы верили во все это вместе» [Валиханов 1985, с. 49]. Казахи заменили Тенгри именем Аллах, но также верили в аруахов. Аналогичное ущемление позволило аль-Фараби связать ислам и философию греков. И нахождение связанных фундаментальных основ мироздания детерминировано тюркским кочевым мировоззрением. Поскольку кочевник дабы приноровится к степи, изучал природу, воспринимал окружающую среду как часть нечто большего и человека как часть его. Чокан Валиханов [1985, с. 50] писал: «Необходимая потребность познать Вселенную с ее чудесами, вопрос о жизни и смерти и отношениях человека к природе породили шаманство – обожание Вселенной или природы». Подобное «обожание Вселенной» аль-Фараби характеризуется обозначением истока всего мира и жизни от совершеннейшего первоначала, как назвал его мыслитель Первопричина, что в мусульманской версии именуется Аллахом. Согласно аль-Фараби, «Он есть Живое и Жизнь» [1970, с. 216].

Абай, будучи казахом и мусульманином, писал: «Бытие существует во вселенной, вселенная существует в Аллахе» [2006, с. 85].

Согласно аль-Фараби бог – Первый Сущий, Аллах, Первопричина бытия характеризуется следующим образом: «Он – знающий и знание – единая сущность и субстанция», «Он Мудрый», «Он – истина» [1970, с. 213]. Пред-

назначение человека, познавая бога, стремиться к совершенству. Человеку не под силу в одночасье познать Первого Сущего, узреть совершенство. Аль-Фараби писал: «Мы слишком слабы, чтобы Его умопостигнуть таким, каков Он есть на самом деле, потому что нас ослепляет избыток Его совершенства и полностью постигнуть Его мы не способны...» [1970, с. 218], «...его великолепие ослепляет взор и то, что вокруг него» [1970, с. 219].

Казахский мыслитель налагает на человека то же самое: «Разве можно человеку быть Всеведущим, Всемогущим, Жизнью, Зоркостью, Чуткостью, Волей, Речью, Созидателем? А все это – проявления Аллаха. Видимо, достаточно хотя бы подражать ему» [Абай 2006, с. 84].

Относительно познания божества Абай [2006, с. 84] писал: «Мы познаем Аллаха по мере его проявления, познать его самим невозможно. Даже тайна созидания недоступна мудрейшим из людей, не говоря уже о природе Аллаха. Аллах бесконечен, человеческий разум предельен. Разве возможно предельным измерить бесконечное?».

Аль-Фараби усматривает приближение к богу посредством этических добродетелей (воспитание) и интеллектуальных (науки). Два вида добродетелей соотносимы с двумя подходами познания: веры и разума. Вера в добродетельность Первопричины, его незыблемого совершенства, а 4 стадии интеллекта (разум) позволяют познавать божество и содержащееся в нем мироздание. 4 стадии интеллекта: потенциальный интеллект – способность познавать, актуальный интеллект – распознавание познанного, выявление истины и добродетели, благоприобретенный интеллект – кладезь необходимых знаний для совершенствования, деятельный интеллект – мыслительная деятельность сквозь призму добродетели.

Казахский мыслитель также обозначил веру и разум как подходы к познанию: «Человек овладевает науками и знаниями тогда, когда всем своим существом стремится к истине и правде, пытается понять самую суть явлений. Разум и вера двигают им, ибо истина от земли, и он идет к ней разумом, а правда от Аллаха, и он принимает ее на веру» [Абай 2006, с. 82]. Абай назвал науку – одним из «проявлений могущества Всевышнего» [2006, с. 82]. В то же время наука должна применяться для «справедливых, благих дел», науку «нельзя противопоставлять вере», владея науками, человек выполняет свой долг – «творить добро» [Абай 2006, сс. 102-103]. Добро – проявление бога-творца.

Абу Наср аль-Фараби, наблюдая людские пороки по всему Ближнему и Среднему Востоку, являющиеся причиной бед народа, непрочности государства. Беды в самом народе, если он невежественен, и горе от невежественного правителя. И аль-Фараби, веря в божественную миссию пророка Мухаммеда, в концепции «добродетельного города» возлагал ответственность на идеального правителя, не поддающегося искушениям мирской жизни. Это человек с чистым сердцем, нравственно чистый, обладающий интеллектом. Подобный правитель собственным примером добродетельной жизни, чи-

стыми помыслами, призывает людей к истинной вере, к освоению наук для улучшения жизни, он заботится о своем народе и обо всех народах земли. Государство, где люди создают семьи, воспитывают детей честными, благородными людьми, изучают науки и технологии с целью принести пользу всему их сообществу, функционирует благодаря правителю, призывающему к подобным ценностям. В таком государстве для лидера и народа ценно верить в добро, честно трудиться, распространять мир, способствовать сохранению жизни. В добродетельном городе порицается обман, хвастовство, подавление чьей-то воли с целью возвыситься над кем-либо, никак неприемлемо бестолковое угождение низменным влечениям (разврату), а заискивание, низкопоклонство, угодничество с целью личной выгоды считаются позором.

Проявление Бога в человеке – добродетель. Справедливость, честность, искренность, забота о ближнем и совершенствование себя выражают добродетель. Бог – первопричина мира, правитель – первопричина государства. Стало быть, правитель – источник и образец добродетели. Политический лидер управляет посредством нравственно-интеллектуального ценза. Значимость государственного служащего и его близость к правителю определяется степенью его добродетели. «Добродетельный город» иерархичен, от степени приверженности вере и знаний зависит степень в иерархии. Аль-Фараби [1970, сс. 306-307] писал: «В городе есть определенный человек – глава и прочие люди, приближающиеся к этому главе по своим степеням, каждый из которых согласно собственному положению и способностям осуществляет то действие, которого требует преследуемая главой цель. Они находятся на первой ступени. Ниже их следуют другие люди, которые действуют в соответствии с целями первых, – эти занимают вторую ступень. Далее таким же образом следуют люди, которые действуют в соответствии с целями этих последних. Так располагаются по порядку различные члены городского объединения вплоть до тех, что действует согласно целям этих последних и кто служит, но не обслуживается. Они занимают низшую ступень и являются людьми самого низкого положения». Нельзя исключать и показной добродетели, аль-Фараби предусматривает и это. Сугубо внешнее проявление благих намерений, напускная честность, то есть своего рода приспособленчество, по сути, обман, что и является невежеством. Политическая деятельность в «добродетельном городе» исключает ложь. Не имеет смысла лгать для личной выгоды и материального богатства, когда цель самого правителя и его приближенных сделать богатыми и счастливыми все сообщество. Политический лидер видит только путь к «счастью» всего народа, и никакого ни в коей мере отступления от заданного курса не приемлет.

Аль-Фараби [1970, сс. 317-319] обозначил такие «невежественные города», как город необходимости, город обмена, город низости и несчастья, честлюбивый город, город властолюбивый, город сластолюбивый, безнравственный город, заблудший город, переменчивый город. Каждый из «городов» означает вид негативизма (порока). Во второй половине XIX века в казахской степи

властные полномочия коренных жителей сосредотачивались только в должности управителя волости и бия (народного судьи). Абаем в волостных и биях, в народе подмечены все «невежественные города», обозначенные аль-Фараби. Отстаивается постулат о необходимости исполнения власти лучшими сынами из народа, то есть честными, справедливыми и европейски образованными. Приниженное положение казахов в сравнении с другими народами, как отмечает Абай, обусловлено косностью и невежеством. В народе приветствовалось безделье, выгода в ущерб другим, кичливость, цинизм. В 1891 году Абай [2006, сс. 10-11] писал: «...на лучших из людей возводятся наветы, против них возбуждаются уголовные дела, подбираются лжесвидетели. И все это делается для того, чтобы преградить путь к власти честным. Оклеветанный и униженный, кто-то из них вынужден обратиться за помощью к сильным мира сего, и тогда степь теряет еще одного честного сына. Более гордому и терпеливому уготован один путь – коротать свои дни в темнице». Это и создавало замкнутый круг, улучшение положение народа и его умственное развитие блокировалось ограниченными волостными, кругозор которых не позволял узреть полезность прогресса и просвещения. Зло, попустительство несправедливости, ложь в управлении народом – причины невежества. За неимением знаний о том, что общество, государство и весь мир представляют единый организм, где все взаимосвязано и взаимозависимо, невежественные волостные могут вызывать только жалость, их личностное убожество и душевная ничтожность преграждали путь народа к просвещению и процветанию. Абай [2006, с. 20] продолжает: «Бии и волостные глухи. Они бы не стремились к власти, если бы ценили мудрость и хотели набраться ума-разума. Наоборот, они считают себя верхом совершенства и пришли к власти потому, что вправе учить других. Разве могут такие люди позволить себе прислушаться к советам других...».

Аль-Фараби [2006, с. 21] сформулировал основу политической этики, политической лидер, правитель должен руководствоваться нравственными нормами, власть создает этический климат в обществе. И Абай руководствовался тем же. Душа народа изуродована кучкой невежд, далеких от знаний и наук. Абай характеризует: «...как будешь досаждать им необходимостью овладевать знаниями и заниматься наукой, когда они видят великий пример дурости волостных, биев и богачей?».

Казахский мыслитель пессимистичен, и это вполне объективно. Первая русская революция 1905-1907 гг. сплотила образованную казахскую общественность, выучившуюся в российских учебных заведениях, впитавших русскую и европейскую прогрессивную, демократическую мысль. Но интеллигенция представляла небольшую прослойку, а подавляющая масса народа прозябала в невежестве. И в 1930-х гг. тоталитаризм силой оружия навязал свой вариант прогресса и просвещения. Голод, унесший миллионы жизней, бегство за границу, слом традиционной культуры, искоренение религии и так далее – все это последствия того, что мировоззрение, уровень образованно-

сти, а вместе с тем и инфраструктуры, и армии народов российской империи, не позволяли укрепить единство, защитить отечество, создать здоровую экономику. В этой связи, большевики стали той силой, методы которой убедили и примирили народы с человеческими потерями, утратой духовности во имя построения социализма. Русское самодержавие не прислушалось к интеллигенции, лелея монаршую власть как опору, достояние и символ империи, когда народ требовал перемен. Этим и воспользовались революционные круги, среди которых большевики оказались наиболее проворными, их слово не расходилось с делом, это и импонировало массам. Большевики обещали прогресс и заверяли о крови и жертвах на пути к нему.

Абай [2006, сс. 53-54] писал: «Невозможно доказать этим людям всю ложность их нравов. Даже когда удастся их убедить в этом, они не состоянии измениться. Они напоминают животных, не изменяющих своим привычкам. Только сильный страх или смерть избавляют слабых от позора. Я, например, не встречал людей, которые вернулись бы к разумной жизни, легко отбросив дурные наклонности, которые искренне признали бы свою вину перед собой и по доброй воле последовали разуму». Большевицкая мораль в массы была внедрена при помощи устрашения, смерти советских граждан в лагерях, расстрелы заставили народы бывшей российской империи подчиниться и развиваться согласно лозунгам Коммунистической партии. Бесспорно, казахский мыслитель не желал подобного исхода, а лишь констатировал. Его социальные идеалы зиждились на духовном созидательном развитии. Образование – главная основа развития, и власть как собственным примером, так и действиями должна способствовать получению народом образования. Казахский мыслитель пишет о наделении властью человека, «который озабочен будущим казахов» [Абай 2006, с. 115]. Полномочия могут быть даны с целью направить детей изучать науки, создать для этого необходимые условия. Тогда следующее поколение казахов заметно отличалось бы от предыдущего.

Абай опирается на этическую категорию стыда. Стыд назван одним «из священных чувств» [Абай 2006, с. 75]. Чувство стыда – это сигнал о неверных поступках, противоречащих «вере или разуму». Вера наделяет аксиомой о врожденной добродетельности, честности и справедливости как идеала, а разум помогает распознавать окружающую жизнь и соотносить ее с добродетельной верой. Вторая этическая категория – совесть. Если стыд – это реакция на поступок, то совесть предшествует мысли, наполняет духовный мир человека благими, добродетельными мыслями, является основанием сознательности, честности и сострадания. Совесть срывает завесу неискренности, показухи, наигранной честности и мнимой сострадательности. Совесть, как и стыд, составляют веру, ориентируют к искренним намерениям. Как писал Абай [2006, с. 95]: «... чистое намерение – основа веры и ею надо дорожить».

Совесть и стыд власть имущих – фундамент нравственно здорового общества и сильного, процветающего государства. Власть – пример для населения.

Политическая этика Алихана Букейханова

Взгляды лидера Алаш-Орды, представителя казахской интеллигенции Алихана Букейханова по своему содержанию во многом напоминают трактаты аль-Фараби и слова назидания Абая. Политическая деятельность Букейханова не расходилась с опубликованными и озвученными им идеями. Деятель настаивал на верховенстве закона, равенстве всех перед законом. Главными постулатами его политической этики было строгое следование нравственным принципам и соблюдение провозглашенных прав и свобод, категорическое неприятие насилия. Алихан Букейханов [2009 а, с. 283], изучив мудрость предшествующих поколений, писал: «Самое трудное, что невозможно достигнуть ни умомъ, ни богатствомъ, спокойствіе душевное, доступное только высшей нравственности, присущей только всестороннему образованію, мы чувствуемъ [это] только тогда, когда ни душой, ни теломъ не сделаешь никому зла». Совершающий «зло» подобен паразиту, мировоззренческий уровень которого не позволяет осознать себя гражданином отечества и всего мира. Гражданин нравственно и интеллектуально образован, мыслит собственное счастье в сообществе и гармонии со всеми.

Самодержавная Россия в начале XX века переживала острый кризис. Крестьянство как подавляющее большинство уже не желало мириться с пережитками крепостничества, нуждалось в достаточных земельных наделах, тогда как правительство старалось удовлетворять интересы крупных помещиков-землевладельцев, также крупной буржуазии, сформировавшейся в России во второй половине XIX века. По причине того, что власть не учитывала интересы трудового народа, жаждавшего перемен, создавались организации, а затем уже и политические партии, выражавшие интересы угнетенных, то есть крестьянства и пролетариата. Земельная теснота, незащищенность интересов крестьянства породила партию социалистов-революционеров (эсеры), идейных наследников народнических организаций, а низкий уровень жизни пролетариата – российскую социал-демократическую рабочую партию (меньшевики и большевики). Эсеровские ячейки прибегали к террору как методу борьбы с самодержавием. А большевики вели подпольную революционную работу. Начало Первой русской революции вынудило самодержавие 17 октября 1905 года обнародовать Высочайший Манифест об усовершенствовании государственного порядка, провозглашавшего создание Государственной Думы как законодательного (совещательного) органа. Дума созывалась 4 раза, только два первых созыва имели демократичный характер с широким спектром политических мнений. Как только депутаты касались вопроса передачи земли на тех или иных условиях тем, кто ее обрабатывает, Дума распускалась. Тем самым, самодержавие никоим образом не желало вести равноправный диалог с политически активной общественностью. И убийства чиновников, полицейских продолжались эсерами. Власть также отвечала казнями, ссылкой.

Алихан Букейханов все же считал сам факт созыва Думы и прений на ее заседаниях достижением в борьбе со старым миром. Выражение мнений и изложение подлинного положения вещей на территории всей империи – уже искра демократического продвижения. Прогрессу, как культурному, экономико-социальному, политическому, так и духовному мешало «иго народного невежества» [Букейханов 2010 а, с. 114], насаждавшегося самодержавием и бюрократией. Правительство с целью наведения порядка использовало бюрократический аппарат, репрессивные методы (аресты, казни), шпионаж, что вызывало еще большее ответное озлобление. Пренебрежительное отношение к народу выливалось в беспорядки. Алихан Букейханов утверждал, что методы работы с населением не принесут положительных результатов, насилие не приведет к счастливому концу. Он писал: «...Россія нуждается не въ бюрократическихъ учрежденіяхъ и министерскихъ кабинетахъ, хотя бы и либеральныхъ, а въ коренныхъ преобразованіяхъ, которыя превратили бы ее въ истинно демократическое государство, единственно соответствующее ея соціальной структуре. Преобразованія эти произведутъ величайшій переворотъ въ міровой исторіи и могутъ быть совершены только при содействіи общественныхъ силъ и всего народа, и только общество и народъ могутъ поддерживать спокойствіе въ стране, необходимое для осуществленія соціальныхъ реформъ» [Букейханов 2010 б, с. 172]. Власть и народ – одно целое.

Однако царская власть не внимала словам демократической интеллигенции, усиливала репрессивный нажим. Министр внутренних дел В.К. Плеве, пытавшийся искоренить революцию, сам стал жертвой социалистов-революционеров в 1904 году, и революция все больше повсеместно проникала в народные массы. Борец с революцией, дворянин П.А. Столыпин был добропорядочным человеком, примерным семьянином, и выражаясь более обширно, потомственным джентльменом. Будучи слугой самодержавия, занимая высокопоставленные должности, он порывал с благовоспитанностью. Должность министра внутренних дел требовала жестких мер, физической расправы с революционерами, им сочувствующими, и подавления воли всех несогласных с самодержавием. Алихан Букейханов [2009 б, с. 400] писал о Столыпине: «Нетъ никакого сомненія, что онъ старался и старается сохранить позицію джентльмена, но... несовместимое – несовместимо, и теперь уже для всякаго ясно, что его джентльменство никого и ни отъ чего не спасетъ, даже его самого». После взрыва на Аптекарском острове в Санкт-Петербурге 12 августа 1906 года, устроенного эсерами-максималистами, в котором пострадали дети самого Столыпина, он ввел военно-полевые суды, выносившие приговор не позднее 48 часов, который приводился в исполнение в течение 24 часов. Появилось выражение «столыпинские галстуки», означавшее публичную казнь через повешение. Кроме того, расстрелы, аресты, ссылки и высылки. Как пишет Букейханов, такие меры принимались «безразлично, какъ противъ революціонеровъ, такъ и противъ спокойныхъ людей, не исключая сторонниковъ самого П.А. Столы-

пина» [2009 б, с. 400]. Репрессивный аппарат препятствовал членам первого созыва Государственной Думы, распущенной в начале июля 1906 года, получившей в истории название как «Дума народных надежд», создать какое-либо объединение. Как характеризовал Букейханов [2009 б, с. 401], организовать сообщество запрещалось «лицамъ, облеченнымъ доверіемъ населенія страны, следовательно, по своимъ нравственнымъ качествамъ, стоящимъ далеко выше средняго уровня». Самодержавная машина подавления нацеливалась насиліем искоренить протесты. Сама должность министра внутренних дел вынуждала затуманить нравственное воспитание, оставить гуманистические идеи, политическую этику в университетской аудитории. Практика требовала решительности, жестокости и хладнокровия. Царское правительство посчитало нужным вешать людей, вербовать шпионов, отправлять в ссылки интеллигентов, вместо рассмотрения проектов первого и второго созывов Государственной Думы.

Букейханов обозначил методы работы по борьбе с революцией как «Революція на крайней правой». Если исходить из того, что «революція – это отрицаніе существующаго закона и суда» [Букейханов 2009 с, с. 419], революционеры используют противоречащие законам методы с целью заявления о себе, то следует задуматься о законности методов борьбы самодержавия с революционерами. Букейханов [2009 с, с. 416] проводит анализ изданий реакционной газеты «Новое время», где «прямо говорится, что судъ и вообще законныя формы борьбы съ революціей пора бросить». Он усматривает в тактике министров силовые приемы, «Вся ихъ деятельность ничто иное, какъ сплошное отрицаніе силы закона компетентности суда» [Букейханов 2009с, с. 417]. Царская власть исключила суд Российской империи – «отрицало судъ», и прибегала к военно-полевым судам, расстрелам без суда, использовало карательные отряды.

Алихан Букейханов одобрял демократию, основанную на достаточном для демократии интеллектуально-нравственном уровне развития человеческого сообщества, где каждый гражданин ощущает себя частью всеобщего целого, осознает, что гармония и созидание зависит от каждого гражданина в отдельности. Гражданская совесть не позволяет причинять зла кому-либо, и власть в этом отношении никак не подавляет населения с целью навязать курс развития. Власть может предлагать на рассмотрение, советовать высокообразованным гражданам, наделенным совестью перед отечеством и стыдом, как за себя, так и за других. Своего рода, добродетельная демократия. Ввиду, этого Букейхановым как и всеми Алаш-Ордынцами, наиболее приемлемой формой общественного устройства считались земства. Земские сборы как совещательные и координирующие органы могли бы выявлять необходимые слаженные меры по улучшению народной жизни. Земские заседатели выбирались бы народом как наиболее достойные.

Букейханов констатирует, что на протяжении всей человеческой истории, власть использовала принуждение и насилие независимо от государственно-го строя, будь то монархия или республика. От эпохи к эпохе человечество не изменяет своему заблуждению, никак не желает развития, смены стереотипов. Казалось бы, располагая научным потенциалом, человечество наступает

на одни и те же грабли. Букейханов [2009 d, с. 427] писал: «Учится человечество логике мышления тысячелетия, но и до сих пор, когда вопрос касается разрешения практических задач, двух мыслей связать не может. В отвлечении или для других все умны, а для себя, лично для своего обихода – дураки голые, глупы, можно сказать, до диктатуры». Он презирал диктатуру в любом варианте, поскольку диктатура – это «доказательство ограниченности человеческого ума» [Букейханов 2009 d, с. 421]. Логика диктатуры сводится к якобы «вынужденному», «временному» насилию, давлению, принуждению с одной лишь целью сделать людей счастливыми. Это относится и к правой диктатуре, и диктатуре левой, то есть к диктатуре пролетариата, провозглашенной большевиками. Всякая оппозиция диктатуре строя, но при этом сама предлагающая диктатуру на первых порах, пусть даже для стремления к демократии, предполагает, что «та диктатура, будущая, будет совершеннее всех диктатур в прошлом и в настоящем» [Букейханов 2009 d, с. 424].

В 1906 году Букейханов как будто прогнозировал, что диктатура самодержавия, пусть даже в либеральной обертке, без диалога с интеллигенцией, в конечном счете, сломится перед другой диктатурой, еще более жесткой. Следующая система власти внешне будет называться демократической, так как печется о коммунистическом будущем всего мира («от каждого по способности, каждому по потребности»). Но какая угодно власть, утверждающаяся насилием и принуждением, будет уходить в историю с противоречивым смыслом, даже с больше негативным оттенком. Букейханов писал: «Демократический строй будет располагать таким количеством добросовестных агентов диктатуры, что от ее давления не ускользнет ни один человек, ни даже малый ребенок. Вот преимущества будущей власти и системы ее насилия. До сих пор, при малом количестве правящих, результата всеобщего и одновременного давления нельзя было достигнуть, а тогда при демократизации правящих классов это мыслимо. Только мыслимо, заметьте. Но действительность покажет, что давление и совершенное и несовершенное одинаково противны человечеству. Оно стремится к свободе, а не под пресс... Пресс ему не выносим, хотя бы он и был сооружен из самого что ни есть демократического материала. И как только оно достигнет счастья быть под демократическим прессом, так начнется все та же история протеста и усилий освободиться на волю, за границу досягаемости власти прессы...» [2009 d, с. 424]. Предвидения сбылись. Свершились две революции 1917 года, большевики одержали победу в гражданской войне, силовыми методами провели коллективизацию, революционным подходом индустриализировали страну советов, а для всеобщей дисциплины создали систему ГУЛАГа. Бесспорно, репрессивная машина большевиков была более изощренной. Ярлык революционера заменен на клеймо «враг народа». Вместо каторги создавались исправительно-трудовые лагеря, со структурой надзора, и внутренней системой иерархии. Шпионы стали стукачами, которых появилось огромное множество, также секретные сотрудники НКВД. Дети доносили на

взрослых, в детских домах чье-то чадо стыдилось родителя как «врага народа». Не построив коммунизма, но достигнув развитого социализма, начались горбачевские преобразования. Послабление командно-административной системы в Перестройку привело к погоне за свободой и самовыражения. И за 5-6 лет, система, изначально построенная на диктатуре, рухнула.

Казахский интеллигент, лидер Алаш-Орды Алихан Букейханов мыслил об идеальном государстве как о сообществе людей, объединенных духовно-нравственными узами. Подобное сообщество исключало подавляющих, а предполагало направляющих и помогающих, исключало угнетенных, а вмещало стремящихся к всеобщему счастью. Институт политической власти, предложенный Букейхановым, означал единение интеллигенции и народа. Главным императивом для интеллигенции, наделенной властью, служит гражданская совесть, осмысление государства и мира как единого организма.

Заключение

Принцип всеобщности, единого мирового корня в тюркском традиционном мировоззрении обусловил идеал политической власти, с основополагающим критерием созидательного развития. Государство –единство власти и общества. «Добродетельный город» аль-Фараби, социальный идеал Абая, «добродетельная» демократия Алихана Букейханова зиждились на нравственной власти. Безукоризненность нравов и образования правящей элиты задают тон всему социуму. Незыблемость чистоты нравов властных кругов – пример гражданской совести населению.

Библиография

- Абай. 2006. 'Слова назидания'. Алматы, Өнер, 136 с.
- Аль-Фараби, Абу Наср Мухаммад. 1970. 'Трактат о взглядах жителей добродетельного города'. Философские трактаты, пер. с арабского. Алма-Ата, Наука, сс. 193-377.
- Букейханов, А. 2009 а. 'Не желай и не делай другимъ того, чего не себе желаешь'. Полное собрание сочинений в 7 томах, Т. 1. Астана, «Сарыарқа» БУ, сс. 283-284.
- Букейханов, А. 2009 б. 'Обыватель-критиканъ. Часть VI'. Полное собрание сочинений в 7 томах, Т. 2. Астана, «Сарыарқа» БУ, сс. 400-405.
- Букейханов, А. 2009 с. 'Обыватель-критиканъ. Революція на крайней правой'. Полное собрание сочинений в 7 томах, Т. 2. Астана, «Сарыарқа» БУ, сс. 414-419.
- Букейханов, А. 2009 д. 'Обыватель-критиканъ. О диктатуре'. Полное собрание сочинений в 7 томах, Т. 2. Астана, «Сарыарқа» БУ, сс. 421-427.
- Букейханов, А. 2010 а. 'Омскъ, 1-го августа'. Полное собрание сочинений в 7 томах, Т. 4. Астана, «Сарыарқа» БУ, сс. 112-114.
- Букейханов, А. 2010 б. 'Омскъ, 12-го августа'. Полное собрание сочинений в 7 томах, Т. 4. Астана, «Сарыарқа» БУ, сс. 171-173.
- Бурмистров, С. 2008. 'Философская компаративистика и история философии'. *Хора*, № 1, сс. 5-17.
- Валиханов, Ч. 1985. 'Следы шаманства у киргизов'. Собрание сочинений в пяти томах, Т. 5. Алма-Ата, Главная редакция Казахской советской энциклопедии, сс. 48-70.

Transliteration

Abai. 2006. 'Slova nazidaniya' [Words of Edification]. Almaty, Oner, 136 s.

Al-Farabi, Abu Nasr Muhammad. 1970. 'Traktat o vzglyadah zhitel'ey dobrodetelnogo goroda' [Treatise About Views of Inhabitants of Virtuous City]. Philosophskiy traktat, Per. s arabskogo. Alma-Ata, Nauka, ss. 193-377.

Bukeikhanov, A. 2009 a. 'Ne zhelay i ne delay drugim togo, chego ne sebe zhelayesh' [Do Not Wish and do not do to Others What You do not Wish For Yourself]. Polnoye sobraniye sochineniy v 7 tomah, T. 1. Astana, "Saryarka" BU, ss. 282-284.

Bukeikhanov, A. 2009 b. 'Obyvatel-kritikan. Chast VI' [Everyman- criticaster. Part VI.]. Polnoye sobraniye sochineniy v 7 tomah, T. 2. Astana, "Saryarka" BU, ss. 400-405.

Bukeikhanov, A. 2009 c. 'Obyvatel-kritikan. Revolyutsiya na krayney pravoy' [Everyman-Criticaster. Revolution on the Rightest]. Polnoye sobraniye sochineniy v 7 tomah, T. 2. Astana, "Saryarka" BU, ss. 414-419.

Bukeikhanov, A. 2009 d. 'Obyvatel-kritikan. O dictature' [Everyman- Criticaster. About a Dictatorship]. Polnoye sobraniye sochineniy v 7 tomah, T. 2. Astana, "Saryarka" BU, ss. 421-427.

Bukeikhanov, A. 2010 a. 'Omsk, 1-go avgusta' [Omsk, the 1-st of August]. Polnoye sobraniye sochineniy v 7 tomah, T. 4. Astana, "Saryarka" BU, ss. 111-114.

Bukeikhanov, A. 2010 b. 'Omsk, 12-go avgusta' [Omsk, the 12-th of August]. Polnoye sobraniye sochineniy v 7 tomah, T. 4. Astana, "Saryarka" BU, ss. 170-173.

Burmistrov, S. 2008. 'Filosofskaya comparativistika i istoriya filosofii' [Philosophical Comparative Studies and History of Philosophy]. *Hora*, № 1, ss. 5-17.

Valikhanov, Ch. 1985. 'Sledi shamanstva u kirgizov' [Traces of Shamanism in the Kyrgyz]. Sobraniye sochineniy v pyati tomah, T. 5. Alma-Ata, Glavnaya redaktsiya Kazahskoy sovetskoy entsiklopedii, ss. 48-70.

Азербайев А.Д.

Түркі саяси этикасы туралы: Әл-Фараби, Абай, Әлихан Бөкейханов

Еуропалық және американдық зерттеушілердің саяси этикасына қатысты тұжырымдамалық ұстанымдар ғылыми ортада кеңінен танымал. Бұл мақалада түркі этикалық ойының бөлігі қазақ саяси этикасының ерекшеліктерін анықтауға, негізгі белгілерін айқындауға және түркі саяси этикасының қағидаларын қалыптастыруға әрекет жасалды. Осыған орай түркі ойшылы әл-Фараби мен қазақ ойшылы Абай Құнанбаевтың билік табиғатына қатысты жалпы ережелері түркі рухани дәстүріне байланысты.

Қазақтың саяси қайраткері, Алаш-Орданың көсемі Әлихан Бөкейханов Ұлы Абай мұрасын ізет тұтқан. Бөкейхановтың демократиялық көзқарастары тек қазақ мемлекеттілігіне ғана емес, сонымен қатар бүкіл Ресейдің қоғамдық-саяси құрылымына қатысты, және бұл саяси көзқарас билік пен халықтың интеллектуалдық және адамгершілік құрамдас бөліктеріне негізделген, түркі ойшылы Әбу Насыр әл-Фарабидің «қайырымды қала» тұжырымдамасын еске салады.

Әл-Фараби идеяларын, Абайдың даналылық сөздерін, Әлихан Бөкейхановтың мемлекеттік биліктің адамгершілік бөлігі туралы көзқарастарын талдай отырып, саяси этикасының азаматтық ар-ождан, қоғам алдындағы ұят, ізгілікті демократия, адамгершілік билік, зорлық-зомбылық надандықты айғақтайды деген дәлелдер анықталды.

ПРОБЛЕМА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПОКОЛЕНИЙ В РОМАНЕ М.О. АУЭЗОВА «ПУТЬ АБАЯ»

Аннотация. Одним из универсальных мировоззренческих вопросов, интерес к которому не угасает на протяжении всей истории человеческой культуры и к анализу которого постоянно обращаются многие писатели и философы, является проблема взаимоотношения поколений, «отцов и детей». К исследованию этой проблемы в своем великом эпическом романе «Путь Абая» обратился и выдающийся казахский писатель М.О. Ауэзов.

Тема отцов и детей в творчестве М.О. Ауэзова была проанализирована по-новому: казахский писатель с характерной ему глубиной проследил историю формирования личности главного героя, его философско-нравственные искания как представителя нового, прогрессивного мировоззрения, новых этических ориентиров в контексте его отношений с отцом – олицетворением традиционных взглядов, архаических ценностей и моральных установок.

Ключевые слова: взаимоотношения поколений, мировоззрение, этические ценности, традиции, прогресс.

Введение

Республика Казахстан вот уже более четверти века живет в условиях независимости, имеет статус суверенного государства. Однако самостоятельность и суверенитет не ограничиваются построением самостоятельной политической системы и собственной суверенной экономики. Субъектом демократического государства является народ, именно он строит государство ради своего блага, в связи с чем решающее значение в качестве и перспективах развития государства принадлежит такой важной духовной составляющей как самосознание народа.

Важнейшим способом развития самосознания, самоидентификации себя как народа является изучение национальной культуры, своего духовного наследия. Одной из вершин казахской духовной культуры, имеющей неопценимое значение для формирования и развития национального самосознания казахстанцев, является роман выдающегося писателя М. О. Ауэзова «Путь Абая», отображающий одну из сложных и судьбоносных страниц жизни казахского народа и исследующий путь личностного формирования великого поэта-мыслителя Абая Кунанбаева.

Одним из самых важных вопросов, над которым, по словам самого М.О. Ауэзова, он размышлял в своем великом романе, является проблема вза-

имоотношения поколений, в связи с чем его интересовал вопрос о том, что нового он как казахский писатель сумел внести в осмысление этой сложной философской проблемы. И до сегодняшнего дня, на наш взгляд, эта проблема остается недостаточно проанализированной, а потому требующей новых обращений и исследований.

Методология исследования

Обращение к анализу и исследованию одной из ключевых проблем романа «Путь Абая» с философской позиции не является случайным. Философия, являясь духовной квинтэссенцией культуры, занимается исследованием всеобщего, сущности, закона, определяющего суть того или иного явления. Опираясь на универсальными философскими методами, категориями и законами, философия рассматривает проблемы в контексте осмысления главных вопросов человеческого бытия, к которым, несомненно, относится общечеловеческая проблема взаимоотношения поколений.

В статье была применена диалектическая методология, позволяющая схватить предмет исследования во всей его целостности и внутренних взаимосвязях. В работе используется исторический подход, который помогает раскрыть содержание проблемы в историческом развитии, поскольку сущность явления возможно понять лишь проследив всю историю, ключевые моменты ее формирования, исследуя проблему в ее развитии и конкретно-исторической обусловленности; принцип объективности, дающий возможность всестороннего охвата изучаемого вопроса с целью выявления и раскрытия его сущности.

Исторические формы решения проблемы «отцов и детей» в мировой литературе

Подобно проблеме любви, одним из универсальных вопросов, анализируемых в истории человеческой культуры, является проблема взаимоотношения поколений. К решению этой проблемы одним из первых в истории мировой культуры обратился великий Гомер, рассказавший в «Одиссее» о вернувшемся из странствий герое Одиссее, которому в борьбе с женихами, домогавшимися его супруги Пенелопы, помогает сын Телемах. Гомер [1967] восхищается нравственным союзом отца и сына, их прочной кровной связью, совместным отпором, данным многочисленным претендентам на руку Пенелопы.

В своих великих трагедиях эту проблему глубоко поставил и исследовал Софокл в контексте развития человека того времени, в соответствии с нравственными императивами, регулировавшими взаимоотношения представителей греческого полиса. В Афинах говорили: «Выше всего в жизни людской

закон, и неписанный закон выше писаного». Неписанный, нравственный закон – вечен, он дан Богами, на нем держится человеческое общество: он велит чтить Богов, любить родных, уважать старших, жалеть слабых. Писанный, правовой закон в каждом государстве устанавливается людьми, он не вечен, его можно издать и отменить. О том, что неписанный, моральный закон выше писаного рассказывает Софокл в своих трагедиях.

Следует отметить, что проблема взаимоотношения поколений, отцов и детей в трагедиях Софокла решается на психологическом уровне, как субъективное отношение родных людей – реальных отцов и детей между собой, где одни – дочери царя Эдипа Антигона и Исмена проявляют по отношению к своему отцу высокое нравственное отношение, любовь и преданность, а другие – сыновья Полиник и Этеокл предают отца, отрекаются от него и изгоняют из родного города [Софокл 1970]. Софокл, как и Гомер, однозначно решает проблему взаимоотношения отцов и детей, руководствуясь божественным законом нравственности, согласно которому необходимо почитать родителей. Тот человек поступает нравственно, кто уважает своего отца, следует его указаниям, поскольку отец, родители являются в традиционном мышлении олицетворением рода. В традиционных типах общества субъектом выступает целое, и нравственность отдельного индивида определяется интересами этого целого. Человеческий поступок является однозначно нравственным, если он отвечает божественному закону, соответственно безнравственно поступают и осуждаются те, кто нарушает неписанный закон. Поэтому Антигона и Исмена восхваляются автором, а поведение Полиника и Этеокла порицается.

Еще более ярко нравственный божественный закон проявляется в отношении Антигоны к своему брату Полинику, тело которого, как изменника родины, по приказу Креонта осталось непогребенным. Здесь был нарушен божественный закон, согласно которому душа может обрести покой, если тело предано земле. Антигона, совершенно точно зная о последствиях своего поступка, жертвует собой и предает тело брата земле. Для нее исполнение нравственного закона выше цены собственной жизни.

Если обратиться к казахскому эпосу, к примеру к народной поэме «Кыз-Жибек», то для человека традиционной культуры были совершенно очевидны трагические последствия похода Толегена за невестой, поскольку его путешествие не одобрил отец, он дал сыну «теріс бата», не благословил его, что логично обернулось смертью героя. То есть, согласно традиционным установкам, субъектами, решающими акторами в судьбе детей являются родители как олицетворение рода, именно в согласии с интересами рода решаются и оцениваются деяния отдельных индивидов.

Со становлением и укреплением государства нравственность действий людей стала определяться интересами государства, эту идею впервые в греческой культуре высказал Сократ. В Средние века человек так же мыслит себя только как часть некоей общины, государства, но поскольку здесь главной

идеологией является христианская религия, то в этих условиях человек, его нравственность должны были отвечать религиозным требованиям. Тем более, что в Священном писании почитание родителей является одной из главных божественных заповедей, нарушение которой представляет собой тяжкий грех. Таким образом, в эпоху античности, как и в средние века, отдельный человек представляет собой акциденцию некоего целого, которое само только и выступает в качестве субъекта, в связи с чем в традиционной культуре проблема взаимоотношения поколений решается однозначно: дети должны во всем почитать родителей. В конфликте отцов и детей правда всегда на стороне отцов.

Новое время коренным образом отличается от предшествующих исторических типов общества в связи с выделением и оформлением человеческой индивидуальности. В отличие от предыдущих эпох в капиталистическом обществе все люди – свободные и самостоятельные товаропроизводители. Здесь впервые массово формируется свободная индивидуальность, являющаяся самостоятельным субъектом своей деятельности и судьбы. Все эти серьезные экономические и социальные изменения, перемены в положении и роли человека нашли свое отражение в культуре, в литературе в осмыслении важнейших мировоззренческих проблем.

Новая постановка и решение проблемы отцов и детей в эпоху Возрождения наиболее ярко представлена в произведениях Шекспира. В его пьесах взаимоотношения поколений строятся уже по-другому, по-новому, как это, например, происходит в трагедии «Ромео и Джульетта». Юные герои шекспировской пьесы считают, что любовь есть их индивидуальный выбор, и никто не может им диктовать кого любить. В отличие от предшествующих исторических эпох здесь осуществляется свободный и независимый выбор: свободные люди хотят свободно любить и самостоятельно выбирать спутника жизни, даже если он является выходцем из враждебного рода. Шекспир в «Ромео и Джульетте» проблему отцов и детей показал как личную, внутрисемейную трагедию, но частные взаимоотношения отцов и детей происходят в контексте совершающихся в жизни социальных изменений, выражают становление новых общественных отношений, нового понимания нравственности [Шекспир, 1968а]. Здесь проблема отношения родителей и детей уже не решается так однозначно, как прежде: нравственно – почитать родителей, во всем следовать интересам рода, семьи, государства, соответственно, безнравственно – не прислушиваться к воле родителей. Ромео и Джульетта нарушают нравственный закон, но выбор и предпочтения автора на их стороне. Автор пересматривает нравственное содержание человеческих поступков: не всегда следование воле родителей является верным и оправданным.

Эта мысль еще более ярко раскрывается в другой трагедии Шекспира – «Короле Лире». В пьесе глубоко рассматриваются противоречия и коллизии в отношениях между детьми и родителями, истинная добродетель и нарушение долга, мораль и безнравственность в их взаимном сочетании и перепле-

тении. Извечная проблема конфликта поколений в трагедии анализируется на примере двух семей – короля Лира и графа Глостера. В обоих случаях отцы были унижены и преданы своими детьми.

В «Короле Лире» формально, но при этом лицемерно нравственную установку почитания родителя соблюдают старшие дочери Лира – Регана и Гонерилля, младшая же Корделия искренно говорит отцу, что чтит, любит и уважает его согласно нравственному долгу, но имеет право на собственный индивидуальный выбор на личную любовь, и любовь к отцу она разделит с любовью к мужу. Как показывает автор, разворачивая события трагедии, нравственной оказывается Корделия, которая, не изменяя своему интересу, предана отцу. Шекспир показывает, что в конфликте отцов и детей правда не всегда на стороне отцов, как это однозначно понималось и принималось раньше. На примере разрушения двух семей Шекспир обнаружил нарушения в системе отношений общества, показал разделение самого общества. «Король Лир» – это не просто семейная, личная драма, тема неблагодарности детей здесь также служит поводом к пониманию социальных изменений, произошедших в обществе.

Если для доренессансного мировоззрения был характерен традиционный взгляд на мир, мироустройство, где подчинение детей родителям, подданных – государю, забота родителя о детях и государя о своих подданных являлись формами естественной связи между людьми, то в «Короле Лире» с самого начала трагедии эти законы нарушены, в обществе происходит распад всех естественных общественных связей между людьми, распадается старый патриархальный мир [Шекспир 1968б]. В шекспировских трагедиях, таким образом, через конфликт поколений показано противостояние старого и нового, двух разных эпох.

Размышления над отношениями между отцами и детьми в Новое время продолжает в своих произведениях великий французский писатель О. Бальзак. В «Отце Горио» [Бальзак 1960а] и «Евгении Гранде» [Бальзак 1960б] эти взаимоотношения проанализированы в условиях утверждения товарных, буржуазных отношений. Для буржуазного сознания вера в семью необходима, так как семья – единственная хранительница капиталов после смерти их владельца, незыблемая основа строя, покоящегося на частной собственности. Здесь всем правит денежный интерес, как тонко показывает Бальзак, старая добрая нравственность забыта. И это проявляется как со стороны детей – в поведении Дельфины и Анастази по отношению к своему отцу Горио, которого они ценят лишь как источник денег, так и со стороны отцов, как это происходит в «Евгении Гранде», где скупой отец обрекает свою семью чуть ли не на голодную смерть. В мире, где все продается и покупается, где царят товарные отношения, убежден писатель, люди нередко забывают, нарушают общечеловеческие нравственные принципы и ценности.

Проблема отцов и детей волновала и русскую литературу, которая также ставила эту проблему и по-своему ее решала, более того, внесла в ее пони-

мание свое новое веское слово. Знаменитый роман «Отцы и дети» И.С. Тургенева поднял проблему отцов и детей – конфликта поколений – до социального уровня. Проблема взаимоотношения поколений особенно обостряется в переломные моменты развития общества, когда они становятся выразителями идей двух разных эпох – уходящей и наступающей. Именно такое переломное время в истории России – 60-е годы XIX века – показано в романе И.С. Тургенева. Изображенный в нем конфликт отцов и детей далеко выходит за семейные рамки – это социальный конфликт разных общественных слоев: старого дворянства и молодой разночинской революционно-демократической интеллигенции, конфликт разных мировоззренческих позиций: либералов и демократов [Тургенев 1971].

Проблему взаимоотношения поколений поднимает в своих произведениях и Л.Н. Толстой. В романе «Война и мир» писателя интересуют нравственные аспекты взаимоотношения отцов и детей, зачастую противоположные, он показывает разные формы сложных психологических, драматических отношений между разными поколениями. В основе решения этой проблемы лежит убеждение Толстого [1968]: «Нет нравственного стержня в родителях, не будет его и в детях».

Проблема отцов и детей, нравственная сторона отношений между близкими людьми была глубоко проанализирована в романе Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы». В своем великом произведении Достоевский показывает отношения между безнравственным отцом и сыновьями: образованным, умным, однако пришедшем к мысли, что «все дозволено» Иваном; чистым, глубоко верующим – Алешей; и, наконец, жестким, резким, ненавидящим своего отца – Дмитрием. Сыновья были брошены отцом на произвол судьбы, совершенно забыты им, став взрослыми, они ничего, кроме неприязни и даже ненависти к своему отцу не испытывают. Роман «Братья Карамазовы» о степени вины каждого из братьев в отцеубийстве. Любовь к людям Ф.М. Достоевский [1973] понимает не как любовь к «дальнему» человечеству, а как любовь к каждому человеку со всеми его слабостями и пороками.

Новизна решения проблемы взаимоотношения поколений в романе М.О. Ауэзова «Путь Абая»

Содержательно, многопланово и совершенно по-новому проблема отцов и детей была проанализирована М.О. Ауэзовым в его великом романе-эпопее «Путь Абая», в котором писатель с присущей ему глубиной прослеживает и выписывает линию формирования личности главного героя, путь его нравственных и философских исканий, и это личностное формирование великого казахского поэта и мыслителя происходит в контексте взаимоотношений Абая с его отцом, братьями, оказавшими колоссальное влияние на его личностное становление [Ауэзов 1978].

В отличие от многих писателей, обращавшихся к проблеме отцов и детей и решавших ее как внутрисемейные морально-нравственные отношения – отношения биологических родителей и детей, и тем самым отстаивавших универсальные этические, семейные, нравственные ценности, в отличие от тех, кто увидел отношения отцов и детей как отношения поколений и разных социальных слоев, показывая безнравственность и бессилие уходящего социального слоя и далеко не все принимая в новом поколении, М.О. Ауэзов решил эту проблему с иной, совершенно новой позиции.

Казахский писатель в своем романе-эпопее рассматривает и раскрывает взаимоотношения Абая и его отца Кунанбая не просто как конфликт поколений, не как естественные и вполне ожидаемые разногласия между поколением отцов и детей. В противостоянии Абая и Кунанбая автор видит категорическую и непримиримую борьбу нового и старого мировоззрений, столкновение зарождающихся и утверждающихся в казахской степи взглядов и устоявшихся, издревле выработанных и веками апробированных установок и традиций. Ауэзов показывает взаимоотношения Абая и его отца как борьбу, столкновение идей прогресса и регресса, перспективного будущего и уходящего, отсталого прошлого. При этом сам Ауэзов стоит и всецело принимает сторону нового не просто поколения, но нового, прогрессивного мировоззрения, олицетворением и рупором которого является в романе его главный герой.

В романе проблема отцов и детей поднята на новую ступень, она решается как проблема выбора казахского народа между жизнью и смертью. Здесь проводится одна из главных мыслей романа: Абай созидает и несет новое, прогрессивное мировоззрение – проповедует необходимость освоения новых современных знаний, уважение к науке, просвещению, культуре, целеустремленность, самостоятельность и трудолюбие – и прогрессивно оно потому, что только оно, только следование новым мировоззренческим, нравственным ориентирам даст казахскому народу реальную перспективу развития. Следование же старым, уже во многом архаичным установкам, проповедуемым Кунанбаем и его единомышленниками, с точки зрения Ауэзова, заведомо тупиковый путь, ведущий казахский народ к историческому проигрышу, более того к гибели. Вот почему эта проблема и ее решение и понимание так важны для автора.

Здесь очень важен исторический контекст происходящего. В 1820–1822 годах в Казахстане как национальной окраине России была проведена административная реформа, известная как реформа Сперанского – «реформа западных киргизов», в результате которой были уничтожены казахская политическая система ханства, казахская земля была поделена на округа и волости, причем жители не могли свободно перемещаться и вести хозяйственную деятельность за пределами своего территориального округа и волости. Казахи же, как известно, вели полукочевое скотоводческое хозяйство, осва-

ивая обширные территории: двигались вслед за скотом летом на джайляу, а зимой возвращались на зимовки, которые располагались в местах, где росли высокие и сочные травы, служившие кормом скоту в зимнее время. Одним из пунктов реализации реформы было переселение в Казахстан русских крестьян, традиционной формой хозяйственной деятельности которых являлось земледелие, в связи с чем им передавались плодородные земли в поймах рек, предгорьях, служившие казахам зимовками. Лишившись зимовок, казахи были обречены на вымирание. Таким образом, в стране начала происходить коренная трансформация привычного образа жизни – кочевого экономического уклада, что повело за собой ломку старой традиционной культуры.

Проблемы, стоявшие в то время перед народом, были совершенно определенными: «быть или не быть» казахам как народу, как выжить в новых условиях, когда из-за административной и военной политики, проводимой Россией в Степи, казахи теряли необходимые им для ведения традиционного хозяйства земли.

Ломка традиционных устоев жизни, привычного жизненного уклада осмыслялась в творчестве казахских акынов, жырау – поэтов скорби как «Зар заман», как настоящий «конец света», конец жизни. И это действительно был конец старой, традиционной формы жизни. Поэты скорби задавались вопросом, что ждет казахов, какое будущее открывается перед народом, и предвещали тяжелые времена, наступление катастрофы.

Первые казахские просветители – это люди, которые по-другому, по-новому стали решать вопрос о будущем народа. В отличие от поэтов-печальников Ч. Валиханов, И. Алтынсарин, Абай предложили народу реальный и единственный выход, предупреждая, что иначе казахов ждет настоящая трагедия. Этот выход просветители увидели в освоении народом новой культуры, в необходимости овладения современными формами европейской культуры, показали, что единственной формой выживания народа в новых условиях являются приобщение к науке и образованию.

Потому конфликт Абая со своим отцом Кунанбаем – это конфликт судьбоносного выбора между жизнью и смертью. Если следовать традиционным ценностям и устоям, носителем и выразителем которых является в романе Кунанбай, то казахов, по убеждению его сына Абая, ждет неминуемая катастрофа.

Признание позиции Абая или ее непонимание и неприятие – это не просто философский спор и дискуссия, с точки зрения М.О. Ауэзова, это жизненно важный выбор нации. Поэтому конфликт между Абаем и Кунанбаем – это не обычные человеческие разногласия между отцом и сыном, не просто интересный и важный научный диспут, не только противостояние социальных слоев, а кардинальный выбор между жизнью и смертью! Жизнь поменялась, изменилась, перестали действовать веками работавшие и оправдывавшие себя обычаи, традиции, стереотипы, и в этот исторически важный

и ответственный момент времени необходимо по-новому взглянуть на мир, выработать взамен старым новые мировоззренческие ориентиры. Тем велик и ценен Абай, что прежде всех других глубоко это осознал и со всей силой своего таланта пытался достучаться до сердец своих собратьев.

Для того чтобы обострить проблему, сделать ее человечески близкой и задевающей чувства и сознание читателя, Ауэзов очень живо и выпукло, мастерски выписывает образ Кунанбая как очень цельного представителя старого мира и бытующего в традиционном казахском обществе мировоззрения. Кунанбай – носитель родового сознания, потому вся его деятельность направлена на продвижение и отстаивание интересов рода Иргизбай. Его нравственная позиция заключается в следующем: хорошо, нравственно и правильно все то, что способствует процветанию его рода и семьи. Ему по большому счету безразличны методы и способы, которыми он добивается своих целей. Ради их достижения он использует и хитрую, тонкую, восточную дипломатию, и ложь, и обман, не гнушается прямым насилием. Чтобы раскрыть всю важность и значительность этого идейного противостояния Ауэзов показывает Кунанбая не мелким и незначительным человеком, напротив, он рисует его умным, сильным и серьезным мировоззренческим противником Абаю, более того, Кунанбай – самый родной Абаю человек, его отец! Потому в описании идейного противоборства между Абаем и Кунанбаем М.О. Ауэзов достигает в романе высшего драматического накала, поднимается до самых больших высот художественного мастерства!

Образ Кунанбая завораживает читателя своей цельностью – Кунанбай очень жесток, суров, но человечески понятен. Он во всем, во всех своих поступках последовательно следует понятной и принимаемой им логике, находится внутри традиционной, веками сложившейся духовно-нравственной парадигмы, с точки зрения которой положительный, достойный, уважаемый человек – это человек богатый, состоятельный, наделенный властью, а потому способы достижения этой цели оказываются не столь уж важными. Вся деятельность и помыслы Кунанбая ориентированы на власть и богатство, он желает, чтобы его дети, родственники, близкие и дорогие ему люди были властными, богатыми, достойными и уважаемыми, с его точки зрения, людьми.

Поэтому, когда между Абаем и Кунанбаем состоялся ключевой мировоззренческий спор, отец четко выразил свое понимание мироустройства, указав все, с его точки зрения, недостатки Абая. Приведем его основные мысли и аргументы, чтобы ярче и четче вырисовались позиции героев по основополагающим нравственным установкам.

Отец обвиняет Абая в том, что тот доступен каждому, поскольку считает, что чтущий себя человек, пользующийся признанием и уважением других, должен знать свое высокое место и быть потому неприступным для них. На это Абай возражает, что чем быть глубоким, недоступным колодезю, луч-

ше быть полезным многим, поскольку для Абая главное – это служение народу, людям, он любит и уважает людей, стремиться помогать им, быть им нужным. На претензию отца, что он часто общается с русскими и дорожит ими, Абай отвечает, что уважает русскую культуру, потому что в приобщении к развитой литературе, философии, науке, образованию видит будущее современных народов, в том числе и своего родного народа. В отличие от отца, уверенного, что народ следует держать в крепкой узде, что ему нужен жестокий и сильный правитель, Абай убежден, что народ меняется, он уже не подобен стаду баранов, какими они были еще вчера, а напоминает табун резвых коней, вольных скакунов, с которыми не справиться одному пастуху. Люди изменились, они стали свободными, мыслящими, необходимо ценить их достоинство и подходить к ним с уважением [Ауэзов 1978, сс. 305–306].

То есть, если Кунанбай живет и руководствуется старыми, патриархальными установками, интересами рода, традиционным пониманием роли личности, для него нравственно все то, что служит процветанию его близких и рода Иргизбай, то у Абая ценности другие. Абай желает служить своему народу, всему человечеству, при помощи новых мировоззренческих ориентиров, прежде всего, образования, культуры он стремится привлечь народ к высшим человеческим, нравственным ценностям.

Если тот же Базаров, являясь без сомнения сильной и неординарной личностью, человеком дела, не понимает и не принимает культуру, искусство, определяя их как нечто бесполезное, Абай в романе Ауэзова – это человек глубоко понявший и осмысливший значение культуры в человеческом существовании, формировании истинной человеческой сущности. Абай потому и является выдающейся личностью, что он намного опережает свое время, в своем поэтическом творчестве и философии великий казахский мыслитель выражает самые высокие нравственные ценности и идеалы – великую ценность, самоценность человека, человеческой любви, знаний, нравственности. Ко всем проблемам и вопросам Абай подходит с точки зрения блага человека и человечества.

Однако, как показывает М.О. Ауэзов, новое поколение, поколение детей вовсе не однородно и не однозначно, оно не несет лишь прогрессивное начало. Абай и его братья – совершенно разные люди, в процессе своей жизни выработавшие и утверждающие разные ценности. Так, Такежан и его сын Азимбай во всем стремятся походить на отца, деда, они полностью разделяют нравственные установки и ценности старшего поколения. Абай же, впитав казахскую и европейскую культуру, видит ценности в другом. Он любит и глубоко уважает своего отца, но понимает, что между ними существуют коренные противоречия. Абай нацелен в будущее и осмысливает сегодняшний день как ступень к завтрашнему дню, а потому убежден в необходимости пересмотра прежних мировоззренческих установок.

Свои новые нравственные ценности и ориентиры Абай стремится донести до людей, рассказывает о них в своих стихах, делится в философском творчестве. Он мечтает о претворении новых идеалов, прежде всего, прививает их своим собственным детям. Абай стремится, чтобы его дети считали самым главным смыслом жизни не богатство и власть, а культурные ценности. Абиш – старший сын Абая – вырос высокообразованным человеком, впитал в себя глубокие ценности не только казахской национальной культуры, но и русской, европейской науки и культуры. Младший Мағауия также рос в атмосфере уважения к науке, образованию, культуре. Дети самого Абая и те, кто учился в открытой им школе, выросли высоко духовными людьми, в их среде царил культ науки, искусства, философии.

Заключение

Таким образом, обобщая вышесказанное, можно заключить, что новое, внесенное М.О. Ауэзовым в решение проблемы отцов и детей – это глубокое исследование не просто конфликта и разногласий между сыном и его отцом, между разными поколениями, выдающийся казахский писатель существенно развил эту важную философскую проблему, внося в ее решение новый аспект, акцентировав внимание на глубочайшем мировоззренческом противостоянии между Абаем и его отцом Кунанбаем. В романе «Путь Абая» проблема отцов и детей – это не простой семейный или социальный конфликт, но глубокое духовное, нравственное противоборство между отцом и сыном, между архаичным, старым способом отношения к миру и прогрессивным, новым, содержательно другим, противостояние, имеющее судьбоносное значение не просто в жизни самих героев, но в истории всего казахского народа.

Современные казахстанцы исполнили мечту многих поколений наших предков, лучших сынов казахского народа, искренне мечтавших о своей свободной, развитой, независимой стране. Мы сегодня имеем свое собственное государство и это величайшее счастье, но жизнь не стоит на месте, свои достижения, свое право на достойную, успешную страну надо постоянно доказывать. Казахстан разработал свою национальную идею и поставил перед собой задачу – войти в 30-ку развитых государств мира, это верная цель, поскольку вряд ли казахстанцы – истинные патриоты своей страны хотят плестись в арьергарде исторического процесса.

Сегодня мир стоит перед лицом Четвертой промышленной революции, и перед нами – казахстанцами, как и перед всем миром вновь стоит вопрос: как стать конкурентоспособными в новых условиях. Новая программа по модернизации общественного сознания, предложенная Елбасы, вновь возвращает нас к новому осмыслению и переосмыслению тезисов Абая о необходимости саморазвития, движения вровень со временем. В современном мире, чтобы

быть на уровне развитых народов казахстанцам необходимо осваивать и усваивать новые ценности, выработать новые мировоззренческие ориентиры: быть культурно открытыми миру, стать здоровыми прагматиками, изучать языки, развивать науку, повышать качество и уровень образования, при этом глубоко изучая свою традиционную культуру, бережно сохраняя свою специфику, свой национальный культурный код: без решения этих задач сохранить свое государство, стать успешными и конкурентоспособными в мире и интересными ему невозможно. Потому Абай и Ауэзов актуальны сегодня как никогда, ибо эти великие люди – истинные сыны казахского народа, подлинные патриоты, заряжают нас своей энергией, вдохновляют своим видением и умением решать судьбоносные, жизненно важные проблемы и противоречия, вселяют в нас уверенность в своих возможностях и потенциале.

Библиография

- Ауэзов, М. 1978. 'Путь Абая', т. 1. Алма-Ата, Жазуши, 605 с.
- Бальзак, О. 1960а. 'Отец Горио'. Бальзак, О. *Собрание сочинений*, в 24 т., т. 2. Человеческая комедия. М., Правда, сс. 272–527.
- Бальзак О., 1960б. 'Евгения Гранде'. Бальзак, О. *Собрание сочинений*, в 24 томах, т. 6. Человеческая комедия. М., Правда, сс. 5–186.
- Гомер, 1967. 'Одиссея'. Гомер. *Илиада. Одиссея*, серия «Библиотека Всемирной литературы», серия первая. Античный мир, т. 3. М., Художественная литература, сс. 419–711.
- Достоевский, Ф. 1973. 'Братья Карамазовы', серия «Библиотека Всемирной литературы», серия вторая, Литература XIX века, т. 84. М., Художественная литература, сс. 35–787.
- Софокл, 1970. 'Антигона', серия «Библиотека Всемирной литературы», серия первая. Античный мир, т. 5. М., Художественная литература, сс. 179–231.
- Толстой, Л. 1968. 'Война и мир', серия «Библиотека Всемирной литературы», серия вторая. Литература XIX века, тт. 113, 114. М., Художественная литература, сс. 31–717, сс. 7–703.
- Тургенев, И. 1971. 'Отцы и дети'. Тургенев, И. *Записки охотника. Накануне. Отцы и дети*, серия «Библиотека Всемирной литературы», серия вторая. Литература XIX века, т. 117. М., Художественная литература, сс. 465–639.
- Шекспир, В. 1968а. 'Ромео и Джульетта'. Шекспир, В. *Трагедии. Сонеты*, серия «Библиотека Всемирной литературы», серия первая. Средние века. Возрождение. XVII век, т. 36. М., Художественная литература, сс. 25–123.
- Шекспир, В. 1968б. 'Король Лир'. Шекспир, В. *Трагедии. Сонеты*, серия «Библиотека Всемирной литературы», серия первая. Средние века. Возрождение. XVII век, т. 36. М., Художественная литература, сс. 363–479.

Transliteration

- Auezov, M. 1978. 'Put' Abaya' [The Path of Abay], t. 1. Alma-Ata, Zhazushi, 605 s.
- Balzac, H. 1960a. 'Otets Gorio' [Father Goriot]. Balzac, H. *Sobraniye sochineniy*, v 24 t., t. 2. *Chelovecheskaya komediya*. M., Pravda, ss. 272–527.
- Balzac, H. 1960b. 'Yevgeniya Grande' [Eugénie Grandet]. Balzac, H. *Sobraniye sochineniy*, v 24 tomakh, t. 6. *Chelovecheskaya komediya*. M., Pravda, ss. 5–186.

Homer, 1967. 'Odiseya' [Odyssey]. Homer. *The Iliad. Odyssey*, seriya «Biblioteka Vsemirnoy literatury», seriya pervaya. Antichnyy mir, t. 3. M., Khudozhestvennaya literatura, ss. 419–711.

Dostoyevsky, F. 1973 'Brat'ya Karamazovy' [The Brothers Karamazov], seriya «Biblioteka Vsemirnoy literatury», seriya vtoraya, Literatura XIX veka, t. 84. M., Khudozhestvennaya literatura, ss.35–787.

Sophocles, 1970. 'Antigona' [Antigone], seriya «Biblioteka Vsemirnoy literatury», seriya pervaya. Antichnyy mir, t. 5. M., Khudozhestvennaya literatura, ss.179–231.

Tolstoy, L. 1968. 'Voyna i mir' [War and Peace], seriya «Biblioteka Vsemirnoy literatury», seriya vtoraya. Literatura XIX veka, tt. 113, 114. M., Khudozhestvennaya literatura, ss.31–717, ss. 7–703.

Turgenev, I. 1971. 'Ottsy i deti' [Fathers and Sons]. Turgenev, I. *Zapiski okhotnika. Nakanune. Ottsy i deti*, seriya «Biblioteka Vsemirnoy literatury», seriya vtoraya. Literatura XIX veka, t. 117. M., Khudozhestvennaya literatura, ss. 465–639.

Shakespeare, W. 1968a. 'Romeo i Dzhul'yetta' [Romeo and Juliet]. Shakespeare, W. *Tragedii. Sonety*, seriya «Biblioteka Vsemirnoy literatury», seriya pervaya. Sredniye veka. Vozrozhdeniye. XVII vek, t. 36. M., Khudozhestvennaya literatura, ss. 25–123.

Shakespeare, W. 1968b. 'Korol' Lir' [King Lear]. Shakespeare, W. *Tragedii. Sonety*, seriya «Biblioteka Vsemirnoy literatury», seriya pervaya. Sredniye veka. Vozrozhdeniye. XVII vek, t. 36. M., Khudozhestvennaya literatura, ss. 363–479.

Әбділдина Р.Ж.

М.О. Әуезовтың «Абай жолы» романындағы ұрпақтардың өзара қарым-қатынас мәселесі

Адамзат мәдениетінің барлық тарихи кезеңдерінде өзекті дүниетанымдық мәселе – ұрпақтар арасындағы қарым-қатынас, яғни әке мен бала арасындағы қатынасқа көптеген жазушылар мен философтар өз еңбектерінде әрдайым талдау жасайды. Қазақтың көрнекті жазушысы М.О. Әуезов өзінің әйгілі этикалық романы "Абай жолында" осы мәселені зерттеуге бет бұрған.

М.О. Әуезовтың шығармасында әке мен бала арасындағы қарым-қатынас жаңаша талданды: қазақ жазушысы басты кейіпкердің тұлғалық қалыптасу тарихын, оның адамгершілік-философиялық ізденісін жаңашылдық пен прогрессивті дүниетаным мен басты кейіпкермен әкесінің қарым-қатынас мәдениетінде – дәстүрлі көзқарастардың, архаикалық құндылықтар мен моральдық ұстанымдардың бейнесін көрсеткен жаңа этикалық бағыттың өкілі ретінде терең зерттеулер жасады.

Досжан Балабекұлы, Жақыпбек Алтаев (Алматы, Қазақстан),
Абдуллах Қызылжық (Ыстамбұл, Түркия)

КЕҢІСТІК ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ МӘНІ

Аннотация. Мақалада философия және әлеуметтік ғылымдардағы кеңістік ұғымының түсінігі мен маңыздылығына тоқталып, ақпараттық кеңістіктің қоғам алдындағы маңыздылығын ашу көзделген. Кеңістік – маңызды философиялық категориялардың бірі, ол ғылыми білімнің түрлі бөлімдерінде негізгі рөл атқарады, онда кеңістік кейбір теориялар мен концепциялар қарастыратын абстрактілі кеңістікті білдіретін абстрактілі мағынада қарастырылады.

XXI ғасырда кеңістіктегі ақпарат адами, қаржылық, материалдық қорлар секілді ең маңызды басқару қорларының бірі. Сондықтан ақпараттық өркениет заманында ақпарат – қоғамның стратегиялық маңызы бар қоры. Сондықтан, кеңістіктегі ақпаратты өндіру мен тұтыну – қоғам өмірінің барлық салаларының дамуында, әсіресе, экономиканың негізгі бағдарын айқындауда рөлі айрықша.

Қоғам – алға жылжыған сайын, ақпараттық кеңістіктің аумағы да өзгеріп келеді. Әр отбасының, елді-мекеннің, түрлі мекемелердің, мемлекеттің өз ақпараттық кеңістігі бар. Осыған сәйкес, білім-ғылымдағы көрсеткіштер, әлеуметтік-экономикалық өрлеу мен төмендеу баланстары сараланады. Әлеуметтік философияда біз ақпараттық кеңістіктің қоғамдағы маңыздылығына тоқталып, оның осы замандағы маңыздылығын ары қарай зерттей түсеміз.

Түйін сөздер: кеңістік, ақпараттық кеңістік, ақпараттық қоғам, философия, әлеуметтік философия, ақпараттық қауіпсіздік.

Kіріспе

Антикалық дәуір философиясында кеңістік категорияларын жүйелеу принципі өзгеше болғанымен, әлеуметтік және жаратылыстану ғылымдары бойынша жан-жақты мағынаға қол жеткізді. Десек те, әр дәуірдің өз ғылыми ізденісі болады. Қайта өрлеу дәуіріндегі философияда ежелгі дәуірдегі кеңістік ұғым тұжырымдамаларының бірқатары теріске шығарылса, жаңа дәуірдегі ғылым мен философияда ескі түсініктердің басым көпшілігі жоққа шығарылды. Ал философиядағы қоғам мәселесін алып қарайтын болсақ, ақпараттық кеңістік, кеңістік ұғымы қалыптасқан дәуірден сипат алуы керек деп пайымдаймыз. Себебі, қоғам болған жерде адамдардың ақпарат алмасуы, білім-ғылымның пайда болуы ақпараттық кеңістікті қалыптастыратыны сөзсіз. Сондықтан, бұл ұғым

ғылымда кеңістік ұғымымен бірге қатар қалыптасып келген. Бірақ, ежелгі дәуірде нақты теориялық дәлелдеу болмағанымен, уақыт өте келе, әлеуметтік кеңістіктегі маңыздылығы пайда болып отыр.

Кеңістікте ақпараттың мәні-оның құндылығында емес, қалай, қашан, қайда туындағанында. Осы мәселеге байланысты қоғамда пікір-таластар опын алады. Ақпараттық түсінікке деген иммунитет олардың алдағы жоспарларын дұрыс құруына және барынша дамуына ықпал етеді. Түрлі саяси-экономикалық өзгерістер де ақпараттық кеңістіктің формасы аясында шешімін табады.

Ақпарат ұғымы-көнеден қалыптасты. Тіпті, қазақ даласындағы таңбалы тастардағы суреттер, көне түркі жазба ескерткіштері де сол дәуірдің ақпараттық белгісінен хабар береді және осы күнге дейін ақпараттық маңызға ие болып отыр. Ал уақыт өзгерген сайын қоғамда ақпараттық дамудың түрлі формалары сипат алып, оны зерттеудің жүйелік әдісін қалыптастыруды қажет етуде.

Зерттеу әдіснамасы

«Кеңістік», «Ақпараттық кеңістік», «Ақпараттық қоғам» ұғымдарын, түсінігін анықтауда концептуалды талдау әдісі қолданылды. Ақпараттық кеңістіктің әлеуметтік-философиялық мәнін ашу үшін пәнаралық байланыс қолданылды. Өйткені, «кеңістік» ұғымы әлеуметтік ғылымдардың барлығын қамтитын күрделі ұғым. Зерттеу жұмысымызда, тарихи-салыстырмалық әдіс пен теориялық ғылыми әдістер қолданылды.

Кеңістік ұғымының философиялық-теориялық талдамасы

Кеңістік – философиялық және ғылыми білімнің, сондай-ақ күнделікті тіршіліктің базалық категорияларының бірі. Ол уақытқа байланысты, уақыт арқылы әлемнің өткеннен бүгінге, бүгіннен болашаққа қарай қозғалысы, өзгерісі мен дамуы белгіленеді. «Кеңістік» және «уақыт» категориялары заттар мен құбылыстардың бір жағынан, олардың қатар бар болуын, екінші жағынан олардың даму мен бірін-бірі алмастыру процестерін және олардың бар болуының ұзақтығын көрсетеді. Кеңістік пен уақыт бүгінге дейінгі белгілі әлем бейнесінің негізгі құрылымын көрсетеді [Рейхенбах 2004, с. 43].

Кеңістік-философиямен қатар, математика мен физикадағы күрделі ұғымы. Бұл жердегі ақпараттық кеңістік пен астрономиядағы ғарыштық кеңістік болып бөлінеді.

«Кеңістік» түсінігінің әдеттегі қолданысы оның теориялық экспликациясы сияқты проблема туғызбайды. Өйткені экспликация басқа көптеген түсінікпен әрі түрлі ғылыми және философиялық талдау-түсіндірмелермен байланысты болады.

Кеңістік әдетте, өзіміз объективті түрде бақылайтын әлемнің үш өлшемді физикалық кеңістігі ретінде түсіндіріледі. Көбінесе, кеңістікте болатын оқиғалар мен іс-әрекеттердің белгілі орны ретінде, физикалық объектілер мен оларға байланысты құбылыстар орын алатын жер ретінде; ал кейде өзінде болып жатқан оқиғалардың мән-мағынасын анықтайтын арнайы орын ретінде қарастырылады [Баженов 1966, с.137]. Сонымен қатар, бұл түсінік күнделікті ауызекі сөзде метафора ретінде жиі қолданылады.

Кеңістік түсінігін теориялық тұрғыдан қарастыру Ежелгі Антика заманынан бастау алады. Дегенмен, кеңістік антикалық философия мен ғылымда қазіргі заманғы философия мен ғылымға белгілі күйінде қарастырылмайды, ол нақты анықталатын, математикалық түрде бейнеленетін процестер мен қозғалыстар болып жататын орын ретінде қарастырылды. Гректердің дүниетанымы физикалық нәрсені Платон секілді өткінші, жоқ нәрсе ретінде қарастырып, Аристотель сияқты оны сапалық жағынан баяндап немесе математикалық есептеулерге тән емес атомизм тілін қолдана отырып, физикалық объектілер мен құбылыстарды математикалық тұрғыдан баяндау мүмкін екенін жоққа шығарады. Сондықтан антикалық көзқарас бойынша кеңістік – оған тән геометриялық қатынастарды жүзеге асыратын геометриялық ұзындық емес, бар болғаны физикалық объектілер орын алып, құбылыстар болып жататын, «қайда» дегенді білдіретін әлдебір орын.

Платон өзінің «Тимей» трактатында ғарыштың құрылымы мен пайда болуын суреттей отырып, бір-бірімен түйіспейтін үш түр бар екенін мойындауға тиіс еді: біріншісі, тіршіліктің түрі ретіндегі, ойға қонымды болмыс, мәңгі-нақты үлгі, бұған сандар да жатады, екіншісі, нақты нәрсенің тұрақсыз бейнесі, физикалық нәрсенің стихиясы, пікірдің мәні ретінде пайда болатын нәрсе, үшіншісі, пайда болатын нәрсе қай жерде шығады [Платон 1990]. Осындағы соңғы нәрсені Платон «хора» деп атайды, бұл термин әдетте «кеңістік» деп аударылады. Шын мәнінде «хора» пайда болатын барлық нәрсенің панасы мен тұрағы, оны «асыраушы және қабылдап алушы», бірақ өзі пайда болмайды әрі мызғымайды, яғни, ол – мәңгілік. «Хора» нақты бар нәрсе болмағанымен, пайда да болмайды, сондықтан кеңістікті үшөлшемді нәрсе ретінде қарастыратын бұлыңғыр түсінікке қатысы жоқ материяға жақынырақ [Плотин 2005, с. 83] Сондықтан «хора» өздігінен ретсіз, ол өзгешелік туғызып, иррационалдық орнатады, сондықтан онда пайда болатынның бәрі есептеуге келмейді: есептеу мен санау тек идея мен сандарға ғана тән. Сол себепті осылайша енгізілетін «кеңістік» түсінігінің өзі біраз қиындық туғызады: болмыстан және пайда болатын нәрседен өзгеше болғандықтан, оны ақыл арқылы да, ой-пікір арқылы да, сезім арқылы да түсіне алмаймыз. Платон кеңістікке қатысты түсінікті «заңсыз пайым» көмегімен, яғни, түс пен қиял арқылы, шындығында, ешқашан болмаған нәрсені қиялдап, елестету арқылы түсінуге болатынын мойындауға мәжбүр. Осылайша, платондық нақты емес «хора» Демокрит

пен Левкипптің атомистік ілімінде қарастырылатын, болмыстың жоқтығы ретінде түсіндіретін орасан зор бос қуысқа ұқсас болып шығады.

Левкипп пен Демокриттің ілімі ғаламды орасан зор бос қуыста қозғалып жүретін және бірімен-бірі байланысып, әрекет ететін, бөлінбейтін түрлі сансыз бөлшектер ретінде қарастырды. Осылайша, адамның ойы алғаш рет болмысқа тең Ештеңенің барын түсіне алатын дәрежеге көтерілді. Атомдар мен бос кеңістік әлемнің түбегейлі екі субстанциясын көрсетеді. Ештеңе жоқ бос орын ретіндегі қуыстың бар екеніне қатысты мәселе антика кезеңінен бері дау туғызып келеді. Мысалы, Хрисипп әлемнен тыс шексіз бос қуыстың бар екенін айтты, ал Стратон оны барынша жоққа шығарды. Филопон ешбір сапалық өзгешелігі жоқ қуыстың бар екенін айта отырып, бос қуыс пен кеңістікті теңестіре қарайды. Бұл тұжырымдамаға қарсы элеаттар қатаң сын айтты. Өйткені бұл тұжырымдама олардың Біртұтас болмыс доктринасына қарама-қайшы еді. Бұл доктринаға сәйкес бос қуыс, уақыт пен қозғалыс жоқ. Әлейлік Зенон бос кеңістікке бір апория арнаған: егер бар нәрсе кеңістікте бар болса, кеңістік те бар болса, ендеше бұл кеңістік қайда бар.

Элеаттар бос кеңістік концепциясының қарама-қайшылығын көрсетуге тырысса, Аристотель «Табиғатта бос қуыс болмайды» деген тезисін негіздеуге тырысып, физикалық және метафизикалық аргументтер негізінде материяға толы ғарыштың қозғалысы жайындағы ойды дамытты. Аристотельдің көзқарасы бойынша, физика үздіксіз шамалардың және денелердің қозғалысы мен қасиетін қарастыруы керек. Басқа денелерге қатысты орналасуы жалғыз субстанция ретіндегі денеге тән. Сондықтан дененің кеңістіктегі ерекшелігі, оның орны денені алғашқы нәрсе ретінде қарастыру арқылы анықталады және физикалық ғарыш көптеген денелердің жиынтығы болғандықтан, аристотельдік физика мен метафизикада бірегей кеңістіктің артық екені көрінеді. Сәйкесінше Аристотель кеңістікті «орын» ретінде, яғни, барлық орындардың әлемдік жиынтығы, олардың құрылымы, олардың қатынасының жүйесі ретінде қарастыратын реляциялық тұжырымдаманы дамытты. Аристотельдің кеңістік пен уақытқа қатысты реляциялық концепциясы оның түбегейлі физикалық және метафизикалық ұстанымдарымен бірге Птоломейдің (II ғасыр) бір жарым мың жыл бойы басымдық танытып келген геоцентрлік жүйесінің негізіне айналды [Грюнбаум 1969, с. 45].

Платонның кеңістік пен материяның о бастағы жақындығына қатысты ішкі ойын Плотин мен Прокл ерекше, яғни, жалған әрі тек қиялда ғана болатын, бірақ әрқашан керекті жеке ұзындық ретіндегі орынды материя немесе геометриялық материя туралы ілімдерінде ары қарай дамытты.

Орта ғасыр ойшылдары Аристотельдің ізімен кеңістіктегі орын жайында кеңістікте орналасқан денені алғашқы феномен ретінде қарастыра отырып түсіндіруге бейіл болды. Схоластика шынайы, болуы ықтимал және қиялдағы кеңістіктер арасында айырмашылық бар деп көрсетеді: шынайы кеңістік шынымен де бар денелердің тұтастай ұзындығы; ықтимал кеңістік шыны-

мен бар денелерден басқа да денелердің болуы мүмкін екенін көрсетеді, ал жалған немесе қиялдағы кеңістік – анықталмаған, жасалмаған, қирамайтын, қозғалмайтын ұзындықтың ерекше түрі, онда шындығында да бар денелер орналастырылған ғалам ретінде ұсынылады [Audretsch & Maimmer 1988, p. 104].

Қайта өрлеу дәуірінде жалған болса да, көрнекі қиялда геометриялық фигуралар мен олардың қатынасын көрсететін кеңістік түсінігі алдыңғы қатарға шықты, бұған кескіндеме өнеріндегі перспектива ілімінің дамуы да өз әсерін тигізді. Бұл кезеңде Аристотельдің догма ретіндегі пікірлерін қайта қарау басталды: Коперник гелиоцентрлік жүйені дамытты, Т. Браге көк жүзінде кристаллдар сферасының жоқ екенін дәлелдеді, И. Кеплер планеталардың тегіс емес және ықшамдалған қозғалыстарының заңын жасады. Ғалымдар осы жаңа әлемнің математикаландырылған механикасын жасап шығаруға кірісті. Г. Галилей түбегейлі салыстырмалық ұстанымы мен біркелкі айналмалы қозғалыстар инерциясының заңын негіздеді.

Жаңа заманның ғылымы мен философиясы өзін схоластикалық дәстүрге қарсы тұратындай көрді, сондықтан кеңістікке қатысты бұрынғы түсініктерді де теріске шығарды, ал схоластикалық дәстүр түсініктер мен тәсілдерді антика заманының философиясы мен ғылымынан, негізінен Аристотельден алған. Р. Декарт кеңістікті ұзындықпен теңестіреді және оны ойлану сияқты субстанция мәртебесін алатын, өздігінен бар болатын, тәуелсіз материямен қатар қояды. Кеңістік өзінің негізгі атрибуты – ұзындық арқылы айқын әрі анық көрінеді, бірақ ұзындық – бірде маңызды атрибут ретінде (оны Декарт «модус» деп атаған), бірде субстанция ретінде көрінетін екіұшты нәрсе. Картезианды, яғни субстанциялы дуализмнің ықпалынан шығу үшін Спиноза ұзындықты жалғыз ғана таңғажайып субстанцияның сансыз атрибуттарының бірі ретінде түсінеді. Ал бұл субстанциядағы атрибуттардың тек екеуін, яғни, ұзындық пен ойлауды ғана адам ақылы қабылдап, анықтай алады [Ляткер 1975, с. 15].

Декарт кеңістікті бірегей және жалғыз субстанция ретіндегі Құдайдан басқа ешбір нәрсеге мұқтаж емес маңызды нәрсе дәрежесіне дейін көтерді. Декарттың пікірінше Құдай және адамның ақыл-ойы рухани субстанция болып саналады, оның шексіздігі мен шегін көрсетеді, ал физикалық шындықты Декарт қозғалыстың көмегімен бірнеше корпускула-бөлшектерге бөлінетін біртекті ұзындық ретінде қарастырады. И. Ньютон кеңістікті денелерден азат әрі олардан бұрын пайда болған деп қарастырды. Кеңістік үздіксіз әрі ертеректе жазылған «Тартылыс туралы» еңбегінде баяндалған қасиеттерге ие: кеңістік үшөлшемді, біртекті және барлық бағытқа қарай созылып жатады, ол – мәңгілік әрі табиғаты жағынан еш өзгермейді. Дененің орналасуы мен қозғалысына қатысы бар әрі ықтимал бөліктер ретінде көрсетуге болатын кеңістік бөліктері қозғалмайды және ортақ қасиетке ие [Хютт 1983, с. 443].

Ньютонның кеңістігі – жаратылған физикалық әлемнің өзіндік субстанциясы, ол жерден Жаратушы кейбір бөліктерді «жабу» арқылы, яғни, олар-

ды жасырын әрі қозғалыссыз ете отырып, денелер жарата алады. Жарату әрекетінің өзі қиялда жаңғыртылып, шығармашылық, танымдық қабілет ретінде санамен қатар орын алады. Ньютонды өз замандастары, әсіресе Г.В. Лейбниц сынға алды [Васильев 2004, с. 270]. Абсолютті шексіздік Құдайлық шексіздік пен оның барлық жерде бар болуының физикалық көрсеткіші болып саналады және Ньютонның пікірінше, онымен салыстырмалы түрде шынайы қозғалыс есептелінеді.

Жаңа заманда кеңістік тек физикалық денелермен байланыстырылып, «объективті» түрде қарастырылмайды, сонымен қатар сана мен қабылдаудың өнімі ретінде «субъективті» түрде қарастырылады. Бұл түсіндірмені кеңістікті нақты заттың қиялдағы бейнесі ретінде қарастыратын Т. Гоббс қана емес, Дж. Локк та қолдайды, оның ойынша, кеңістік – субъективті көрініс, заттарды сезім мүшелері арқылы қабылдаудан туындайтын «қарапайым идея», сондай-ақ ол заттардың арасындағы ара қашықтықты немесе көлемді көрсетеді. И. Кант та «Таза зердеге сын» еңбегінде кеңістікті сезімталдықтың трансценденттік негізсіз формасы ретінде, яғни тәжірибеге дейінгі және тәжірибеге қатысы жоқ, бірақ барлық тәжірибеде орын алатын форма ретінде қарастырады. Осындай сезімталдық формасы аясында санамыз сезім мүшелері арқылы қабылданатын материалды жинақтайды және сол форма арқасында математиканың априорлы синтетикалық пайымдарын айту мүмкін болады, олардың қажеттігі мен әмбебаптығы кеңістіктің априорлығы арқасында қамтамасыз етіледі. Канттан соң кеңістік теориясы негізінен философиялық түсіндірме мен математикалық және физикалық кеңістік қасиеттерін негіздеу ретінде құрылды, бір ескерерлігі, физикалық кеңістікте Евклид геометриясының заңдары орындалатыны шамаланды. Пуанкаренің пікірінше, евклидтік кеңістік мына қасиеттерге ие: үздіксіз, шексіз, үшөлшемді, біртекті немесе біркелкі, изотропты [Сусулова 1988, с. 224]. Э. Нётер теоремасы кеңістіктің біртектілігін импульстың сақталуымен, кеңістіктің изотроптығын импульс сәтінің сақталуымен байланыстырады.

Жалпы алғанда әлеуметтік ғылымдардағы кеңістік теориясы адамзат әлемінің түбегейлі өлшемдеріне қатысты және оларды қарапайым түсінік деңгейінде бекітілетін «жоғары» мен «төмен», «орталық» пен «шеткі аймақ», «үстірттік» пен «тереңдік», «шалғайлық» пен «жақындық», «озу» мен «артта қалу» сияқты арнайы параметрлер арқылы көрсетеді. Олар адамзат тіршілігінің динамикасы мен статикасы нақты қандай координаттар мен векторларда бейнеленетінін, оның болмысы құрастырылатынын көрсететін экспликация.

Қоғамдағы ақпараттық кеңістік көрінісі

Кеңістіктің-бір бөлшегі адамзат. Сондықтан, қоғамдағы көріністің әлеуметтік-философиялық мәнін іздегенде ақпараттық кеңістіктің орасан зор мағынаға ие екендігін байқаймыз. Біз ақпараттық кеңістіктің қабылдаушы, таратшуы бөлшегіміз. Ақпарат сәт-сайын өзгеріп, жаңарып, я болмаса, қайталанып, толықтырылып немесе қысқартылып, ықшамдалып, өзгеріске ұшырап, қайталанып отырады. Ғаламшарда қанша адам болса, сонша ақпараттың жеке ойы, мақсаты, бағдары, бағыты болады. Ал ақпараттық кеңістіктің осы ғасырдағы рөлі, философтарды да толғандырады.

Ақпарат бүкіл әлеуметтік кеңістікті қамтып, қоғамның, биліктің, азаматтардың іс-әрекет мазмұнына үнемі ықпал етеді. Бұл кеңістік, уақыттық, әлеуметтік, тілдік кедергілердің жойылуына әкеліп, әлеуметтік әлемде біртұтас және ашық ақпараттық кеңістік дамиды. Ең маңыздысы, бұл кеңейген кеңістік қоғамдық өмір мен оның әрбір қатысушысына және әр түрлі саласына едәуір ықпал етеді.

Өз кезегінде, ақпараттық кеңістіктің өзі бірқалыпты емес, ол ақпараттың түрлі дереккөздерімен түрлендірілетін, таратылатын күрделілігі жағынан түрлі алаңдардың шексіз жиынтығынан тұрады.

Бұл ретте әрбір адам, қоғам немесе мемлекет әр түрлі ақпараттық кеңістіктерде бір мезгілде болады және өзара байланыста немесе дербес болады. Бұл кеңістіктердің тоғысуында өзінің дербес ақпараттық кеңістігі бар адам тұр.

«Глоссарий.ру» сөздігінде ақпараттық кеңістік банктер мен дерекқорлардың, оларды алып жүретін және қолданылатын технологиялардың, жалпы қағидалардың негізінде жұмыс істейтін және ұйымдар мен азаматтардың ақпараттық әрекеттестігін қамтамасыз етіп, олардың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыратын телекоммуникациялық жүйелердің жиынтығы ретінде анықтама береді.

Осы мысалдағы бағытты А. Райков та ұстанады. Ол ақпараттық кеңістік деп ақпаратты сақтау мен мақсатты өңдеумен байланыстырады. Оның негізін ақпараттық қорлар мен оларды өңдеу құралдары базасы, сыныптауыштар, құжаттар стандарттары, компьютерлер, телекоммуникация-лар және т. б.

Бізді мұндай анықтама қанағаттандырмайды. Өйткені жоғарыда келтірілген анықтамалар техникалық ғылымдар мен телекоммуникациялық салаларда қолданылады және ақпараттық қорлар мен оларды өңдеу құралдарының жиынтығы болып табылады. Саяси зерттеу үшін басыбайлы меншікті әуелгі анықтау құралы болып табылмайды.

Расында да, ақпараттық кеңістіктің негізін қорлар мен дереккөздер құраса, ақпараттық қатынастың негізі деп олардың өзара қарым-қатынасын болжауға болатын шығар.

Белгілі бір ақпаратқа қызығушылық адам миындағы тітіркендіргішпен байланыстырылады және ол сыртқы әсерлердің ықпалымен жүзеге асырылады. Адам бұл тітіркендіргішті елемей немесе оған назар аударуы, көз тастамай қарап, құлақ асуы, және басқа да түйсіктерін қолдануы мүмкін [Тимербулатов 2005, с. 89].

Көп жағдайда адам өзінің назарының біркелкілігін қадағалай алмайды. Себебі жаңа қоздырғыштардың саны ұлғая бастайды және ми қозудың пайда болған ошағын тежей алмайды. Ақпарат та осылайша ақпарат кеңістігінде таралады. Тек кейбір БАҚ-тар жеке тақырыптарды таратып, БАҚ-ты «тұтатады». Бірақ айқын, өңделген ақпараттық «себепті қоздырғыштар» да болып тұрады. Олар билік пен қоғамның, азаматтардың назарын еріксіз аудартады.

Осы айтарлықтай маңызды ақпараттық себептердің айналасында ақпараттық кеңістіктің басым түсетін ошақтары пайда болады. Олар жайында депутаттар, шенеуніктер мен сарапшылар сұралады. Оларды жариялауға газет-журналдардың басты беттері бөлініп, телевизиядағы прайм-тайм беріледі. Ақпараттық кеңістіктің қоздыру ошағының пайда болуы үшін әдеттегідей, бір шулы себеп (мысалы, 2001 жылғы 11 қыркүйек) немесе кішігірім қоздырғыштардың тізбегі қажет. Өзінің қоздыру қабілетін тауысқан басым ошақ ұсақ қалдық ошақтарға ыдырап, әлсін-әлсін тұтанады да бастапқы кейде тіпті басым ошақтарға айналады. Соңғылардың мысалы ретінде Ауғанстандағы америкалықтардың 2001 жылғы 11 қыркүйектегі лаңкестік шабуылдың салдары ретінде қабылданған әрекетін атауға болады.

БАҚ ақпараттық кеңістіктің қосалқы жүйесі болып табылады. Шындығында олар жасап, тарататын оқырмандар аудиториясы мен редакциялық мекемелердің жиынтығы және ақпараттық өнім [Судоргин 2009, с. 12].

Біздің ойымызша, ақпараттық кеңістіктің қызметі БАҚ жүйесі біртұтас болғанда ғана нәтижелі болмақ:

- Әр түрлі әлеуметтік жүйелер ақпараттық кеңістікке жол беретін және қоғамда пікірді ашық білдіретін бірдей мүмкіндіктен тұрады; - БАҚ ақпараттық байланыстардың (ұлттық, өңіраралық, аймақтық) нығая жолында қызмет атқарады; - ақпараттық үдеріс тұрақты түрде кез келген азаматтың, әлеуметтік топтың, мемлекеттік билік институтының қоғамның рухани әлеуетіне араласуына мол мүмкіндік береді; - ақпараттық кеңістікте тұлғаны, қоғамның, мемлекеттің кепілдендірілген ақпараттық қауіпсіздігі қамтамасыз етіледі.

Заманауи әлеуметтің ақпараттық кеңістіктегі қалыптасуы басталуы қызметтің барлық саласында тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің ақпараттық қажеттіліктерін толықтай қамтамасыз ететін, тұрғындардың өмір сүру сапасын жақсартатын, қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыратын, телекомму-

никация мен есептеу техникасын енгізу негізінде мемлекеттегі әлеуметтік-саяси қатынастардың тұрақтануына жәрдемдесетін ақпараттандырудан басталады. Осыған орай, біз «ақпараттық капиталды» ақпараттандырудың табыстылық көрсеткіші ретінде қолдануды ұсынамыз. Өз кезегінде, ақпараттық капитал біздің ойымызша, ақпараттық кеңістіктегі әлеуметтік капиталдың бейнесі.

Бүгінгі күні іс-әрекеттердің координациясын жеңілдету арқылы қоғамның тиімділігін арттыратын «әлеуметтік капиталдың» сенім, әлеуметтік қағидалар мен желілер секілді «әлеуметтік ұйымдастырудың ерекшеліктері деп аталатын теориялар аз емес. Р. Патнэм тұжырымдаған әлеуметтік капиталдың бұл тұжырымдамасы мен анықтауға және әлеуметтік капиталды екі немесе одан да көп жеке адамдардың арасындағы байланысқа ықпал ететін «дәлелденген бейресми нормаларға Ф. Фукуяманың дефинициясы жақын». Әлеуметтік капитал институттардың құрылуы, заңдардың қабылданып, қағидалардың орнатылуы арқасында жинақталған заманауи қоғамның мәдени-ақпараттық құрамдас бөлігін құрайды.

Қазіргі уақытта ғаламторда social networking (әлеуметтік желілер) ұғымы танымал. Ол адамдарға дәстүрлі әлеуметтік институттардың көмегінсіз бірін-бірі тануға бағытталған веб-порталдар. Желілік қоғамдастықтарды (тек ғаламторда араласатын) құру арқылы пайдаланушылар ой-пікірлерімен емір-еркін алмасып, ортақ қызығушылықтары негізінде достық қарым-қатынастарды қалыптастырады. Заманауи желілік қоғамдастықтар тұлғаның рухани, кәсіби өсуіне ықпал ететін аспаптармен қамтамасыз етілген.

Ақпараттық кеңістіктегі іс-әрекеттер

Ақпараттық технологиялар мен ақпарат тарататын заманауи желілік технологиялар пайда болғалы бері адам үшін коммуникативті актінің мағыналық мәні айтарлықтай азайды, бұл нақты емес білімді толықтай жоғалтумен байланысты болады. Себебі біз желіде тірі адамдармен емес, олардың виртуалды көшірмелерімен араласып, сөйлесеміз. Сондықтан, біз барынша ақпараттық кеңістікте сауатты болуымыз керек. Кез келген ақпарат алмасуда, деректерді тексеріп (фактчекинг) алуымыз керек. Ол жеке тұлға болсын, экономикалық-саяси орын болсын, жаңалық немесе коммерциялық жоба болса да, біздің жауапкершілігімізде.

Желілік ақпараттық технологиялардың көмегі арқылы адамдармен жаңа түрде қарым-қатынас жасау байланыстың тұлғааралық ерекшеліктерін жоғалтады, ал желіден тыс, шынайы өмірде нақты емес білімді объективтендіру арқылы қарым-қатынас кезінде бұл ерекшеліктер оңай қабылданады. Сондықтан желіде басқалармен араласып, сөйлессек, өзіміз қабылдайтын нәрселерді шынымен де әңгімелесуші адамның жеке қасиеті мен мінез-құлқының, оның ойларының, тілектерінің, қорқыныштарының

көрінісі деп айтуға бола ма деген сұраққа жауап бере алмаймыз. Мұның бір себебі желі қолданушылары ақпараттық кеңістікке өз ойынша өзіне кесірі тимейтін және психологиялық жағынан жағымсыз сезім тудырмайтын ақпаратты ғана шығарып, көпшілік назарына ұсынады.

Желілік коммуникациялардың қолданушылары негізінен, өзі сөйлесіп отырған адамның шын есімін білмейді, қауіпсіздік шаралары үшін жеке тұлға өзін жасырын ұстайды және көпшілік назарына ұсынған ойларын да анонимді түрде жариялайды. Бұған мысал ретінде ғаламтордағы түрлі қызметтерді, мысалы форумдар мен чаттарды, әлеуметтік желілер мен жеке күнделік беттерін және т.с.с. айтуға болады, ол жерлерде қолданушылардың аноним болып қалуы көп кездеседі, әрі қалыпты саналатын жағдай. Ал егер жеке күнделік пен чаттарда анонимдік аса маңызды болмағанымен (өйткені ол қолданушыларға белгілі бір қорқыныштарынан арылуға көмектеседі), басқа кездері бұл жағдай қоғамның ақпараттық қорлары мен ақпараттық ортасын дамытудағы елеулі негативті фактор болып шығады. Бұған мысал ретінде халықаралық энциклопедия ретіндегі Википедияны (Wikipedia) келтіруге болады, ол қазіргі уақытта жалпы тұрғындар арасында, әсіресе, оқушылар арасында өте кең қолданылады. Оның мазмұнын ғаламтор қолданушылары, яғни қарапайым адамдар толықтырып отырады. Көп жағдайда энциклопедиялық мақала жазғысы келген адамның белгілі бір мәселеге қатысты білімі жетпей жатады, сондықтан ол бар болғаны бір-бірімен басы бірікпейтін түрлі фактілерді құрастырып қана шығады. Оның үстіне, «көпшілікке белгілі», бірақ «бұрмаланған» фактілер өте көп, ал осы салада терең білім алған адам мақаланы дұрыстап өңдегенімен, оның үстінен түзеткісі келетіндер де табылады. Дәл осы себепті Википедия білім беру және ғылым саласында сенімді дереккөзі ретінде қабылдана алмайды, өйткені тіпті, «білімді» болса да, тобырдың пікірі зерттеліп отырған тақырыпқа қатысты дұрыс түсінік қалыптастырмайды.

Жақын қарым-қатынастың өздігінен туындамайтыны анық. Адамдарды ортақ қызығушылықтар, қызметі мен әуесқойлығы байланыстырады. Осылайша құрылған желілерде сәйкестік қағидасының барлығы бар, ал кемшіліктер жоқтың қасы. Егер желі сенім негізінде құрылса, сіздің ақпараттану деңгейіңіз сіздің не білетіндігіңізбен емес, кімді білетіндігіңізбен анықталады. Басқаша айтқанда заманауи әлеуметтегі қарым-қатынас түрі барған сайын желілік сипатқа ие болуда. Зерттеуші В. Юдаевтың талдауы саяси-әлеуметтік үдерістің барлық қатысушыларының тіпті бөлек азаматтың желілік белсенділік деңгейінің үдеуін болжауға мүмкіндік береді [Юдаев 2005, с. 14]. Осылайша, желілік коммуникациялардың логикасы барлық коммуникациялық үдерістердің сипатын қалыптастыра бастайды.

Дамыған коммуникациялық қызметтер азаматтарға билікті олардың жанама байланыс жолымен қалыптастыруға жағдай туғызады. Осы орайда азаматтардың жанама қатысу мүмкіндігі және олар қалыптас-

тырған құрылымдар мемлекет басшылығына оңай жүгініп, қоғамдық және саяси иерархиядағы мәртебесі мен тұратын жеріне қарамастан өз қызығушылықтарын есепке алып, іске асыруға мүмкіндік береді. Мобильді байланыс желілерінде мәліметтерді таратудың жаңа технологиялары ақпараттық кеңістікте (m-government немесе «мобильді үкімет») мемлекет пен азаматтардың жаңа перспективалық әрекеттесу үлгілерін жасауға мүмкіндік береді.

Билік әрекетінің келесі қадамы азаматтарды ғаламтор арқылы мемлекеттік басқару жүйесіне едәуір белсенді тарту, тіпті азаматтарды мемлекеттік шекараны күзетуге қатыстыру болмақ. Мысалы Техас штатының басшылығы Мексикамен шекараны бойлай бейнелерді ғаламторға жеткізетін жүздеген бейнебақылау камераларын орналастырды. Заңсыз иммигранттардың мемлекеттік шекараны заңсыз кесіп өткенін байқаған азаматтар тегін телефон нөміріне хабарласып, билік өкілдеріне құқық бұзушылық туралы хабарлай алады.

Ауқымды коммуникациялық қатынастардың негізінде саяси шешімдерді қабылдау үдерістері туралы ақпараттардың азаматтарға қолжетімділігін қалыптастыру билікке, біріншіден, қоғамды шенеуніктердің озбырлығынан кең деңгейде қорғауға, екіншіден, азаматтардың билік органдарына ықпал етуіне мүмкіндік жасайды.

Бұдан әрі қалыптасып жатқан ақпараттық кеңістікте қоғамдық бірлестіктердің, қызығушылық топтарының қатысу мүмкіндіктерін қарастырайық. Ол жаңа ұйымдардың қалыптасу шығындарын азайтып, жаңа коммерциялық емес ұйымдардың факторы болып, азаматтық қоғам институттарының көп мөлшерде қалыптасуына әкеледі.

Ақпараттық кеңістікте азаматтық қоғам институттарының қалыптасу үдерісінің үдеуі және шығындардың азаюы бірінші кешекте жаңа ақпараттық технологиялармен қамтамасыз етіледі. Ақпараттық кеңістік арқылы әлеуметтік жобалаудың мүмкіндіктерін децентрализациялауға болады [Уилбер 2006, с. 45]. Ғаламтор веб парақшалары кез-келген белгіленген мінездемелермен әлеуметтік қоғамдастықтарды жобалауға мүмкіндік беретін әлеуметтік жобалаудың неғұрлым айқын аспаптары болып табылады. Қазіргі уақытта желілік қорларды жасау шамалап айтқанда сайттардағы баннерлік немесе өзге де жарнама есебінен орны толатын коммерциялық сипат алғанын айта кету керек. Бұл ретте айқын тақырыптық сайт айналасында қолданушылардың тұрақты қоғамдастықтарын («комьюнити») қалыптастыру маркетинг саласында («нарықты мінсіз саралау») мейлінше жоғары дамыды.

Алайда зерттеуші-политолог үшін ақпарат кеңістігінде коммерциялық емес қорлар айналасындағы ғылыми, білім беру саяси, құқық қорғаушы, ойын-сауық «комьюнитидің» қалыптасуы едәуір қызығушылық тудырады. Шындығында, олар азаматтық қоғам институттарының қалыптасуындағы

кристалдануы мен даумының ядросына айналды. Ақпараттық қорларды жасау мен қолдауға және максималды кері байланыстағы жарнамаға жұмсалатын шығынның аздығымен географиялық үлестірілген ұйымдарды қалыптастырудың айтарлықтай маңызды құралы болып табылады (дәстүрлі БАҚ-тармен салыстырғанда). 2. Саяси мәнде ақпарат кеңістігінде жаңа ұйымдардың қалыптасуы мен олардың қызметін қолдау олардың саяси қатысудағы әлеуметтік шығындарын азайтады.

Бұдан әрі мемлекет пен азаматтық қоғамның арасындағы әрекеттестіктің өгерісіне ақпараттық кеңістіктегі ауысуы арқылы назар аударайық.

Ш. Монтескьенің ойынша, көлемі бойынша алып мемлекеттердің бірлігін сақтаудың екі-ақ жолы бар: күштеу мен федерацияландыру (Федерализм) мемлекеттік құрылыс түрлерінің бір нұсқасы ғана емес, ол демократияны сақтау мен нығайтудың жалғыз нұсқасы. Вертикалдарды салу нәтижесінде саяси-мемлекеттік жүйенің «қатандығы» өсіп, қоршаған орта өзгерістеріне бейімделу қабілеттілігі азаяды [Кротов 2010, с. 57].

Қазіргі уақытта билік органдарын ақпараттандыру мен желілендіру көптеген дамыған және ауыспалы экономикасы бар мемлекеттерде жүзеге асырылатын мемлекеттік басқаруды реформалаудың негізгі элементтерінің бірі. Әкімшілік реформалардың негізгі қызметі мемлекеттік аппарат тиімділігін сәтті коммерциялық фирмалардың деңгейіне көтеріп, мемлекеттік әкімшілік жүйеден мемлекеттік менеджментке өтуін қамтамасыз ету. Бірінші кезекте ұйымдастырушылық икемділік, инновацияларды басқару, қызметкерлердің айтарлықтай іс-әрекет еркіндігі мен децентрализациясы шығады. Дәстүрлі бюрократиялық тәуелділік пен иерархиялық бағынушылықтың орнына дербестік пен биліктің міндеттерді орындаудағы жауапкершілік қағидасы біртіндеп келуде. Расында, мемлекеттік қызметтерді бақылау үшін оларды қолданушылармен, яғни халықпен кері байланысты қамтамасыз ету қажет. Мұны ақпараттық кеңістік арқылы жүзеге асыру жылдам әрі тиімді. Осы орайда интерактивтілік мұндай байланысты жүзеге асырудың нәтижелі құралы болып табылады.

«Ақпараттық кеңістік» ұғымын түсіну үшін, қолжетімді ақпараттың ұлғаю көлемі немесе оның жалпылығы негіз болып табылмайды. Маңыздысы, бұл кеңістікте әлеуметтік байланыстар ерекше түрде көрінеді. Онда әлеуметтік кеңістіктен өзгеше іс-әрекет пен тәртіптің айрықша пішіні қалыптасады. Ақпараттық кеңістіктің ерекшелігі өзіне ғана тән ойын ережелері және субъекттердің жаңа түрлерінің пайда болуымен байқалады. Ақпараттық кеңістікте шағылысқан әлеуметтік капитал болып табылатын ақпараттық капитал қалыптасады.

Ақпараттық кеңістіктің саяси мәні мынадай: ол арқылы кез келген азамат, қоғамдық ұйым, мемлекеттік құрылым немесе элиталы топ саяси үдерістерге қатыса алады. Бұдан басқа, саяси үдеріс ақпараттық кеңістікте айтарлықтай

дәрежеде жобаланады, визуалданады, бірақ ақпараттық кеңістіктегі жеке «көшірме» болып табылмайды.

Қорытынды

Қоғам дамуы ақпараттық кеңістіктегі сипатқа ие. Сондықтан, бұл әлеуметтік-философияның маңызды зерттеу мәселелерінің бірі. Қоғамның барлық салаларында болып жатқан әлеуметтік дамудың заңды кезеңінде – ақпараттандыру, жаһандық ақпаратты өндіру мен тұтыну болып қарастырылады. Бұл тұрғыда, адамзат іс-әрекетінің әртүрлі салалары мен қырлары түрлі деңгей мен түрлі жылдамдықта ақпараттанып бара жатыр. Сондықтан, ақпараттық қоғамның қалыптасып жатқандығы туралы айтуымызға болады [Алиев 2013, с. 54].

Ақпараттық технологиялар мен ақпарат тарататын заманауи желілік технологиялар пайда болғалы бері біз желіде тірі адамдармен емес, олардың виртуалды көшірмелерімен араласып, сөйлесеміз. Желілік ақпараттық технологиялардың көмегі арқылы адамдармен жанама түрде қарым-қатынас жасау – байланыстың тұлғааралық ерекшеліктерін жоғалтады, ал желіден тыс, шынайы өмірде нақты емес білімді объективтендіру арқылы қарым-қатынас кезінде бұл ерекшеліктер оңай қабылданады. Желі қолданушылары ақпараттық кеңістікке өз ойынша өзіне кесірі тимейтін және психологиялық жағынан жағымсыз сезім тудырмайтын ақпаратты ғана шығарып, көпшілік назарына ұсынады.

Желілік коммуникациялардың қолданушылары негізінен, өзі сөйлесіп отырған адамның шын есімін білмейді, қауіпсіздік шаралары үшін жеке тұлға өзін жасырын ұстайды және көпшілік назарына ұсынған ойларын да анонимді түрде жариялайды. Ғаламторда, әлеуметтік желіде «көпшілікке белгілі», бірақ «бұрмаланған» фактілер өте көп, ал осы салада терең білім алған адам мақаланы дұрыстап өндегенімен, оның үстінен түзеткісі келетіндер де табылады.

Адам санасының осылайша өзгеруі бүгінгі күннің маңызды ғылыми әрі философиялық мәселелерінің біріне айналып отыр, ал ғылыми қоғамдастықтың алдында мынадай жаңа міндет тұр: ақпараттық технологиялардың барлық артықшылығын қабылдай отырып, қоғамның коммуникативті кеңістігін ақпараттандыру процесі кезінде туындайтын деструктивті салдарларды ой елегінен өткізу керек және осы талдауды негізге ала отырып, әлеумет, мәдениет, сана және тән физиологиясы деңгейлерінде бұл мәселелердің тиімді шешімін табу қажет. Осы мәселелердің шешімін табудағы бірыңғай әрі біртұтас әдіс қана қалыптасып жатқан ақпараттық кеңістіктің адамға тигізетін кері әсерін жоюға көмектеседі.

Библиография

- Audretsch, J. & Maimier, K. (Hg.). 1988. 'Philosophie und Physik der Raum-Zeit'. Mannheim, Wien, Zürich. BI Wissenschaftsverlag, p. 104.
- Алиев, Ш. 2013. 'Ақпараттық қоғамдағы басқару: әлеуметтік-философиялық талдау', докторлық диссертация. Алматы, ҚазҰУ, 54 б.
- Баженов, Л. 1966. 'Проблема пространства-времени'. Философия естествознания. Вып. 1. Москва, 137–207 с.
- Васильев, В. 2004. 'Большая энциклопедия Кирилла и Мефодия'. Москва, Наука, 270 с.
- Грюнбаум, А. 1969. 'Философские проблемы пространства и времени. Москва, 45 с.
- Кротов, А. 2010. 'Новая философская энциклопедия'. Москва, Мысль, 57 с.
- Ляткер, Я. 1975. 'Декарт'. Москва, Мысль, 15 с.
- Платон. 1990. 'Тимей', Собрание сочинений в 4-х томах, Т. III. Москва, Мысль, 38 с.
- Плотин. 2005. 'Эннеады', Шестая эннеада. Трактаты VI-IX. Санкт-Петербург, Олега Абышко, 83 с.
- Рейхенбах, Г. 2004. 'Философия пространства и времени'. Москва, 43 с.
- Судоргин, О. 2009. 'Новая роль информационного пространства в XXI веке'. Москва, Власть, № 1, 12 с.
- Суслова, Л. 1988. 'Философия И. Канта (Методологический анализ)', Учеб. пособие для вузов. Москва, Высшая школа, 224 с.
- Тимербулатов, З. 2005. 'Особенности становления и развития информационного пространства России'. Уфа, Вестник, №2, 89 с.
- Уилбер, К. 'Краткая история всего'. Москва, АСТ, Астрель, 45 с.
- Хютт, В. 1983. 'Философский энциклопедический словарь'. Москва, Советская Энциклопедия, 443 с.
- Юдаев, В. 2005. 'Информационные технологии в политическом процессе: теоретико-прикладной анализ', Автореф. дис. ... канд. полит. наук. Москва, 14 с.

Transliteration

- Audretsch, J. & Maimier, K. (Hg.). 1988. 'Philosophie und Physik der Raum-Zeit'. Mannheim, Wien, Zürich. BI Wissenschaftsverlag, p. 104.
- Aliev, Sh. 2013. 'Aqparattyq qoғamdaғы basqarý: áleýmettik-filosofıalyq taldaý', [Management in the Information Society: Socio-Philosophical Analysis] doktorlyk dissertaciya. Almaty, KazYU, 54 b.
- Bazhenov, L. 1966. 'Problema prostranstva-vremeni' [Spacetime Problem]. Filosofija estestvoznaniya, Vyp. 1. Moskva, 137–207 ss.
- Vasil'ev, V. 2004. 'Bol'shaja jenciklopedija Kirilla i Mefodija' [Great Encyclopedia of Cyril and Methodius]. Moskva, Nauka, 270 s.
- Grjunbaum, A. 1969. 'Filosofskie problemy prostranstva i vremeni. Moskva, 45 s.
- Krotov, A. 2010. 'Novaja filosofskaja jenciklopedija' [New Philosophical Encyclopedia] Moskva, Mysl', 57 s.
- Ljatker, Ja. 1975. 'Dekart' [Descartes]. Moskva, Mysl', 15 s.
- Platon. 1990. 'Timej' [Timaeus]. *Sobranie sochinenij v 4-h tomah, T.III*. Moskva, Mysl', 38 s.
- Plotin. 2005. 'Jenneady' [Enneads]. *Shestaja jenneada. Traktaty VI-IX*. Sankt-Peterburg, Olega Abyshko, 83 s.
- Rejhenbah, G. 2004. 'Filosofija prostranstva i vremeni' [The Philosophy of Space and Time]. Moskva, 43 s.

Sudorgin, O. 2009. 'Novaja rol' informacionnogo prostranstva v XXI veke' [A New Role for the Information Space in the XXI Century]. Moskva, *Vlast'*, № 1, 12 s.

Suslova, L. 1988. 'Filosofija I. Kanta' [Philosophy I. Kant]. (Metodologicheskij analiz): Ucheb. posobie dlja vuzov. Moskva, Vysshaja shkola, 224 s.

Timerbulatov, Z. 2005. 'Osobennosti stanovlenija i razvitija informacionnogo prostranstva Rossii' [Features of the Formation and Development of the Information Space of Russia]. Ufa, *Vestnik*, №2, 89 s.

Uilber, K. 'Kratkaja istorija vsego' [A Brief History of Everything]. Moskva, AST, Astrel', 45 s.

Hjutt, V. 1983. 'Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'' [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moskva, Sovetskaja Jenciklopedija, 443 s.

Judaev, V. 2005. 'Informacionnye tehnologii v politicheskom processe: teoretikoprikladnoj analiz' [Information Technology in the Political Process: Applied Theory Analysis], Avtoref. dis. ... kand. polit. nauk. Moskva, 14 s.

Балабекұлы Д., Алтаев Ж.А., Абдуллах Қ.

Понятие пространства и его информационное значение

Статья нацелена на раскрытие сущности понятия пространства и его значимости в философии и социальных науках, а также, на выявлении значимости пространства перед обществом. Пространство –одно из важных категории философии, играет важную роль в разных частях научного знания, где пространство рассматривается в абстрактном значении представляя собой абстрактное пространство в некоторых теориях и концепциях.

В XXI веке пространственная информация является одним из самых важных управленческих ресурсов, таких как человеческие, финансовые, материальные ресурсы. Поэтому в эпоху информационной цивилизации информация является стратегически значимым ресурсом общества. Поэтому производство и потребление пространственной информации – имеет особую роль в развитии всех отраслей общественной жизни, особенно в определении основных ориентиров экономики.

Чем дальше движется общество, тем больше меняется территория информационного пространства. Каждая семья, каждый населенный пункт, различные учреждения, и каждое государство имеют свое информационное пространство. В соответствии с этим, анализируется все показатели образования – наука, социально-экономический рост и снижение. В социальной философии мы остановимся на важности информационного пространства в обществе, и исследуем его важность в современном мире. С этой точки зрения важность объекта исследования возрастает.

Асель Маликова (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ВЕРБАЛДЫ ТӘСІЛДЕРІ ҚАҚТЫҒЫСТЫ ЖАҒДАЙЛАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ МЕН ШЕШУ ҚҰРАЛЫ

Аннотация. Шешендік өнер – адамзаттың ойлау мәдениетімен қатар қалыптасқан. Бұл өнердің өзі, ойлаудың ерекше жетілген түрі. Ойлау, сөйлеу, сөз мәнісін анықтау, сөзді құрал ретінде қолдану және сөздің әсерін пайдалану сөз өнерінің құзырында.

Ақпараттық қоғам заманында шешендік өнерге деген қызығушылық артып келеді. Соған байланысты әлеуметтік өмірде риторикаға ерекше мән беріле бастады. Шешендік өнердің дағдыларын меңгеру тұлғаның кез-келген салада табысты болуының аса маңызды бөлігі болып табылады. Заманауи мемлекетте сұхбат жүргізуге қабілетті, өткір тілді, өзекті әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған шешендік өнер негіздерін меңгерген тұлғаға деген қажеттілікті тудырады. Түбегейлі өзгерістер мен демократиялық жолға бет бұрған уақытта, көпшілік алдында сөйлеу, коммуникация мәдениетінің төмен екендігін аңғара бастадық. Бұл кемшілікті жою мақсатында мақалада шешендік өнерге көпшіліктің алдында сөз сөйлеу барысында ықтимал қақтығысты жағдайлардың алдын алу, аудиторияны сендіру және вербалдық тәсілдерге талдау жасауға тырыстық.

Түйін сөздер: коммуникация, сендіру, жанжалды аудитория, қақтығыстық жағдай, араласу мәдениеті.

Kipicne

Осы аталмыш мақалада этносаралық және ұлтаралық салаларда туындайтын түрлі қақтығыстардың алдын алудың шешендік өнер тәсілі туралы жазылған. Тақырып қазақстандық ғылымда бұрын соңды ғылыми тұрғыда зерттелінбеген тың тақырып болып табылады. Оқырмандар үшін қақтығысты ортада адамның өзін-өзі ұстауы, дұрыс сөйлей алу қабілеті арқылы тыңдаушылардың сеніміне жол таба білудің жолдарын қарастыру ерекше қызығушылық тудырды. Сөйлеушінің аудиторияға жағымды әсер ете алу қабілеті көп жағдайда қақтығыстың тиімді шешілуіне ықпал етеді.

Қазақстан тарихына тереңірек үңілер болсақ көрші елдермен, тайпалар мен рулар арасында туындаған көптеген қақтығыстар мен соғыстар көп жағдайда өзара келісу, ымыраға келу арқылы шешіліп отырғандығы туралы мысалдар көптеп кездеседі. Осы орайда екі жақты табыстырушы билер мен шешендер елшілік міндеттерін нәтижелі атқарғандығын тарихтан жақсы білеміз. Сондықтан тәжірибе жүзінде бұл әдіс терең зерттеу мен жан-жақты қарастыру өте маңызды болып табылатындығында сөз жоқ.

Мақалада қақтығысты жағдайлардың алдын алу және шешу құралы ретіндегі сендіруді теориялық тұрғыда терең зерттеу мен олардың түрлі аспектілерін салыстыру тақырыпты аша түседі. Тағы бір аса маңызды факторлардың бірі сөз сөйлеушінің тыңдаушыларды өзіне деген дұрыс көзқарасқа келтіруге, олардың көңілінде дұрыс эмоцияларды тудыруға ұмтылуы, бұның өзі тыңдаушыларға әсер ету мен оларды сендірудің тиімді құралы ретінде дәйектелді.

Сендіру арқылы қақтығыстың алдын алу тәсілі

Шешендік өнердің басты міндеттері: сендіру, қақтығыстық жағдайлардың алдын алу және оларды шешу. Бірақ, сөз өнерін белгілі бір мүдде үшін пайдаланып, сендіру, ол софистиканың тәсілі. Софистика – шындыққа ұқсайтын, қасақана айтылатын өтірік деп қарастырды [Malikova 2019, p. 4261]. А.А. Ивиннің [2003] берген анықтамасы бойынша сену дегеніміз – «әлдене туралы тұрақты қалыптасқан, қалыпты нәрсе», ал «сендіру – біреуге әлденені дәлелдеу, біреуді сенуге, келісуге мәжбүр ету, қандай да бір шешімге қарай икемдеу». Бойында қалыптасуға тиіс ойды адамдарға байыппен сендіру, оның шешіміне ықпал ету дағдылары жатады. Осы тұста соңғы жылдары әлеуметтік желілер арқылы қоғамға қажетті, қажетсіз ақпарат пен идиология тарап жатыр. Сондықтан, ақпараттың ақ-қарасын анықтап, дер кезінде талап қойып, белгілі заңнама ретін қалыптастыру бүгінгі күнгі қажеттілік.

Кез-келген салада дұрыс және көркем сөйлей білу, сөйлейтін сөзін, әсіресе қақтығыс алдында тұрған немесе қақтығыстық жағдайда дұрыс қатынас құра білуге ұмтылу. Осы орайда мақаланың мақсаты көпшіліктің алдында сөз сөйлеу барысында ықтимал қақтығыс болатын аудиторияны сендіру үшін пайдаланатын вербалдық тәсілдерді зерттеу болып табылады.

Сендірудің құрылымы өте күрделі және ол сұхбаттас адамның біліміне, мәдениеттілігі мен құзыреттілігіне, сонымен қатар оның эмоцияларына да сүйенеді, ал оның тиімділігі дәлелдерді дұрыс таңдауға, сөздердің дұрыс қолданылуына, сөздердің айналымы мен белгілі бір құрылымына, дауыстың ырғағына, сұхбаттас адамның эмоционалдық, ерік-жігерлік күйіне, тіпті графикалық белгілерге, көрнекі құралдың түрі мен түсіне де байланысты [Nosman 2002, p. 384].

Қақтығыстық жағдайда сөзбен сендірудің міндеті – интеграциялық шешімді дұрыс табу, бұл ретте қақтығысқатап болған тараптардың бірі өз дәлелдері тұрғысынан ұтылып, қарсыласының жағына ауысады. Коммуникантты сендіру үшін тілдің барлық мүмкін болатын құралдары қолданылады [Кузнецов 2007, с. 223].

Грамматикалық деңгейде – бұл сөйлейтін сөзді сөз орамдары мен мәтіннің негізінде құру ережесі, тілдік құрылымдарын біртұтас белгілік бірліктер ретінде қолдану, қайталауларды, сұрақтарды, әсересе риторикалық

сұрақтарды, сөйлемдердің параллельділігін қайталау және т.с.с. Мысалы, риторикалық сұрақтары бар сөйлемдер мен бұйрықты сөйлемдер үндеушілік сипатының арқасында тыңдарманға ықпал ете отырып, олармен байланыс орнату үшін қолданылады. Атаулы сөйлемдер серпінділік тудырады, экспрессияны білдіру үшін және белсенді әсер ету үшін қолданылады [Троицкая 2013]. Қосқұрамды сөйлемге қарағанда олар жинақы, эмоционалды құрал ретінде қабылданады және қиялды оятады: «*Үлкен іс. Өте үлкен. Жеңіс те, табыс та осында*».

Риторикалық фигуралар (сұрақтар, қаратпалар, қарсылықтар, дауыстаулар) тыңдаушылардың назарын аудару және оларға әсер ету қызметін орындайды, сөздің эмоционалдық ықпалын күшейту мақсатын көздейді. Мысалы, дұрыс қойылған сұрақтар жанжалды аудиториямен араласу тәжірибесінде ерекше маңызға ие болып келеді. Айрықша екпінмен қойылған сұрақтар бастаманы өз қолына алуға, тыңдаушылардың назарын жинақтауға мүмкіндік береді, олардың назардан тыс қалмағандығына, оларға көңіл бөлініп отырғанына сендіреді, қақтығыстың оң шешілуіне ықпал етеді. Сондықтан, тыңдаушыларға олар жауап беруді ұнататын сұрақтар жиі қойылады. Қобалжулы, қызба адамға байсалды жауап берген дұрыс, эмоционалды сұрақтарға жауапты қысқа ғана беру қажет [Маслова 2007, с. 57]. Пікірталас кезінде өз ойыңызда бекіген пікірге қарағанда сұрақты жиі қойған дұрыс болады, алайда қақтығысты аудиторияның алдында сөз сөйлеу кезінде сұраулы формаларды шамадан тыс қолдану да орынсыз, өйткені бұл ақпараттың қате қабылдануына және қақтығыстың ушығып кетуіне себепші болуы мүмкін.

Жанжалды аудиторияны сендіру үшін сөз сөйлеуші қандай да бір баламалардың бар екендігін және олардың мақсатты арналымы бар екенін білдіретін мінез үлгісін ұстанады. Байланыс нәтижесінің тиімділігін де осы баламалар анықтайды. Сонымен қатар, интеракцияның табысты болуы аудиториямен араласудың таңдап алынған моделінің сипатына, оның тұрақтылығына, тақырыптан және өз пікірінен ауытқымаушылыққа байланысты [Кравченко 2013, с. 6]. Сондықтан, тыңдаушыларды қандай да бір мәжбүрлеуге итермелейтін грамматикалық формаларды қолдану орынсыз болып табылады. Мысалы, есімдіксіз, бұйрық райдағы етістіктер үзілді-кесілді бұйрық мағынасын береді, ал есімдікпен бірге қолданылса, бұйрықтың райы жұмсарып, өтінішке жақын болып айтылады. Салыстыру үшін: «*осыны орында*» және «*осыны біз үшін орында*», әрине, мұндай формаларда әдептілік сөздерінің қолданылуы қарастырылады, мысалы, «*осыны біз үшін орындаңызшы, өтініш*».

Қақтығыстың алдын алу құралы ретінде 2-ші жақтағы есімдік формасын 1-ші жақтағы есімдік формасына алмастыруды қолдануға болады, мысалы, «*Сіздікі дұрыс емес*» дегеннің орнына – «*мүмкін менікі дұрыс емес болар*».

Лексикалық-фразеологиялық деңгейде – бұл сөздердің ауыспалы мағыналары, метафоралар, эпитеттер, салыстырулар, мысқыл, фразео-

логиялық айналымдар, синонимдер. Мәселен, эмоционалдық әсер ету үшін және мәтіннің әсерлілігін күшейту үшін мағынасы ұқсас сөздерді, немесе бір сөзді бірнеше мәрте қайталау тәсілі қолданылады. Бұл ретте мәнерлілік пен сенімділік құралы – мағынасы бірдей, бірақ айтылуы әртүрлі сөздер болып табылады. Тілде тек оңтайлысын таңдау үшін ғана емес, белгілі бір коммуникативтік мақсат үшін қолданылатын синонимдер бар екені белгілі: сендіру мен нақтылау үшін. Ең күрделі ұғымды көбіне бірнеше синонимдік нұсқалармен білдіреді [Решетникова 2013, с. 42]. Мысалы, жанжалды аудиторияда эмоционалды синонимдер басқа синонимдік топтарға қарағанда тыңдаушыларға көбірек әсер етеді.

Сендіру санаты аясындағы құндылықтық, моральдық-этикалық ұстанымдар

Философтар сендіру санатының шеңберінде құндылықтық, яғни моральдық-этикалық аспектіні ерекше қарастыруды ұсынады, өйткені тыңдаушылардың пікірлерінің, мүдделерінің, идеалдарының өзгеруі олардың моральдық ұстанымдарына да әсер етуі мүмкін. Сондықтан, қақтығысты аудиторияны сендіру этикалық ұстанымдарды сақтай отырып жүргізілуі тиіс [Шульга 2011, с. 139]. Ал шешен үшін тіл мәдениетінің шегінде сендірудің этикалық аспектілерін сақтау өнерін, табысқа жету үшін дәлелдерді дұрыс таңдау және орынды қолдануды меңгеру өте маңызды. Мысалы, аудиториямен танысу кезінде сөз сөйлеуші тек үйреншікті сөздерді ғана емес («өте жақсы», «өте қуаныштымын»), мен, біз, маған сияқты есімдіктерді қолдана отырып нақтылай сөйлегені аудиторияға көбірек әсер етеді: «Мен Сіздермен кездескеніме өте қуаныштымын». Ұстамды, тәрбиелі адам болып көріну үшін «таныс болайық», «рұқсат болса....» сияқты сөздік формулалар қолданылады.

Этикеттік қарым-қатынастарды қолдау және қақтығыстың алдын алу үшін әңгіме барысында кездесу тақырыбы бойынша аудиторияның хабардар екенін ескере сөйлеу жақсы әсер етеді. Осы мақсатта, мысалы «Сіздер жақсы білесіздер», «Мүмкін Сіздер үшін қызықты болар» және т.с.с. сөздерді қолданылуы мүмкін.

Аудиторияға жағымды әсер етуді күшейту мақсатында сыйластық қатынасын білдіретін сөздерді көбірек қолдану орынды. Бұл әрине, ең алдымен ризашылық сөздері. Мұндайда ең көп қолданылатын сөздер *рахмет, ризашылығымды білдіремін*, және осы сөздерге *өте, шын жүректен, бар ықыласыммен, ыстық көңілден* және т.б. есімшелерді қоса айту арқылы бұл сөздердің әсері күшейе түседі. Мысалы: «*Пікірлеріңіз үшін шын жүректен алғыс білдіремін*». Ресми жағдайларда алғыс сезімін *рұқсат етіңіздер* сияқты етістік түрінде білдіруге болады «*.....үшін алғысымды білдіруге рұқсат етіңіздер*».

Тындаушыларға сыпайы әсер қалдыру және қақтығысты жағдайдың туындауына жол бермеу үшін келіспеушіліктің, бас тартудың тиісті формуласын таңдау өте маңызды. Психологтардың айтуынша, бас тарту келісім беруге қарағанда қиынырақ қабылданады, сондықтан «жоқ», «болмайды», «мен қарсымын, келісе алмаймын» және т. б. келте жауап беруге болмайды. Тілде бас тартудың сыпайы формулалары да бар, олар коммуниканттарға қатысты ізгі ниеттілік қатынасты нақты көрсете алады («жоқ, рахмет», «өкінішке орай, жоқ») немесе қарсылықты білдіретін қызметке теңесетін тілдік құралдар бар, мысалы «мүмкін болатыны күмәнді», «егер..... болса, онда мүмкін болатын еді». Бас тартуды немесе қарсы болуды жұмсарту үшін қолданылатын сөздер бар, мысалы: «өкінішке орай»; «өте өкінішті». Мұндай сөйлемдерде қарама-қарсылықты білдіретін *бірақ* шылауының болуы немесе болмауы бас тартудың үзілді-кесілді екенін немесе кесімді емес екенін білдіреді. Салыстыру үшін: «*Өкінішті, бірақ біз бұған келісе алмаймыз*», «*Өкінішке орай, біз бұған келісе алмаймыз*». Бас тартуды білдіретін сөйлемді бірнеше рет қайталауға болады, бірақ асықпай, байсалды түрде және нық сеніммен айту керек. Егер бас тартуды бастапқыда проблеманы шешудің оң нұсқалары туралы айта келіп, соңынан білдірсе, қатығыстық жағдайдың туындауы жұмсартылады [Формановская 1989, с. 147].

Аудиторияның алдында сөз сөлейтін адам ойдағыдай нәтижеге қол жеткізу үшін сендіру үдерісін логикалық тұрғыдан дұрыс құрауы тиіс. Ол үшін кешенді және себеп-салдарлы эквиваленттер қолданылады *өйткені; сол сияқты; ол үшін; осы мақсатта; осыған қарамастан; егер; онда; одан кейін; ең алдымен*.

Сендіру үшін сөздерді дұрыс таңдау ғана емес, оларды дұрыс реттілікпен қолдану, маңыздылығы аса жоғары сөздерге маңызы төменіректерін бағындыру, сөйлем мүшелерін, олардың мағыналық және интонациялық жеке-даралықтарын көрсету қажет, бұған мынадай сөз реттіліктерін қолдану арқылы қол жеткізуге болады, мысалы: «*Біздің ниетіміз таза*», «*Таза біздің ниетіміз*». Инверсия (сөйлемдегі сөздердің әдеттегі реттілігін өзгерту) сөздің, хабарлама тақырыбының мағынасын баса көрсету үшін қолданылады. Мысалы, сын есімдерді баса көрсету тек сөздерді кері реттілікпен орналастыру арқылы жасалады, екі зат есім қатар келген жағдайларда ілік септігі формасындағы сөз басым белгіленеді, ал қарама-қарсы қою кезіне екі лексема да белгіленеді.

Сондай-ақ, көпшілік алдында сөз сөйлеудің сәтті өтуіне анық, түсінікті сөйлеу қабілеті де әсер етеді, дикция, тон, сөйлеу қарқыны, ырғағы, интонация, дауысты басқару, реттеу, яғни өзгерту, бірде көтеру, бірде басу. Ұзақ сөйлеу де, асығыс түрде, тоқтаусыз сөйлеу де, логикалық негізі сәтсіз, бірсарынды сөз де тындаушыны жалықтырады, қажытады. Сондықтан, белгілі бір сөздердің маңызын ашып көрсету үшін сөз сөйлеуші оларды асықпай, қаттырақ, нақты, тіпті кейбір буындарын соза түсіп, айтады.

Сендірудің мақсаты мен семантикасына қарай дауыстың қаттылығы мен бәсеңдігін де таңдау орынды. Дауыстың анық шығуы сөз сөйлеушінің өзіне сенімділігін білдіреді, ал дауыстың жиі өзгеруі, бәсеңдеуі, сөзден мүдіру айтылатын ақпараттың дәйектілігіне күмән тудырады, тыңдаушының сеніміне әсер етеді [Tusing 2000, p. 164]. Сондықтан, пікірсайыста дауысы анық, байсалды және нық сөйлеген адам жеңіске жетеді.

Көпшілік алдында сөз сөйлеуді жіктеуде қолданылатын негізгі аспектілер

Көпшілік алдында хабар жеткізуші шеберлікті ұтымды пайдалануы шарт. Мәтінді реттілікпен, анық ашқан да ғана ол тыңдаушының назарына ие болады. Аудиторияда сөйлеудің негізгі дағдыларын меңгеруі қажет. Атап айтқанда, аудиторияның назарын өзіне қаратып, өзінің артықшылығын, өзінің өктемдігін көрсете білуі керек.

Шешеннің тыңдарманмен қарым-қатынасының интерактивтік және транзакциялық үлгілерін қарастырайық (1 кесте).

1 кесте - Тыңдарманмен қарым-қатынасының интерактивтік және транзакциялық үлгілері

Интерактивтік		Транзакциялық	
Бастапқы үлгі радио және телефон технологияларында көрініс беретін: көз, арна және қабылдағыш	Коммуникацияның интерактивтік үлгісін Уилбур Шрамм әзірледі, ол желілік үлгіге негізделген. Кері байланыстың үш түрі: тікелей, баяу тікелей, жанама	Өзара әрекеттестік үлгісі көздердің бір мезгілде өзара әрекеттесуі кезіндегі жағдайларды өңдей алмайды. Бұл кемшіліктерді жою үшін	Адамның мәдениеттілігі, тәжірибелілігі және мұрагерлігі оның басқа адамдармен араласу мүмкіндігіне әсер етеді
Шрамм коммуникацияның негізгі екі үдерісін анықтады: кодтау және қайта кодтау	Осы түрлерді болдырмау немесе оған бейімделу. Шу шешендер үшін маңызды проблема болып табылады.	Коммуникация диалог болуы тиіс. Аудиториямен жұмыс істеу тәжірибесі болу керек.	Тәжірибелі шешен диалог жүргізе алады және аудиторияны белсенді түрде диалогқа тарта алады

Дереккөз: https://en.wikipedia.org/wiki/Wilbur_Schramm [Шрамм]

Мәселен, көпшіліктің алдында вербалды сөз сөйлеудің сұхбаттық үдерісінің бір қыры – қандай сөз сөйленетініне байланысты тыңдаушының сол тақырыпқа дайындығын болжау.

Баяндамашы ретінде аудиторияның мақсатын ескере алатын, тыңдарманмен интенция орната алатын хабарламаны жеткізу үшін бар мүмкіндікті пайдалануы керек. Маңызды ойды жеткізуде жетістікке жету

үшін аудитория жайлы біршама мәліметтерден хабардар болғаны дұрыс, бұл мәнмәтін үшін барынша оңтайлы тілді таңдау үшін қажеттілік. Ресей ғалымы Михаил Бахтин, адамдардың өзара іс-әрекеттері мәдени үлгі мен ережелерге сәйкес жүзеге асырылады деп атап көрсетеді [Бахтин 2019].

Сендіре сөйлеудің сұхбаттық теориясы – сөз мағынасының түсінікті болуы шешен мен тыңдаушының көзқарастарына байланысты екенін түсінуді керек етеді, бұл мәнмәтін хабарламаларды қалай әзірлеп, қалай тарату қажет екеніне ықпал етеді. Көпшілік алдында сөйленетін сөздің мәнмәтінін қарастыру төрт аспекті тұрғысынан ой толғауды көздейді: физикалық, мәдени, уақыттық, әлеуметтік-психологиялық.

Қарым-қатынастың *физикалық аспектісі* шынайы, көзге көрініп тұрған ортаны, сол ортадағы қарым-қатынастарды білдіреді. Мысалы, аудиторияда, корпоративтік залда сөз сөйледіңіз делік, осы орталарың әрқайсысы да сіздің аудиториямен қарым-қатынас жасау қабілетіңізге ықпал етеді. Кең көлемді кеңістікте сөз сөйлеу микрофон қолдануды талап етуі мүмкін, акустикалық жүйе көрнекі материалдар дайындап, оны көрсету мүмкіндігін қарастыратын болуы керек.

Уақыттық аспект. Көпшілік алдында сөз сөйлеу үшін алдын-ала дайындық қажет. Залды немесе кабинетті тексеру, аудиториямен тығыз қарым-қатынас жасау үшін қызықты материалдармен безендіру. Сөз сөйлеу кезінде жұмыс уақытын жоспарлау да жолданатын хабарламаның аудиторияға жетуі үшін өте маңызды. Аудиторияның алдында сөз сөйлеуді түскі астың алдындағы уақытқа жоспарлау. Шешендік өнерінде сөз сөйлеуші аудиторияның назарын анекдоттармен, қызықты әңгімелермен баурап алуы тиіс.

Әлеуметтік-психологиялық аспект. Әлеуметтік-психологиялық өлшем «қатысушылардың арасындағы мәртебелік қатынастарға, қоғамдық нормаларға, жылы шырайлылыққа, формальдық ережелерге жатады». Аудиторияда отырғандар мен олардың реакциясын кең диапазонға жатқызуға болады.

Мәдени аспект. Әртүрлі мәдениет өкілдерімен қарым-қатынастарда білінеді. Кейбір жете түсінбеушіліктердің себебі де әртүрлі мәдени сенімдердің, үлгілер мен тәжірибе нәтижесінен болуы мүмкін. Әлеуметтік спикерлер сияқты аудиторияның мәдени құрамын алдын-ала анықтап алуға тырысуы тиіс, сол арқылы жете түсінбеушіліктердің орын алмауына жол ашуға болады.

Байланыстың интеракциялық үлгілері коммуникациялардың және негізгі терминдердің пайдалы негізін түсінуді қамтамасыз етеді: жолдаушы, қабылдағыш, шу, хабарлама, арна, құпиялап жасыру, құпияны ашу, кері байланыс.

Көпшілік алдында қақтығысты жағдайлардың алдын алу үшін сөз сөйлемес бұрын мәтінді саралау, ретке келтіру, өзіндік бақылау қажет.

Бұл қарым-қатынас жасаудың – сөз мәдениеті. Соның ішінде сөздің ішкі мәдениетіне назар аударуды талап етеді.

Қақтығыстық жағдайлардың алдын алу және шешу құралы ретіндегі сендірудің аса маңызды факторларының бірі сөз сөйлеушінің тыңдаушыларды өзіне деген дұрыс көзқарасқа келтіруге, олардың көңілінде дұрыс эмоцияларды тудыруға ұмтылуы, бұның өзі тыңдаушыларға әсер ету мен оларды сендірудің тиімді құралына айналады. Ал сендіру өнері дегеніміз – сапалы түрде хабарлау, өз ойларын негіздеу, дәйекті дәлелдер келтіру дағдыларын меңгеру.

Қорытынды

Мақалада басты нәтиже аудиторияның алдында сөз сөлейтін адам ой-дағыдай нәтижеге қол жеткізу үшін сендіру үдерісін логикалық тұрғыдан дұрыс қолдана білуі болып табылады. Ол үшін кешенді және себеп-салдарлы эквиваленттер қолданылу қажеттілігі дәлелденді, атап айтқанда: сол сияқты; ол үшін; осы мақсатта; осыған қарамастан; егер; онда; одан кейін; ең алдымен сөздерін орын-орынымен белгілі бір ережеге сәйкес айта білу қажет.

Қақтығысты шешуде өзіне сендіру үшін сөздерді дұрыс тандау жеткіліксіз, сондай-ақ оларды дұрыс реттілікте қолдану, маңыздылығы аса жоғары сөздерге маңызы төменіректерін бағындыру, сөйлем мүшелерін, олардың мағыналық және интонациялық жеке-даралықтарын маңыздандыру өте қажет екендігі ғылыми тұрғыда дәйектелді. Осы орайда инверсия тәсілі сөздің, хабарлама тақырыбының мағынасын баса көрсету үшін қолданылу қажеттілігі айтылды. Мысалы, сын есімдерді баса көрсету тек сөздерді кері реттілікпен орналастыру арқылы жасалады, екі зат есім қатар келген жағдайларда ілік септігі формасындағы сөз басым белгіленеді, ал қарама-қарсы қою кезіне екі лексема да белгіленеді.

Мақалада көпшілік алдында сөз сөйлеудің сәтті өтуіне анық, түсінікті сөйлеу қабілеті де әсер етеді, дикция, тон, сөйлеу қарқыны, ырғағы, интонация, дауысты басқару, реттеу, яғни өзгерту, бірде көтеру, бірде басу. Ұзақ сөйлеу де, асығыс түрде, тоқтаусыз сөйлеу де, логикалық негізі сәтсіз, бірсарынды сөз де тыңдаушыны жалықтырады, қажытады деген қорытындыға келдік. Сондықтан, сендірудің мақсаты мен семантикасына қарай дауыстың қаттылығы мен бәсеңдігін де тандау орынды. Дауыстың анық шығуы сөз сөйлеушінің өзіне сенімділігін білдіреді, ал дауыстың жиі өзгеруі, бәсеңдеуі, сөзден мүдіру айтылатын ақпараттың дәйектілігіне күмән тудырады, тыңдаушының сеніміне әсер етеді. Осы айтылған мәселелер қақтығысты жағдайда және пікірсайыста табысты түрде шешуге және жеңіске қол жеткізуге көмектесетіні анық.

Библиография

- ‘Бахтин Михаил Михайлович’. [Электронный ресурс]. – URL [http: https://aesthetics_ru.academic.ru/155/БАХТИН,_Михаил_Михайлович](http://aesthetics_ru.academic.ru/155/БАХТИН,_Михаил_Михайлович) (дата обращения: 29.12.2019).
- ‘Wilbur Schramm’. [Электронный ресурс]. URL [http: https://en.wikipedia.org/wiki/Wilbur_Schramm](http://en.wikipedia.org/wiki/Wilbur_Schramm) (дата обращения 29.12.2019).
- Ивин, А. 2003. ‘Риторика: искусство убеждать’, учебное пособие. М., Фаир-Пресс, 304 с.
- Кравченко, А. 2013. ‘Коммуникация и язык: некоторые соображения о предметной области коммуникативистики’. *Научные исследования и разработки. Современная коммуникативистика*. № 1, сс. 4–9.
- Кузнецов, И. 2007. ‘Современная деловая риторика’. *Учебно-практическое пособие*. М., ГроссМедиа Ферлаг, 338 с.
- Маслова, А. 2007. ‘Специфика косвенного выражения побуждения’. *Филологические науки*, № 6, сс. 51– 59.
- Malikova, A. 2019. ‘The development of oratory by theologians of the ancient period’. *European Journal of Science and Theology*, Volume 9, Issue 2, pp. 4259-4265.
- Решетникова, Е. 2013. ‘Деловая риторика’. Учебное пособие. Новосибирск, СГУ-ТиИ, 101 с.
- Троицкая, Т. 2013. ‘Тактики убеждения адресата в пиар-текстах’. *Научные исследования и разработки. Современная коммуникативистика*, № 5, сс. 58–63.
- Tusing, K. & Dillard, J. 2000. ‘The sounds of dominance. Vocal precursors of perceived dominance during interpersonal influence’. *Human Communication Research*, № 26, pp. 148–171.
- Формановская, Н. 1989. ‘Речевой этикет и культура общения’. М., Высшая школа, 159 с.
- Шульга, Е. 2011. ‘Нуждается ли «теория аргументации в философском обосновании»?’. *Модели рассуждения-4: Аргументация и риторика*. Калининград, Изд-во БФУ, сс.137-146.
- Hosman, L. 2002. ‘Language and persuasion’. J.P.Dillard & M.Pfau (Eds.), *The persuasion handbook. Developments in theory and practice*. London & New Dehli, Thousand Oaks, pp. 371-390.

Transliteration

- ‘Bahtin Mihail Mihailovich’. [Elektronnyiy resurs]. – URL [http: https://aesthetics_ru.academic.ru/155/БАХТИН,_Михаил_Михайлович](http://aesthetics_ru.academic.ru/155/БАХТИН,_Михаил_Михайлович) (data obrascheniya 29.12.2019).
- ‘Wilbur Schramm’. [Elektronnyiy resurs]. URL [http: https://en.wikipedia.org/wiki/Wilbur_Schramm](http://en.wikipedia.org/wiki/Wilbur_Schramm) (data obrascheniya 29.12.2019).
- Ivin, A.A. 2003. ‘Ritorika: iskusstvo ubezhdad’, uchebnoe posobie [Rhetoric: The Art of Persuasion: A Study Guide]’. М., Fair-Press, 304 s.
- Kravchenko, A. 2013. ‘Kommunikatsiya i yazyk: nekotorye soobrazheniya o predmetnoy oblasti kommunikativistiki’ [Communication and Language: Some Considerations on the Subject area of Communication]. *Nauchnyye issledovaniya i razbobotki. Sovremennaya kommunikativistika*. № 1, сс. 4–9.
- Kuznetsov, I. 2007. ‘Sovremennaya delovaya ritorika’ [Modern Business Rhetoric]. *Uchebno-prakticheskoe posobie*. М., GrossMedia Ferlag, 338 s.

Maslova, A. 2007. 'Spetsifika kosvennogo vyirazheniya pobuzhdeniya' [The Specifics of Indirect Expression of Motivation]. *Filologicheskie nauki*, № 6, cc. 51- 59.

Malikova, A. 2019. 'The development of oratory by theologians of the ancient period'. *European Journal of Science and Theology*, Volume 9, Issue 2, pp. 4259-4265.

Reshetnikova, E. 2013. 'Delovaya ritorika' [Business Rhetoric]. Uchebnoe posobie. Novosibirsk, SGUTiI, 101 s.

Troitskaya, T. 2013. 'Taktiki ubezhdeniya adresata v piar-tekstah' [Tactics of Persuading the Addressee in PR texts]. *Nauchnyie issledovaniya i razbobotki. Sovremennaya kommunikativistika*, № 5, cc. 58–63.

Tusing, K. & Dillard, J. 2000. 'The sounds of dominance. Vocal precursors of perceived dominance during interpersonal influence'. *Human Communication Research*, № 26, pp. 148-171.

Formanovskaya, N. 1989. 'Rechevoy etiket i kultura obscheniya' [Speech Etiquette and Communication Culture]. M., Vysshaya shkola, 159 s.

Shulga, E. 2011. 'Nuzhdaetsya li «teoriya argumentatsii v filosofskom obosnovanii?» [Does "Theory of Argumentation Need Philosophical Justification?"]. *Modeli rassuzhdeniya-4: Argumentatsiya i ritorika*. Kaliningrad, Izd-vo BFU, cc.137-146.

Hosman, L. 2002. 'Language and persuasion'. J.P.Dillard & M.Pfau (Eds.), *The persuasion handbook. Developments in theory and practice*. London & New Dehli, Thousand Oaks, pp. 371-390.

Маликова А.М.

Вербальные приемы ораторского искусства как средство предупреждения и разрешения конфликтных ситуаций

Ораторское искусство формировалось вместе с культурой мышления человечества. Это искусство является особым видом мышления. Мышление, говорение, определение значения слова, использование слова как инструмента и использование влияния, действия слова подвластно искусству слова.^[1] В эпоху информационного общества возрастает интерес к ораторскому искусству. В связи с этим в социальной жизни придается особое значение риторике. Владение навыками ораторского искусства является особенно важным компонентом успешности личности в любой сфере. В современном государстве возрастает потребность к личности, способному вести диалог, с острым языком, владеющим основами ораторского искусства, направленными на решение насущных социальных проблем. В период коренных демократических преобразований мы стали ощущать низкий уровень культуры публичных выступлений, коммуникационной культуры.

В целях восполнения этого пробела в данной статье мы попытались проанализировать предупреждение возможных конфликтных ситуаций в ходе публичных выступлений, убеждение аудитории и вербальные приемы ораторского искусства.

**Абзал Сахов, Айгүл Турсынбаева, Асан Амангельдиев
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)**

ҚАЗАҚСТАНДА ТҰЛҒАТАНУДЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ӘДІСТЕРІ

Аннотация. Мақалада Қазақстанның қазіргі ғылымындағы тұлғатануды зерттеу бойынша ортаға шығатын әдіснамалық қарама-қайшылықтарға жіті баға берілген. Әсіресе, тұлғатанумен айналысушылар жиі соқтығысатын мәселелерге назар аударылған. Тұлғатану жанрындағы әрбір мәселеге талдау жасалынып, түрлі салалардағы тұлғатанулық зерттеулердің негізгі ерекшеліктеріне анықтамалар беріліп, оларды зерттеудің тәсілдері сипатталады. Сонымен қатар, тұлғалар өмірін ғылыми зерттеуге қатысты әдістерге бағыттар көрсетілген. Тұлғатану әдісінің қолданылуы мен дамуының бүгінгі ахуалына қатысты жеке пайымдар танытылған. Батыс Еуропа мен жақын шет елдер ғылымында тұлғатануды зерттеу бойынша отандық ғылыми зерттеулердегі айырмашылықтар зерделенген. Қазақстандағы тұлғатанудың қалыптасуы мен дамуына үлес қосып жатқан қазақстандық еңбектердің ішінде басым көпшілігі тарих пен мәдениеттану ғылымдарына қатысты екендігі көрсетілді.

Түйін сөздер: тұлғатану, тұлғатану мәселелері, қайраткер, ұрпақтар сабақтастығы, интеллигенция.

Kіріспе

Тұлғатанулық зерттеулердің мәні мәдениеттің адами мазмұнын ашу-да жатыр. Осыны жүзеге асырғанда мәдени мәнмәтіндегі тұлға бейнесі зерттеудің нысанына айналады. Тұлға өмірінің мәні мен мазмұнын пайымдамау немесе ескермеудің салдары, кез-келген мәдени зерттеуді тек қана идеялар мен тұжырымдардың жиынтығына айналдырады. Бұл ахуалда рухани процестерді түсінудің күші жоғалады. Тұлғаның өмірі дегеніміз үздіксіз сабақтасқан оқиғаларды белгілі бір адамның тасымалдауын атаймыз. Бұл бағытта әрбір тұлға өмірбаяны тарихпен байланысып, көптеген жеке тұлғалар тағдырының белгілі бір нәтижесіне айналады. Тұлғатану туралы зерттеулер алғаш рет Қытай мен Грекияда дамып қалыптасты. Қытайда, қоғамның өмірі, барлық тарихи процесс, жеке тұлғалардың өмірбаянының жиынтығы ретінде қарастырылған. Ал, ежелгі грек философы Плутарх тарихты жазғаннан гөрі, тұлғаның өмірін жазу қызықты деп санаған.

Ғылымда тұлғатану деп аталатын әдіс әлі толық игерілмеген. Ол әдісті ғылыми алаңның «пәнаралық кеңістігі» немесе «жалпы әдіснамалық арсеналына» жатқызуға болады. Тұлғатану әдісінің сан қырлы сипаттамалары бар: тарихи, психологиялық, антропологиялық, әлеуметтанулық және мәдени.

Бүгінгі таңда тұлғатанулық зерттеулерге қажеттіліктің арту себебі, ғылымда әлі күнге дейін адамның кім екендігі туралы түсініктің әлсіз екендігімен байланысты. Біз адамның мәні туралы зерттеулердің категорияларын реттеуді, оның сипаттарын тарихтың, қоғамның және мәдениеттің күштерімен байланыстыруды меңгере алмай жатырмыз. Жоғарыда аталып отырған ойлардың жалпыәлемдік құбылысқа қатысы жоқ. Қазақстанның қазіргі ғылымында тұлғатанудың әдіснамасы мен оны зерттеудің ортақ ұстанымдары қалыптасты деп айту қиын. Жарыққа шығып жатқан еңбектердің көпшілігі зерттеу нысаны ретінде өткен кезеңдерді алады. Бүгінгі қоғамдағы тұлғаның бейнесі жасырын қалуда. Яғни, өткен мен қазіргі кезеңдегі тұлғаның бейнесін зерттеуде тепе-теңдік сақталмайды. Әсіресе, тарихи фактілер басым алға шығуда. Тұлғатанулық зерттеуде, авторлық пайымдау мен қорытынды жасаудың амалдары жетіспеуде. Зерттеушілер басым ретте қолда бар деректер арқылы пікір танытуға ұмтылады. Ал, ол деректердің шынайылығы мен әлеуметтік тегін анықтауға тырыспайды.

Оның мәселелік қырларын сараптап, алға жылжытудың механизмдерін айқындайтын еңбектер жоқ. Осы ретте, біз ұсынып отырған зерттеу жұмысы, аталмыш кемшіліктердің орнын толтыруға қадам болатын құрал болып табылады. Зерттеудің басты мақсаты, тұлғатануды зерттеудің қазіргі мәселелерін анықтап, оның себептерін ашу және тұлғатану әдісінің рөліне баға беру болып табылады.

Тұлғатанудың қалыптасуы мен дамуына үлес қосып жатқан қазақстандық еңбектердің саны аз емес. Олардың басып көпшілігі тарих пен мәдениеттану ғылымдарына қатысты. Тұлғатануды зерттеу бойынша әдістердің жиынтығын құрастырып, оның мазмұнын анықтауда Х. Әбжановтың зерттеулері ерекше мәнге ие. Бұл тақырыптағы оның басты еңбегі «Ұлттық элита және ел тағдыры» болып табылады [Әбжанов 2015, 4 б.]. Еңбекте қазақ халқының ұлы тұлғаларының өмірі мен қызметі талқыланып, олардың тарихын зерттеудің жаңа ұстанымдары мен көзқарастары ұсынылған. Осы мәселе бойынша белгілі ғалым М. Қойгелдиевтің зерттеулері де маңызды орынды құрайды. Мәселен, оның «Ұлттық саяси элита» атты еңбегінде [Қойгелдиев 2004, 58 б.] ұлттық мемлекеттілікті қалпына келтіруге ұмтылған тұлғалардың қызметі мен тағдыры кең талданады. Сонымен қатар, тұлғалар өмірін ғылыми зерттеуге қатысты әдістерге бағыттар көрсетілген. Ғалым аталған еңбегінде: «еуропалық тұлғатану әдістері, қазақ қоғамына жататын тұлғалардың тарихи-мәдени бейнелерін объективті түрде ашуға әлсіз. Әрбір қоғамның немесе ортаның тұлғаларының өмір жолы, тағдыры бір-біріне ұқсамайды. Оларды жеке-жеке зерттеудің ұстанымдары болғаны дұрыс» – деп жазады.

Жаңа ғасырдағы Қазақстан Республикасына қызмет жасайтын тұлғаның бейнесіне баға беріп, оның рөлін зерттеуді қарастырған Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлы дала ұлағаттары» [Назарбаев 2016] еңбегі жарияланды. Бұл еңбек тұлғатануды зерттеу саласына жаңа бағыт алып келді.

Автор өз еңбегінде тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақстанның дамуы мен өркендеуіне үлес қосқан тұлғалардың еңбегіне талдау жасайды. Оны қоғамға жеткізудің, мектеп оқулықтарына енгізіліп, оқытудың әдістерін ұсынған.

Қазіргі таңда тұлғатану бойынша мақала түріндегі зерттеулер саны артып келеді. Оларда тұлғаны қалыптастырушы факторларға басты көңіл бөлінген. Тұлғаның өсуі мен қалыптасуына ықпал ететін шарттарды ғылыми саралаудың қажеттігі аталып өтеді. Мысалы, «Жеке тұлғаның рухани құндылықтарын қалыптастырудағы ұлттық тәрбиенің рөлі» атты мақалада тұлғаны жасайтын саяси үндеулер (вызов) емес, оны жасайтын «ұлттық тәрбие» деген көзқарас танытылады [Әбдіраманова 2014]. Сондықтан тұлғалар өмірін зерттегенде, оның жүрген саяси жолына емес, шыққан әлеуметтік ортасына, мәдени кеңістігіне назар аударуды ескертеді. Бұл пікірдің, осы тақырыптағы жаңа идея екендігін атап өту қажет. Себебі, көптеген қазақстандық зерттеушілер осы мәселені тұлғаны саяси құбылыстардың, оқиғалардың нәтижесі деп тану жөніндегі идеялар басым болып келді. Ал, соңғы зерттеулерде бұл концепцияның күші азайғандығын көреміз. Бұл дегеніміз, тұлғатануды зерттеудің пәнаралық байланыстылығын анықтайды. Тұлғатанулық зерттеулерде, барлық пәндердің әдістерін ескерудің қажеттігі алға шығады.

Әдіснама

Мақалада тұлғатану бойынша қазақстандық зерттеулердің мәні мен мазмұнын жүйелейтін және талдайтын әдістер қолданылды. Олардың бағыты тұлғаның сипатын ғылыми негіздеу болып табылды. Мысалы, биографиялық әдіс, тұлғаның жетістіктерін немесе нәтижелерін талдау, қолда бар деректерді біріктіретін синтез және т.б. әдістер кеңінен жүзеге асырылды. Сонымен қатар, жалпы және жеке фактілерден қорытынды жасауда дедукция мен индукция әдістері қолданылса, өзіндік пікірді аяқтауда нақтылау әдісі қолданылады.

Тұлғатанудың негізгі мәселелері

Батыс Еуропа мен Ресейде тұлғатану әдістері ерте кезден қалыптасты. Себебі, тұлғалар өмірін зерттеген, олардың тарихына арналған еңбектер көп болды. Тұлғалар өміріне қатысты белгілі бір даулар болды. Ресей ғалымдарының арасында тұлғалар өмірін талдаудың шебері М.О. Гершензон болып табылады. Ол идея мен тұлға бейнесін қатар қойып зерттейді. Мысалы, оның ойынша идея дегеніміз тек белгілі тұлғалардың санасында ғана оянады, ал, оны зерттеу үшін, сен де соның бір қасиеттеріне ие болу керексің деген ой танытады [Гершензон 2000, 213 б.]. Қазіргі таңда тұлғатанудың ресейлік теориясын жүйелеу мен сыныптауда С.Н. Иконникова есімі аталады. Оның «История культурологических исследований» [Иконникова 2005, 211 б.] атты еңбегінде тұлғатану бойынша ресейлік зерттеулерді сұрыптап,

айырмашылықтарына баға береді. Ф.И. Минюшев «Социология культуры» атты еңбегінде социология мен мәдениеттанудағы тұлғатану бойынша әдістерді салыстырып, өзіндік тұжырымын жасайды. Оның көзқарасынша ресейлік тұлғатану әдіснамасының пәнаралық қарым-қатынасын реттеу немесе ықпалдастыру қажет. Осы арқылы ғана орыс қоғамының нақты тұлғасының бейнесін жасауға болады [Минюшев 2013, 78 с.]. Осымен қатар, мәдениеттегі тұлғаның рөлі мен бейнесін басқа қырынан ашудың жаңа бағыттары қалыптасуда. Соның бірі, «ақпараттық мәдениет» болып табылады. Зерттеушілер қоғамның ақпараттық эволюциясын, ақпараттанудың гуманитарлық негіздерін тұлғаның толық қалыптасуының шарты ретінде қарастыруда. Бұл тақырыпта, нәтижеге жеткен зерттеушілер А.Н. Дулатова, Н.Б. Зиновьевалардың «Информационная культура личности» ғылыми жұмысын ерекше атауға болады [Дулатова & Зиновьева 2007, 86 с.]. Еңбекте ақпараттану ғасырындағы тұлғаның ішкі жан-дүниесін, санасын зерттеудің әдіс-тәсілдері талданған.

Ресейде соңғы кездері тұлғатану ұғымы психология ғылымының аясында кең түсіндіріліп, зерттелу үстінде. Бұған, ғылымдағы тәжірибелік бөліктің рөлі артуы да әсер етуде. Осыған байланысты, психологтардың зерттеулері танымал болуда. Мысалы, белгілі психолог С.И. Змеевтың «Андрагогика: основы теории и технологии обучения взрослых» атты еңбегінде тұлғаның ерекше қабілеттеріне көңіл аударылып, оның өмір сүру процесіндегі даму шақтарын анықтайтын әдістерді жүйелеген [Змеев 2007, 112 б.].

Тұлғатану бойынша батыс елдерінде барлығымызға жақсы таныс О. Шпенглер мен Й. Хейзинга есімдері жиі аталады. Бірақ, адамның мәдени-элеуметтік және тарихи бейнелерін ашуда басқа да зерттеушілер еңбек сіңірді. Соның бірі, Э. Эриксон болып табылады. Автор өзінің «Идентичность: юность и кризис» атты еңбегінде [Эриксон 1996, 51 б.] тұлғалық өмірдің циклдерін сынаптап, қоғамның ұрпақтар сабақтастығына мән береді. Кітап Еуропа мен АҚШ-та үлкен танымалдылыққа ие болды. Атақты Э. Гуссерльдің шәкірті, поляк зерттеушісі Р. Ингарден табиғат пен мәдениеттегі тұлға болмысын зерттейді. Ғылыми ортада тұлға өміріне бағытталған зерттеу жұмыстарының саны артуын қолдаған. Автор өзінің «Книжечка о человеке» [Ингарден 2007, 157 б.] еңбегінде тұлға бейнесін зерттеудегі әдіс-тәсілдерге түсініктеме беріп өткен. Еңбекте тұлғаның мәдениет пен тарихтағы рөлін зерттемес бұрын, оның жеке басынан өткен оқиғаларға, балалық шағына назар аударуға шақырған. Біз зерттеп отырған тақырып бойынша Еуропа елдеріндегі маңызды жұмыстардың қатарына жатады. Келесі бір еуропалық мектептің өкілі П.Н. Воге «Я. Индивид в истории культуры» атты еңбегінде тұлғаның тарихи даму кезеңдеріндегі өзгерістеріне өзіндік көзқарасын қарастырған. Өркениеттердің қақтығысы дәуірінде әрбір тұлға өзін сақтап қалады ма? – деген сұраққа жауап іздейді. Тұлға болмысын жан-жақты анықтау үшін, өзіндік ұстанымдарды нақтылаған [Воге 2011, 502 б.].

Тұлғатану отандық гуманитарлық ғылымдарда қызу талқыланатын мәселелердің бірі. Мәселе осы бағытта жүргізілген зерттеулердің аздығында емес, керісінше ол зерттеулердің өзегінің әлсіздігінде болып тұр. Тұлғатануда ортақ теориялық-әдіснамалық негіздің және сыннан өткен бағалау өлшемдерінің болмауынан тарихи-мәдени тұлғаны бүкіл болмысымен емес, жеке, топтық мүддеге қызмет ететін тар танымдық шеңберде ғана танытумен шектеліп келеді.

Коммунистік партия тарихының мектебінде өскен зерттеушілердің көбі тәуелсіздік алғаннан соң, тұлғатану мәселесінің таптық ұстанымдарынан бас тарта алмады. Ал, рухани тұрғыда қайта түлеп, тәуелсіз тарихи сана қалыптастыруға бас болған санаулы ғалымдардың бірі академик М.Қозыбаев отандық зерттеулердің тұлғалардың бейнесін жан-жақты ашуға мұқтаж екендігін айта келіп: «Күні кешеге дейін жеке адам мен халықтың қатынасы толық ашылмай келді. «Қайраткерлер» ұғымы қызметкерлер, мансап иесі дәрежесіне төмендетілді. Қайраткер – жасампаз адам, жоқтан бар жасаушы, өз мүддесін халық мүддесімен қабыстырып, өз халқын өркениет көгінде жарастырушы болса керек. Отан тарихынан кейбір кездейсоқ адамдарды алып, тарихи тұлғаларды өз тұғырына қондыру керек» [Қозыбаев 2001, 159 б.] деген болатын.

Кеңес үкіметі тұсында қазақ зиялыларының өмірін зерттеу ісі ресми саясатқа тікелей тәуелді болды, соған сай өзгеріп отырды. Мұндай саясаттың астары түсінікті болатын. Қазақ бұқарасының санасын өзіне қаратып алуды көздеген большевиктер, өзінің негізгі қарсыласы ұлттық тәуелсіздік тұғырнамасында тұрған қазақ демократиялық интеллигенциясын күрес аренасынан біржола ығыстыруды алдына мақсат етіп қойған еді. Соның нәтижесінде, коммунистік партияның көзқарасы мақұлдаған тұлғалардың өмірі зерттеліп, көпшілікке кең таныстырылды. Бүгінгі таңда өткен дәуір тұлғаларының өмірін зерттеуге ешқандай саяси кедергі, ғылыми ұстаным жоқ. Ендігі мәселе, қандай тұлғалардың өмірін зерттеуді ғылыми жолға қою қажет деген сұрақ туындайды.

Жеке тұлғаның қоғамдағы орнын анықтаудың өлшемі туралы көрнекті ғалымдардың жасаған тұжырымдары көп. Мысалы, Гегель ұлы адам деп «өз дәуірінің қалауын сөзбен нақты көрсете алған, өзінің қалауы қандай екендігін өз дәуіріне айта алған және іске асыра алған» адамды атайды. «Оның іске асырғаны – дәуірдің өзегі және мәні, ол арқылы дәуір көрініс табады» [Гегель 1974, 128 б.]. Бұл сөздерден жеке тұлғаның шынайы бейнесін тану, оның өмір сүрген дәуірінің қоғамдық болмысын тану екендігін көреміз.

Бүгінгі таңда тұлғатанулық зерттеулерде шындыққа қызмет етудің емес, автордың жеке мүддесін білдірудің факторлары анықталуда. Бұл жерде зерттеушінің шыққан тегін, ортасын білудің маңызын ескеру қажет. Әсіресе, ол қазақ қоғамына тән. Себебі, әлі күнге дейін жерге, руға бөлінудің құбылыстары жойылмаған. Сондықтан да кез-келген тұлға туралы жазылған ғылыми еңбектерді талдағанда сыни көзқарастан айырылмаған дұрыс.

Қоғамның өзгеруімен бірге өткен кезеңнің тұлғаларына деген көзқарастар да өзгереді, ғылыми танымның ұстанымдары да өзгереді. Бұл диалектикалық заңдылықта зерттеушінің ғылыми миссиясына қатысты жоғарыда аталған тұжырым тұрақтануы тиіс. Большевиктер көсемі В.И. Ленин «Пролетариатқа саяси қайраткерлердің тірісі және өлісі туралы да шындық керек, өйткені саяси қайраткер атына шын мәнінде лайық болғандардың тәні мәңгілік болса да олар саясат үшін өлмейді» [Әбжанов 2007] – деген тұжырым жасайды. Бұл тұжырым саяси қайраткерлердің бәріне де қатысты болып табылады.

Ал тоталитарлық қоғамды әшкерелеген зерттеушілердің бірі Д.А. Волкогонов «көрнекті мемлекет, қоғам қайраткерінің өмірі дегеніміз белгілі бір адамгершілік және әлеуметтік бағдарлар жүйесіндегі оның нақты ойлары мен әрекеттері ғана емес, ол сонымен бірге тұлғаның өзі саясат сахнасынан кеткеннен кейінгі де қоғамдық үдерістерге жасайтын ықпалы» [Омаров 2013] деп, жоғарыдағы тұжырымды одан әрі өрбітеді. Демек, ұлттық мемлекеттіліктің бастауында тұрған XX ғасыр басындағы алаштық элита мен большевиктік номенклатураның көрнекті тұлғалары алдағы уақытта да ғылыми ойдың нысаны болып қала бермек. Осы жерде тақырыпқа өзек болып отырған тұлғалардың «саясат үшін өлмегені», «өзі саясат сахнасынан кеткеннен кейінгі де қоғамдық үдерістерге жасайтын ықпалы» жоғалмағандығы, олардың саяси тұлғасының биіктігін танытатындығын атап айтуға тиіспіз.

Бүгінгі таңда тұлға бейнесі – гуманитарлық ғылымдардың ең өзекті мәселелерінің бірі болып саналады. Өйткені қоғамымыздың қарқынды әлеуметтік дамуы белсенді, жасампаз тұлғаны қалыптастыруға жоғарғы талап қояды. Ал қоғамның қазіргі жағдайында, елдің саяси, мәдени, әлеуметтік-экономикалық жақтарын жаңарту кезінде – жас ұрпақтың болашақта ізгі ниетті азамат болып дамуына олардың тұлғасының дұрыс қалыптасу үрдісі үлкен ықпалын тигізетіні сөзсіз. Сондықтан да тұлғаның теориялық зерттеулеріне, жалпы ұғымына сарапталған талдауларға зер салайық.

Тұлға – бұл қоғамдық-тарихи дамудың өнімі. Адамның қоғамдық қатынастар жүйесінде алатын орны, оның орындайтын іс-әрекеті – бұл оның тұлғасының қалыптасуын анықтайтын жағдайлар. Тұлғаның қалыптасуы адамның мінездемесі үшін маңызды орын алады, яғни оның мінез-кұлық пен іс-әрекетінің жоғары саналы формаларын қамтамасыз етіп, оның ақиқатқа байланысты барлық қарым-қатынастарының бірлігін құрайды. Бұл көзқарас зерттеушілердің көпшілігіне негіз болып қаланды. Алайда, көптеген авторлар тұлға бағыттылығының мазмұнын (мотивтер мен қажеттіліктер, ұмтылу мен талаптану, бағдар және т. б.) түрліше қарастырады. Біріншіден, тұлға – әлеуметтік қатынас пен саналы әрекеттің субъектісі ретіндегі индивид. Екіншіден, тұлға – индивидтің жүйелі қасиеті, оның қоғамдық қатынасқа енуімен анықталып және біріккен әрекет пен қарым-қатынаста қалыптасып отырады.

Тұлғаларымызға шынайы баға беруде, олардың саяси-идеологиялық көзқарастарына құрметпен қарауға шақыратын пайымдар жазылып кет-

кен. Академик М. Қозыбаев «ұлттық зиялы қауымның тарихы қалыптасып, ғылыми арнаға салынбағанның тағы бір себебі-коммунистік әдіснамадағы интернационализм ұстанымын большевизмнің өз пайдасына, таптық мүддесіне ғана бағындыруда» – деп, өз пікірін білдірген [Қозыбаев 2009, 211 б.]. Марксизм-ленинизм әдіснамасын басшылыққа алған зерттеушілердің бір бөлігі Қазан төңкерісіне дейін қазақта ұлттық интеллигенция қалыптасып үлгермеді деген тезисті тұжырымдады. Қоғам қайраткері С. Асфендияров қазақ зиялылары үш топтан тұрады деп санады: «Біріншісі – ол қызметкер зиялы қауым: негізінен қазақтың феодалдық аристократтарының (сұлтандар – төрелер) ортасынан шыққан чиновниктер мен офицерлер; екіншісі – бұл арада феодалдық аристократтар мен байлардың ортасынан шыққан әр түрлі мамандар: дәрігерлер, инженерлер т.б., үшіншісі – бұл демократиялық қауым, басым көпшілігі мұғалімдер, жазушылар және басқалары» [Қозыбаев 2009, 258 б.].

Рухани мазмұндағы тарихи-мәдени оқиғалар мен құбылыстарды, жекелеген тұлғалардың қызметін қайта бағалауда ғылыми айналымға ұсынылатын тың құжаттық деректерден тарихи ақиқатты табу, тану, таныту үшін, жаңа әдіснамалық негіз қалыптастыруда ұлттық, мемлекеттік мүдде басты назарда болуы тиіс. Ғылыми ақиқатты бүкпесіз және боямасыз рухани танымға ұсынуды талап ететін бұл ғылыми және әлеуметтік фактор ұлттық тұлғатану мазмұнын жалпы адамзаттық құндылықтарға сай жаңалайды және қоғамдық ой сананы тұрақтандырады.

Қазіргі отандық зерттеулердегі тұлғатану бойынша қалыптасып кеткен ағымның бірі, ол тұлғаларды өзара салыстыру болып табылады. Асылы тұлғаларды өзара салыстырып, бірін қолдан көтеріп, екіншісін төмендетіп, оларды қарама-қарсы лагерьге бөліп, ара-жігін аша түскен орынды болмас. Олардың қарым-қатынасына әр тарихи кезең өз ықпалын тигізді. Мәселен, Әбілқайыр мен Абылайды немесе М. Шоқай мен Ә. Жангелдинді салыстырғанда олардың саяси көзқарастары мен географиялық орталарына мән беру қажет.

Тұлға мен зиялы сөздер егіз ұғымдар. Ғылымда зиялы қауымына жататындарды «толық тұлғалар» деп атау негізделген. Зиялы ұғымын кең талдау арқылы тұлғатанулық зерттеулердің әдістерін жүйелей аламыз. Бұл турасында қазақстандық ғылымда біршама еңбектер бар. Ұлттық шығармашылық интеллигенцияның өсу жолдары мен кәсіби қызметін кешенді тұрғыда қарастырған З. Дүкенбаева зиялы ұғымына біршама кең мағына беруге ұмтылады. Ол зиялыны өз тағдырының халық тағдырымен тығыз байланыстылығын жақсы ұғынған, халық мүддесін бәрінен жоғары қойып, халықтың жоғын жоқтаушы, ұлттық мұраттар жолындағы күрескерге теңейді. Ол «Саяси жағынан зиялы бостандықтың, демократияның, ұлттық және мемлекеттік тәуелсіздіктің жаршысы. Зиялылардың шығармашылық мұрасы олардың ұлт тәрбиешісі болғандығын көрсетеді» деп элитаға тән сапалық белгілерді санамалай келіп, «өзге елдерде интеллигенцияны «халықтың ары»

деп атайтын болса, қазақта халықтың ары болған түгел интеллигенция емес – зиялы перзенттер» [Дүкенбаева 2003, 108 б.] деген тұжырым жасайды. Осы тұжырым арқылы зерттеуші қазіргі заманғы элита категориясына біршама жақындағанымен зерттеу тақырыбына сай зиялыларға ешкімге ұқсамайтын, «сыңары жоқ» (Шәкәрім), қайталанбас бейне, замандастарының алды, теңдесі жоқ шығармашыл тұлға деп анықтама береді. Демек, бұл анықтама бойынша дәстүрлі қазақ қоғамының осы категориясындағы зиялыларды қызметтік сипатына, тұлғалық өлшемдеріне сай шығармашылық элита қатарына қосамыз.

Тұлғалар тарихын саналы мифтендіру үрдісі ғылымда арту үстінде. Яғни, жаңа батырдың бейнесін ойдан шығару арқылы жасаудың құбылыстары байқалуда. Бұл туралы отадық зерттеушілер басылымдарда жазды. Алайда, одан шығып жатқан қорытынды аз. Тұлғаның бейнесін мифтендіру әрекетінің, оған деген қоғамық пікірдің екіге жарылатындығын, дау-дамайға алып келетінігін біреу түсінсе, екіншісі мойындамауда.

Тұлғатану саласы басым ретте тарих ғылымымен тығыз байланысты. Бұл біздің ғылымға аса тән жағдай. Ал, тарих ғылымының өкілдері зерттеулерін, қандай көзқарастың немесе ұстанымның негізінде жазу керек деген сұрақты нақты қоя бермейді. Оның деңгейі ру, аймаққа бөліну айналасында қалып отырғандығы жасырын емес. Тұлғалар тарихына қатысты мұрағаттық деректер мен ауыз әдебиеті мұраларын жинастырып, оларға тиісінше, ғылыми тұрғыдан түсініктеме беруді ұлттық мүддемен ұштастыру қажет.

Тұлғалардың қоғамдық-саяси қызметін зерттеу барысында ізденуші-ғалым ол турасындағы материалдардың барлығын қатаң сыни тұрғыдан өткізуі қажет. Кейде шала-пұла ізденістер автордың «мүмкіндігімен» еш сыннан өтпестен жария болып жатады. Соңғы жылдары олар көбейіп те жатыр. Осындай еңбектер санаға сөзсіз әсерін тигізеді.

Қорытынды

Тұлғатануда ең бастысы – тұлғаның өмірі мен қызметін жан-жақты бағалау. Кімді де болса біржақты мақтау немесе біржақты қаралауға жол беру, шынайы ғылыми мазмұнын ашуға кедергі болады. Кейбір зерттеушілер жеке тұлғаларға тарихи баға беруден тартынады. Олардың пікірінше тарихи тұлғалардың кемшіліктерін айыптаудан пайда жоқ. Ал кейбір ғалымдар бұл миссияны үлкен құлшыныспен атқарып, тым асыра сілтеп жібереді. Тарихи таным шексіз десек, оны игерудегі ғалымның диалектикалық дамуы даңғыл жол емес екендігі белгілі.

Әдіснамалық сипаттағы қателік болатын екінші тұжырым да ғылыми танымға көрік бере қоймайды. Бұндай тәсілдер ақиқатты ашпайды, қайта оған көлеңке түсіреді. Кеңестік кезеңде ұлтымыздың қайраткер тұлғаларының бірқатары өз дәрежесінде әспеттелгені қандай рас болса, сол кездегі ағымға қарсы болуы немесе іздеушісі болмауы салдарынан көптеген тұлғаларымыздың өмір сабақтары көлеңкеде қалып қойғаны дәл сондай

ақиқат. Соңғыларын толық түгендеп болмай, тұлғатануымыз тұтас жазылады деудің өзі артық.

Кез-келген халықтың ұлылығы сол халық санының көптігімен өлшенбейді, біртуар тұлғаларының көптігімен ерекшеленеді. Әр дәуірдің мәні де, ерекшелігі де жеке тұлғалар арқылы анықталады. Тарихи-мәдени тұлғаларды зерттеу ізденістерінің басты міндеті – тұлғаға қатысты маңызды мәліметтерді жинастыру, сондай-ақ мүмкіндігіне қарай, танымал туындыларының жазылу жайына байланысты өзге де тың мәліметтер жинау және оны уақтылы қағазға түсіріп, мұрағаттық құнды дерек көзіне айналдыруды жолға қою екендігі сөзсіз.

Еліміздің өткен кезеңдерегі рухани дүниесін, әйгілі тұлғалар арқылы тану мүмкіндігі енді туа бастады. Ұлттың әйгілі тұлғаларын тарихпен шендестіре танып-түсіну, ең алдымен – ғылыми ақиқаттың айтыла бастауының жемісі. Ілгері буын бастаған өнегелі істер кейінгі буын арқылы жалғасын тауып жатса өмірдің бағасы арта түспек, ұлттың төлтумалылығы орнықты болмақ, адамдардың жан жүрегіне сенім мен мақтаныш сезімі ұялап, жасампаздық рухы салтанат құрмақ. Мұның бәрі өз кезегінде ұлттың мәдени-рухани ілгерілеуіне кепіл болуға тиіс. Ұлы тұлғалар – өздерінің саяси немесе рухани еңбегі арқылы қоғам қажеттіліктерін анағұрлым толық қанағаттандыра алып, оның дамуына айтарлықтай әсер еткен, атқарған қызметі өз мемлекетінің аясынан шығып, бүкіл әлемге пайдасын тигізіп, баршаға әйгілі болған адамдар. Сондықтан кез-келген мемлекет мәдениеті мен тарихы ұлы тұлғалар ісінің призмасы арқылы анағұрлым айқын, әрі әсерлі көрінетіні тегін емес. Оның үстіне, тарихтың өзі де кейде осы тұлғалармен сәйкестендіріледі.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Ұлы тұлғаларын білмейінше, бірде бір дәуірді дұрыстап тану мүмкін емес. Адам тағдырының айнасынан бір тарих көшінің жүрісін ғана аңдап қоймаймыз, оның рухын, тынысын сезінеміз. Сондықтан да халқы мен елінің алдындағы өздерінің перзенттік парызын айқын да анық түсінген, қандай қиын қыстау жағдайда да оны адал орындаудан жалтармаған адамдар қай дәуірде өмір сүрсе де, дәйім өз жұртының нағыз азаматы болып қала берген» [Хазретәлі 2013, 189 б.] – деген пікірін айтады.

Адамзат мәдениетіндегі ұлы тұлғалардың даналықтары заманның ортақ байлығы, таусылмас қазынасы деуге болады. Ол – ескірмейді және ұмтылмайды. Асқар тау алыстаған сайын биіктеп, адамдарға жарқын болашақты көрсетіп, жөн сілтеп отырады хақ.

Қазақстанның рухани байлығын әйгілі тұлғалар арқылы толықтыру мүмкіндігі – тәуелсіздік жемістерінің бірі. Ұлы тұлғалардың өмірлік қызметінің тәжірбиелері, қазақстандық отаншылдықты қалыптастыру факторларының бірі болып табылады.

Тарихи-мәдени тұлғалар тек тарихты жасап қана қоймай, сонымен бірге сол қоғамның мәдени құндылықтарын, адамгершілік ұстанымдары мен дәстүрлерін бойында сақтап, оның жетекшісі бола білген жағдайда ғана ерекше

мәнге ие болмақ. Адамзат баласы өткен тарихын жадында сақтап, одан сабақ алу қажет.

Қазіргі таңда Қазақстандағы тұлғатану мәселесі кең өріс алып, жаңа бағытқа түсудің алдында тұр. Еліміздің көптеген жоғары оқу орындарында ғылыми-зерттеу орталықтары ашылып, тұжырымды жұмыстар атқарылуда. Талантты тұлғаларды зерттеп-зерделеу – үлкен міндет, адами парыз.

Библиография

Әбдіраманова, А. 2014. 'Жеке тұлғаның рухани құндылықтарын қалыптастырудағы ұлттық тәрбиенің рөлі'. 20 маусым. e-history.kz.

Әбжанов, Х. 2005. 'Ұлттық элита және ел тағдыры', *Егемен Қазақстан*, 24 тамыз, 4 б.

Әбжанов, Х. 2007. 'Ұлт зиялысы мен зиялылық: тарихи негіздер', *Егемен Қазақстан*, 26 шілде.

Воге, П. 2011. 'Я. Индивид в истории культуры'. СПб., Центр гуманитарных инициатив. 728 с.

Гегель, Г. 1974. 'Наука логики. Энциклопедия философических наук'. В 3 т. М. Мысль, т. 1, 452 с.

Гершензон, М. 2000. 'Избранное'. Том 4. Тройственный образ совершенства'. М., Иерусалим: Университетская книга, Gesharim, 640 с.

Дулатова, А. & Зиновьева, Н. 2007. 'Информационная культура личности'. Учебно-методическое пособие. М., Либерей-Бибинформ, 176 с.

Дүкенбаева, З. 2003. 'Қазақтың шығармашылық интеллигенциясының тарихы' (1917–1941). Алматы, «Ғылым», 330 б.

Змеёв, С. 2007. 'Андрогогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых'. М., ПЕР СЭ, 272 с.

Иконникова, С. 2005. 'История культурологических теорий', 2-е изд., переработанное и дополненное. СПб., Питер, 474 с.

Ингарден, Р. 2010. 'Книжечка о человеке'. М., Издательство Московского университета, 208 с.

Қозыбаев, М. 2001. 'Өркениет және ұлт'. Алматы, Сөздік-Словарь, 369 б.

Қозыбаев, М. 2009. 'Тұлғалар тұғыры', Құраст. І. Қозыбаев. Алматы, ҚазАқпарат, 540 б.

Қойгелдиев, М. 2004. 'Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX ғғ.)' Зерттеулер. Алматы, «Жалын баспасы» ЖШС, 400 б.

Минюшев, Ф. 2003. 'Социология культуры'. Учебное пособие. Москва, 238 с.

Назарбаев, Н. 2016. 'Ұлы Дала ұлағаттары: ойлар, толғаныстар'. Астана, Фолиант, 248 б.

Омаров, Қ. 2013. 'Тарихи тұлғаларымызды түгендеу – өзекті мәселе', 13 қараша. e-history.kz

Хазретәлі, Т. 2013. 'Алаш һәм Түркістан'. Монография. Алматы, «Ел-шежіре» ҚҚ, 400 б.

Эриксон, Э. 1996. 'Идентичность: юность и кризис'. М., Издательская группа-Прогресс, 86 б.

Transliteration

Äbdiramanova, A. 2014. 'Jeke tulǵanyń rýhanı qundylyqtaryn qalyptastyrdydaǵy ulttyq tǵrbienıń róli' [The Role of National Upbringing in Shaping the Spiritual Values of the Individual]. 20 maýsym. e-history.kz.

Äbjanov, H. 2005. 'Ulttyq elita jáne el taǵdyry' [The National Elite and the Fate of the Country], *Egemen Qazaqstan*, 24 tamyz, 4 b.

- Abjanov, H. 2007. 'Ult zialysy men zialylyq: tarihi negizder' [Intelligence of the Nation and Intelligence: Historical Foundations], *Egemen Qazaqstan*, 26 shilde.
- Dúkenbaeva, Z. 2003. 'Qazaqtıń shyǵarmashylyq intelligentsiasynıń tarihy' [History of the Kazakh Creative Intelligentsia] (1917–1941). Almaty, «Ǵylym», 330 b.
- Erikson, E. 1996. 'Identichnost: ıynost ı krizıs' [Identity: Youth and Crisis]. M., Izdatelskaya grúppa-Progress, 86 b.
- Gegel, G. 1974. 'Naýka logıkı. Ensiklopedia filosoficheskıh naýk' [The Science of Logic. Encyclopedia of Philosophy]. V 3 t. M., Mysl, t.1, 452 s.
- Gershenson, M. 2000. 'Izbrannoe' [Favorite], Tom 4. Troistvennyı obraz sovershenstva. M., Ierýsalim: Yniversitetskaya kniga, Geshtarim, 640 s.
- Hazretalı, T. 2013. 'Alash hám Türkistan' [Alash and Turkestan]. Monografia. Almaty, «El-shejire» QQ, 400 b.
- Ikonnikova, S. 2005. 'Istoria kúltýrologicheskıh teoriı' [History of Cultural Theories], 2-e izd., pererabotannoe ı dopolnennoe. SPb., Piter, 474 s.
- Ingarden, R. 2010. 'Knijechka o cheloveke' [Book about Man]. M., Izdatelstvo Moskovskogo yniversiteta, 208 s.
- Minúshev, F. 2003. 'Sosiologia kúltýry' [Sociology of Culture]. Ychebnoe posobie. Moskva, 238 s.
- Dýlatova, A. & Zinoveva, N. 2007. 'Informacionnaya kúltúra lichnosti' [Personality Information Culture]. Ychebno-metodicheskoe posobie. M., Libereia-Bibinform, 176 s.
- Nazarbaev, N. 2016. 'Uly Dala ulaǵattary: oilar, tolǵanystar' [Great Steppe: Thoughts, Thoughts]. Astana, Foliant, 248 b.
- Omarov, Q. 2013. 'Tarihi tulǵalarymyzdy túgendeı – ózekti másele' [Inventory of our Historical Personalities is a Topical Issue]. 13 qarasha. e-history.kz.
- Qoıgeldiev, M. 2004. 'Ulttyq saıası elita. Qyzmeti men taǵdyry (XVIII-XX ǵǵ.)' [National Political Elite. Activity and Destiny (XVIII-XX centuries)]. Zertteýler. Almaty, «Jalyn baspasy» JShS, 400 b.
- Qozybaev, M. 2001. 'Órkenet jáne ult' [Civilization and Nation]. Almaty, Sózdik-Slovar, 369 b.
- Qozybaev, M. 2009. 'Tulǵalar tuǵyry' [The Pedestal of Personalities], Qurast. Í. Qozybaev. Almaty, QazAqparat, 540 b.
- Voge, P. 2011. 'Ia. Individ v istorii kúltýry' [I. Individual in the History of Culture]. SPb., Sentr gýmanitarnyh inisiativ. 728 s.
- Zmeón, S. 2007. 'Andragogika: osnovy teorii, istorii ı tehnologii obýchenia vzroslyh' [Andragogy: Fundamentals of Theory, History and Technology of Adult Education]. M., PER SE, 272 s.

Сахов А.С., Турсынбаева А.О., Амангельдиев А.А.

Современные проблемы и методы исследования личности в Казахстане

В статье дается четкая оценка методологических противоречий, выходящих на круги по исследованию личности в современной науке Казахстана. Особенно обращено внимание на вопросы, которые часто сталкиваются с личностью. Анализировать каждую проблему в жанре индивидуализации, определять основные особенности личностно-ориентированных исследований в различных областях и описывать способы их исследования. Кроме того, представлены направления, связанные с научными исследованиями человеческой жизни. Выражены индивидуальные представления относительно современного состояния развития и применения метода индивидуализации. Изучены различия в отечественных научных исследованиях по исследованию личности в науке Западной Европы и ближнего зарубежья. Среди казахстанских трудов, вносящих вклад в становление и развитие личности в Казахстане, было отмечено, что большинство из них касаются истории и культурологии.

ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС ХУДОЖНИКА В КУЛЬТУРЕ ПОСТМОДЕРНА

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению образа художника в философии постмодернизма. В работе показаны сходства и принципиальные различия между отношением к личности творца в классической и постмодернистской эстетике, изложена проблема субъекта творческого процесса. Автором статьи исследован феномен анонимности как важной составляющей образа современного медиахудожника, проанализирована связь между зрительской аудиторией и арт-деятелем.

Ключевые слова: постмодерн, художник, творчество, анонимность, виртуальная реальность, искусство.

Введение

В историческом временном периоде, предшествовавшем эпохе постмодерна сформировался романтизированный образ художника, впоследствии прочно закрепившийся в общественном сознании и послуживший основанием для предъявления деятелям изобразительного искусства требования соблюдения определенного ряда критериев и подчинения принятой системе ценностей. Художнику предписывалась роль транслятора трансцендентных идей, эстетического и этического ориентира, носителя духовных идеалов. Как мы можем видеть, в контексте данного традиционалистического подхода творческая личность рассматривается как яркая индивидуальность, наделенная своим уникальным стилем, художественной манерой, талантом или гениальностью. Вследствие обладания подобными качествами, на художника налагалась обязанность выполнения следующих социально и культурно значимых функций:

- воспитательная – произведение искусства должно быть направлено на формирование и поддержание морально-нравственных принципов и ценностей у членов общества и выражать порицание противоречащим нормам этического кодекса, принятым в данном обществе;
- когнитивная – произведению искусства следует являть собой информационный источник, служить процессу познания и быть образцом глубинной рефлексии;
- эстетическая – художник рассматривается как идеолог прекрасного, обязанностями которого являются изложение принципов красоты, которая в свою очередь есть универсальный и объективный феномен, и распространение их посредством своего творчества.

При невыполнении данных функций художник и его произведения не могли считаться подлинными в независимости от технических навыков творца. Из этого мы делаем предположение, что данные требования приводят к традиционному иерархическому разделению искусства на массовое и элитарное, произведения последнего из которых в контексте модернистской культуры относятся к «истинным» и единственно ценным формам творчества. Это не может на наш взгляд, не накладывать ограничений и влиять на эмоциональное восприятие зрителя, деформируя его личные предпочтения.

Культурные трансформации постмодерна радикальным образом затронули сферу искусства и изменили самую ее традиционную философию. Новая неклассическая эстетика провозгласила принципиально отличное от модернистского отношение к личности художника и творческому процессу в целом: художник более не интересует аудиторию как незаурядная индивидуальность, создающая и сохраняющая эстетические ценности. Его образ, субъект теряет контуры, обезличивается и все больше уступает место объекту, формируя новый онтологический статус творца.

Для более глубинного осмысления современного состояния сферы искусства и определения места и роли художника в нем актуальным представляется философское исследование феномена творческой личности и отношения к ней в контексте эстетики постмодернизма.

Методология

При написании данной статьи был использован методологический инструментарий философской и культурологической исследовательской деятельности, позволяющий выявить и сделать глубинный анализ процессов, протекающих в сфере изобразительного искусства.

Нами был сделан особый акцент на методе компаративистского анализа, с помощью которого были выявлены и раскрыты специфические особенности роли художника и процесса целеполагания в творческой деятельности в рамках классической и постмодернистской эстетики. Используемый при написании статьи метод историзма позволяет выявить динамику изменений исследуемых феноменов, логику и закономерности данного развития и получить целостную картину. Входящие в используемый методологический комплекс метод контент-анализа, формально-стилистический метод, культурно-исторический метод обеспечивают получение обоснования принципов организации содержательных и формальных аспектов исследуемых явлений художественного творчества и его субъектов, позволяют проследить эволюцию художественного контента и его создателей, обнаружить внутреннюю связь этапов данных изменений.

Художник как аноним

Вступление в эпоху постмодерна повлекло за собой трансформацию образа художника, его целей и ценностей, казавшихся до этого культурно-

временного перехода неоспоримыми. Процесс децентрации в искусстве разобщил автора и его произведение, аннигилировав субъект-объектные отношения. Более того, сама личность художника как определенного индивида, обладающего собственными мировоззрением и стилем, скрылась под покровом *намеренной анонимности*.

В предшествующие постмодерну эпохи истории искусства многочисленные случаи анонимности автора не всегда были связаны с факторами, зависящими от воли художника. Наиболее распространенными среди них являются невозможность идентификации создателя по причине древности возраста произведения.

Также, в противоположность описанной выше ситуации неизвестного авторства, существовало правило осознанного умалчивания имени художника. Как отмечает в своей статье О. Субботина [2016], в средневековой европейской практике изобразительного искусства корпоративная культура творческих гильдий и объединений требовала от человека смирения перед трансцендентным Творцом и расценивала личные сигнатуры как проявление греха тщеславия.

Совершенно иное значение приобретает феномен анонимности в культурном пространстве постмодерна. Автор намеренно исчезает со сцены в тень своего произведения, создавая интригу и вовлекая аудиторию в свою игру.

Анонимность в творчестве художника-постмодерниста – это самая лучшая и неуязвимая маска, обеспечивающая полную свободу способов самовыражения, выбора провокационных тем и коммуникационной манеры. Для деятеля медиа-искусства предоставляется уникальная и безграничная возможность собственной деидентификации в киберпространстве и мультиплицировании своего образа.

Выбор безвестности, обусловленный данными причинами, есть пример фундаментального постмодернистского разрыва между субъектом и объектом, явлением «смерти субъекта». Отказываясь от присвоения авторской сигнатуры своему произведению-объекту, художник-субъект снимает с себя ответственность за его существование. Субъект более не имеет значения, фокус внимания останавливается на объекте, который получает самостоятельность существования и развития.

Виртуальное пространство имплицитно содержит в себе побуждение к анонимизации личности: его дискуссионные площадки, занимаемые обезличенными пользователями, кажутся реальному человеку небезопасными и угрожающими, а, следовательно, вызывают желание спрятаться за такой же маской незнакомца. Это действие позволит равноправно вступать в коммуникацию с другими пользователями и комфортно существовать в киберсообществе.

Медиахудожник, как и любой другой пользователь глобальной сети, не всегда стремится раскрыть свою реальную личность, создавая своеобразную творческую маску, задачами которой являются размещение работ в интернет-

пространстве и вступление в диалог с аудиторией. Последнее осуществляется при условии, если художник находит общение со зрителем интересным или необходимым для себя.

В качестве мотивов сокрытия своей личности киберхудожниками, пользующимися преимуществами обезличивающей виртуальной среды, нами было выделено несколько возможных оснований:

1. Страх перед скептически настроенной аудиторией: размещая свое произведение в открытом медиапространстве, художник тем самым дает свое согласие на обсуждение как работы, так и своей личности. Неуверенность в зрительском понимании, технических навыках, наличии таланта, выборе сюжета – все это приводит к конструированию виртуального двойника, который будет принимать все негативные отзывы, агрессивную реакцию или равнодушие аудитории. В случае успеха художник может произвести деанонимизацию своей личности.

2. Выбор провокационной или оскорбительной темы, изобразительной техники, способа демонстрации, которые могут повлечь за собой нежелательные для создателя последствия в реальном пространстве – юридическую ответственность, физическую расправу, остракизм и прочее. В данном случае художник, оставаясь неизвестным, обеспечивает себе неприкосновенность и освобождение от наказания.

3. Игра со зрителем, мистификация: создание образа, персонажа или так называемого «виртуала» с отличительным и тщательно проработанным имиджем. Подобная творческая маска может быть просто способом творческого развлечения художника, заставляющего поверить аудиторию в реальное существование этой придуманной личности, наладить с ней коммуникационную связь и пытаться влиять на ее деятельность, например, критикуя мировоззренческую позицию, художественные приемы, содержание и идейный посыл работы.

В иной ситуации виртуальный имидж художника может быть абсолютно идентичен его реальному образу, то есть выражать подлинные взгляды, интересы, творческую манеру. Вымышленным является только имя, под которым художник известен. Таким образом создается и усиливается состояние интриги, увеличивается интерес к творчеству и личности создателя, сознательно избегающего публичности.

4. Отчуждение творца от произведения с целью подчеркнуть ценность и значимость самой работы: знание личности художника нарушает чистоту и непредвзятость восприятия. Аудитория намеренно или невольно пытается дать трактовку произведению, опираясь на биографические сведения об авторе, его половую и гражданскую принадлежность, социальный и политический контекст, в рамках которого протекал творческий процесс.

В данном случае автор позиционирует себя только фиксатором идеи, ее скриптором, эта анонимность и есть «смерть автора»: «Скриптор, пришедший на смену Автору, несет в себе не страсти, настроения, чувства или впе-

чатления, а только такой необъятный словарь, из которого он черпает свое письмо, не знающее остановки; жизнь лишь подражает книге, а книга сама соткана из знаков, сама подражает чему-то уже забытому, и так до бесконечности. Коль скоро Автор устранен, то совершенно напрасным становятся и всякие притязания на «расшифровку» текста. Присвоить тексту Автора – это значит как бы застопорить текст, наделить его окончательным значением, замкнуть письмо» [Барт 1989, с. 389].

5. Стремление избежать статуса медийной персоны и сохранить привычный жизненный уклад. В данной ситуации, согласно взглядам художника, публичность окажет значительное влияние на его отношения с окружением, нарушит повседневный ритм, возложит ряд определенных обязанностей и цензурирует творческий процесс. Например, петербургский художник Нioshi на вопрос, почему он продолжает сохранять свое инкогнито невзирая на большую популярность, дает следующий ответ: «Это позволяет мне вести образ жизни обычного человека: работать на обычных своих двух работах и не зависеть от того, актуален ли я как художник, зовут ли меня на выставки, дают ли мне гранты – и вообще, от обычной художественной текучки» [см. Шаргородская 2018].

Особенно важным аспектом анонимности в созидательной деятельности человека нам представляется ее влияние на реализацию творческого потенциала индивида. Незвестность личности автора снимает ограничения, накладываемые обществом и традициями, аннигилирует блоки цензуры и раскрепощает фантазию, что дает импульс к возникновению новых художественных форм. В результате, как бы это не было парадоксально, появляется произведение или целый ряд работ, имеющих яркие и подчеркнутые уникальные черты – это явное авторское произведение, в котором видна индивидуальность его творца.

Не смотря на инкогнито автора, контуры его реальной личности могут быть очерчены исходя из повторяющихся деталей его творчества, которые позволяют получить зрителям лаконичную информацию о мировоззрении, образовании, социальной идентичности и остальных элементах структуры его личности. Такая попытка персонификации художника, тем не менее, не способна полностью вернуть его фигуру в поле коммуникативного действия, поскольку это будет противоречить игровому принципу постмодернистского творчества, полную дефиницию которого изложил Ж. Деррида: «Всякая игра – это игра отсутствия и присутствия, однако, если мы стремимся помыслить ее в некоем радикальном смысле, то мыслить ее следует до альтернативы присутствия и отсутствия; само бытие нужно помыслить как присутствие или отсутствие, исходя из возможности игры, а не наоборот» [Деррида 2000, с. 464].

Автор может указать на свое присутствие фирменным знаком, определенной пиктограммой, ограничиться подписью своим сетевым псевдонимом. Для медиа-художников характерным является помещение на произведение своеобразного водяного знака или ссылки на свою интернет-страницу, аккаунт в социальных сетях. Подобный подход не деанонимизирует автора, но

утверждает его собственническое право на произведение. На начальном этапе развития медиаискусства данное соблюдение копирайта вступало в противоречие с природой интернет-пространства, предполагающей невозбранное использование, цитирование и свободное преобразование работы, но в настоящее время хорошим тоном является обязательное указание никнейма художника и предоставление ссылки на его собственный сайт, профиль в социальных сетях или любую другую медиа-платформу, которую автор предпочитает использовать в качестве творческой и экспозиционной площадки.

Отрицательное и пренебрежительное отношение к защите авторских прав со стороны творца было выражено культовым анонимным художником Бэнкси фразой «Copyright is for losers» – «Авторские права для неудачников» [Berman 2019]. Этот принцип подтверждает феномен децентрации автора и плюрализацию смыслов в постмодернистском творчестве. Безликая фигура творца, анонимного создателя являет собой отказ от несения ответственности за смысл и идею произведения – отныне автор мертв, его место занимает аудитория.

Произведение, от юридических прав на которое отказался его создатель, оказывается вовлеченным в свободную жизнь сетевого творчества, становится как бы достоянием интернет-фольклора. Анонимная публикация, как было отмечено выше, обозначает отсутствие субъекта автора, но не его права собственности на работу. Отказ от копирайта подразумевает разрешение другим интернет-пользователям копирование, цитирование, редактирование и любое другое видоизменение произведения без ограничений и необходимости указания первоисточника.

Безбарьерный доступ к ресурсам глобальной сети многочисленного количества пользователей создает обширную зрительскую аудиторию современному киберхудожнику. В ней выделяются поклонники, последователи, критики, агрессивные недоброжелатели и равнодушные наблюдатели. Знакомство каждого из них с опубликованным художественным произведением дает в результате новое, единичное толкование работы, а, следовательно, и новое произведение иного автора. Такая бесконечная генерация смыслов подводит нас к другому аспекту постмодернистского искусства – проблеме множественности интерпретаций.

Интерпретация и смыслополагание в изобразительном искусстве

Прочтение художественных работ в классический и неклассический периоды имеют фундаментальное различие.

Классическая философия искусства отводит художнику важную роль в созидательном процессе и рассматривает его фигуру как единственного истинного интерпретатора произведения. Результат напряженной творческой деятельности являет собой торжество слияния личностного опыта, чувственного познания и артистической интуиции с объективно существующий в мире, трансцендентной

идей, которую созидатель способен обнаружить и зафиксировать с помощью своего природного гения. Гегелем [1968, с. 302] дается следующая характеристика подлинного художника: «Тождество субъективности художника и истинной объективности: изображение все же является созданием его вдохновения. Ибо он как субъект всецело слился с предметом и создал его художественное воплощение, черпая из внутреннего мира своей души и своей живой фантазии».

Из вышеизложенного можно сделать следующий вывод относительно герменевтики изобразительного искусства в контексте классической эстетики: Художественная работа содержит в себе авторскую идею, расшифровать и понять которую должны зрители. Результат подобного прочтения должен максимально возможным образом совпадать с толкованием создателя.

Идея, представляемая автором аудитории, заключенная в форму произведения изобразительного искусства представляет собой монолог, своеобразное выступление перед публикой. При данном подходе, смысл работы остается неизменно объективным, но стиль его изложения сугубо индивидуальный, авторский. Также предполагается, что художник свободен выбирать и создавать инновационные технические средства, аллегорические приемы, не стремясь к разрабатыванию принципиально новых сюжетов и смыслов.

Понимание зрителем замысла произведения, то есть совершение его должной интерпретации есть успешный диалог между творцом и аудиторией, осуществляемый посредством специфической знаковой системы живописи. Диалогичность имеет важное значение в процессе смыслопонимания, но ответственность за успешность данного процесса не имеет двухстороннего характера – ее несет только зритель. Непонимание основной идеи работы может объясняться недостатком образования, невнимательностью или поверхностностью прочтения.

В истории изобразительного искусства существуют примеры символических или эмблематических систем – особого языка картины, посредством которого художник сообщал свой замысел зрителю. Изображенные объекты реальной действительности были аллегорическим выражением иных, нематериальных и чувственных феноменов. Содержание структурных единиц данной графико-языковой системы, имеющих однозначную интерпретацию, было хорошо известно как представителям художественного сообщества, так и не относящимся к нему членам общества, что обеспечивало надлежащие понимание закодированного в произведении истинного смысла.

Семантика принятых в этом художественном языке символов зачастую не была конвенциональной. Внешнее сходство объекта с явлением, которое он обозначал, его омофоническая особенность, утилитарное назначение определяли место в эмблематической системе и, соответственно, требовали от художника высоких технических навыков реалистического письма. Исследуя проблему символизма в живописи, искусствовед Ю.Звезда [1997, с. 10] приходит к следующему заключению: «предполагалось максимальное соответствие реальности – смысл предмета являли его свойства, следовательно,

пренебрегая точной передачей природных качеств, можно было допустить нарушение общих смысловых связей. С другой стороны, мастерство художника предполагало способность «глубоко проникать в смысл задуманного произведения», в конечном счете отражающую возможность постижения скрытых законов, управляющих миром. Таким образом, произведение искусства, воспроизводя с точностью, доходящей до натурализма, реальные предметы, должно было одновременно выявлять истинный, скрытый порядок вещей».

С переходом в эру постмодерна постижение авторского замысла произведения стало лишь одним из многочисленных способов толкования, не главным и даже ошибочным, при условии рассмотрения его как единственно правильного метода прочтения и цели знакомства с работой.

Новым автором становится зритель. Его жизненный опыт, эстетические предпочтения и субъективность задают произведению смысл, определяют его идею. Интерпретация аудитории априорно не может быть ошибочной – философия постмодернизма отрицает бинарную оппозицию правильного и ложного. Существует только плюрализм смыслов, каждый из которых верен. Так с каждым новым зрителем произведение искусства получает нового автора и расширяет свое имплицитное содержание.

Деструкция личности реального автора, низводящая его до исполнения только функциональной роли инструмента, обеспечила художественным произведениям бесконечную цепь смысловых трансформаций и избавила их от назидательного и воспитательного компонента, составлявшего чрезвычайно значимую часть его структуры в классический период. С художника была снята ответственность несения роли общечеловеческого эстетического и нравственного ориентира, а, следовательно, изменилось и восприятие его произведений.

Содержательная сторона работы, с позиций классической эстетики, требовала глубинной рефлексии, длительных размышлений и значительно высокого образовательного уровня, который позволил бы решить графическую загадку и найти правильное толкование метафорическим приемам: произведение несло определенную информацию, имело цель своего написания, презентации и не должно было быть поверхностно воспринятым.

Постмодернистское прочтение работы напротив предполагает упрощенное, скользкое внимание. Для зрителя становится неважным знание исторического контекста, в рамках которого было создано произведение, его семиотические особенности или возможно заложенный в нем идейный посыл. В условиях поверхностности восприятия единственно значимым остается только эмоциональное отношение к произведению: кажущаяся примитивной дихотомия «нравится» и «не нравится», исключая какую бы то ни было рефлексия, является правом художественной работы на существование.

С разрушением смыслового аспекта произведений искусства и утверждением легкого, развлекательного к ним отношения закономерно пало иерархическое деление на элитарное и массовое искусство. Отсутствие содержания делает абсурдным отнесение к категориям высокого и низкого, нравственно-

го и аморального; искусство стало интертейнментом, полем безграничных экспериментов и творческой вариативности.

Заключение

За многовековую историю изобразительного искусства фигура художника не переживала множества революционных изменений. Совершенствовались технические навыки письма, увеличивался и становился все более разнообразным арсенал художественных средств, а вместе с ними возникали и новые жанры искусства. Однако отношение к личности художника оставалось неизменным: он был хранителем и транслятором высших эстетических и этических ценностей, образцом выдающейся индивидуальности. Все изменилось с наступлением эпохи постмодерна, провозгласившей место творца в анонимной тени его произведения.

В результате нашего исследования, мы пришли к выводу, что данное сокрытие личности автора не стало концом проявлений уникальности и не превратило художника в безвестного ремесленника, но создало ему бесконечное количество соавторов и позволило обнаружить новые, неожиданные и интересные грани его работы. Художник-постмодернист видится нам еще более интригующей и сложной фигурой, чем его предшественник, открыто выступающий перед аудиторией.

Постмодернистские изменения в восприятии художественных работ также не представляются для нас угрожающими принципам искусства. Постмодерн провозгласил неверным существование единственного верного толкования произведения, а это означает торжество разнообразия и уважение к мнению каждого зрителя, ценность и уникальность которого теперь открыто подчеркиваются, вне зависимости от его компетенций в области искусства и индивидуальных вкусовых предпочтений.

В завершении мы бы хотели сказать о перспективах дальнейших изменений в процессе художественной деятельности. Полученные нами результаты исследования свидетельствуют о становлении все более тесной коммуникативной связи между художником, невзирая на его скрытость, и аудиторией, посредством активного участия в интерпретации его творчества и попытками раскрыть его истинную личность, что в будущем приведёт к взаимоположительному сотрудничеству и обогащению опытом, расширению семиотического поля, появлению качественно новых работ. Особенно важным нам представляется вовлечение все большего количества людей, изначально заинтригованных анонимностью и тайной, нежели самими произведениями, в творческую деятельность, посредством такого рода контакта – это будет способствовать реализации их собственных творческих способностей, обретению вдохновения и более глубокого ознакомления со сферой художественного искусства.

Библиография

- Барт, Р. 1989. 'Избранные работы: Семиотика. Поэтика'. М., Прогресс, 616 с.
- Berman, B. 2019. 'Copyright is for Losers,' Says Street Artist, Banksy; Some Trademarks not' [Электронный ресурс]. URL: <https://ipcloseup.com/2019/05/07/copyright-is-for-losers-says-street-artist-banksy-some-trademarks-not/> (дата обращения: 25.01.2020).
- Гегель, Г. 1968. 'Эстетика: в 4 т. Т.1'. М., Искусство, 312 с.
- Деррида, Ж. 2000. 'Письмо и различие'. М., Академический Проект, 495 с.
- Звездина, Ю. 1997. 'Эмблематика в мире старинного натюрморта. К проблеме прочтения символа'. М., Наука, 160с.
- Субботина, О. 2016. 'Между анонимностью и индивидуальностью: проблема авторства в европейском искусстве Средних веков', *Вестник РХГА*, №1 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdu-anonimnostyu-i-individualnostyu-problema-avtorstva-v-evropeyskom-iskusstve-srednih-vekov> (дата обращения: 13.01.2020).
- Шаргородская, А. 2018. 'Уличный художник Hioshi, 6 лет сохраняющий анонимность, - о социальном арте, вере в людей и судьбе своих работ' [Электронный ресурс]. URL: <https://paperpaper.ru/hioshi/> (дата обращения: 18.01.2020).

Transliteration

- Bart, R. 1989. 'Izbrannyye raboty: Semiotika. Poetika' [Selected Works: Semiotics. Poetics]. М., Progress, 616 s.
- Berman, B. 2019. 'Copyright is for Losers,' Says Street Artist, Banksy; Some Trademarks not' [Electronic resource]. URL: <https://ipcloseup.com/2019/05/07/copyright-is-for-losers-says-street-artist-banksy-some-trademarks-not/> (data obrashcheniya: 25.01.2020).
- Gegel', G. 1968. 'Estetika: v 4 t. T.1' [Aesthetics: 4 Volumes. V.1]. М., Iskustvo, 312 s.
- Derrida, ZH. 2000. 'Pis'mo i razliche'ye' [Writing and Difference]. М., Akademicheskiiy Proyekt, 495 s.
- Zvezdina, YU. 1997. 'Emblematika v mire starinnogo natyurmorta. K probleme prochleniya simbola' [Emblematics in the World of Antique Still Life. To the Problem of Reading of Symbol]. М., Nauka, 160s.
- Subbotina, O. 2016. 'Mezhdu anonimnost'yu i individual'nost'yu: problema avtorstva v yevropeyskom iskusstve Srednikh vekov' [Between Anonymity and Individuality: the Problem of Authorship in European Medieval Art], *Vestnik RKHGA*, №1 [Electronic resource]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdu-anonimnostyu-i-individualnostyu-problema-avtorstva-v-evropeyskom-iskusstve-srednih-vekov> (data obrashcheniya: 13.01.2020).
- Shargorodskaya, A. 2018. 'Ulichnyy khudozhnik Hioshi, 6 let sokhranyayushchiy anonimnost', - o sotsial'nom arte, vere v lyudey i sud'be svoikh rabot' [Street Artist Hioshi Being Anonymous for 6 Years – on Social Art, Faith in People and His Works' Destiny] [Electronic resource]. URL: <https://paperpaper.ru/hioshi/> (data obrashcheniya: 18.01.2020).

Шайдулина Д.Р.

Постмодерн мәдениетіндегі суретшінің болмыстық мәртебесі

Мақала постмодернизм философиясындағы суретшінің бейнесін қарастыруға арналған. Зерттеу жұмысында классикалық және постмодерндік эстетикадағы жасампаз тұлғаға деген көзқарастың ұқсастықтары мен қағидалы айырмашылықтары көрсетілген, шығармашылық үрдістегі субъект мәселесі баяндалады. Мақалада автор қазіргі медиасуретшінің анонимдік феноменін имидж қалыптастырудағы маңызды құрамдас бөлік ретінде зерттейді, өнер қайраткері мен көрермендер арасындағы байланысты талдайды.

СОВРЕМЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ: ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. В статье, прежде всего, дается ответ на дискуссионный вопрос: в чем заключается идея университета? Автор считает, что университет изначально был призван давать **образ целого**, восходящего к высшей Истине и Смыслу.

Но, следуя логике науки с ее эволюцией от целостного подхода к дифференциации, университет поставил свою сущность под вопрос, что вынудило иных скептиков говорить о том, что он «лежит в руинах».

Однако современная ситуация в науке, для которой характерна тенденция к восстановлению целостности, дает новый шанс идее университета, его интенции на фундаментальность и основательность.

Именно образ целого позволяет современному университету выполнять исторически значимую миссию генератора новых идей, центра интеллектуальности активности нации, **формирования национальной идентичности**.

В статье анализируется опыт Казахского национального университета имени аль-Фараби, положившего в основу своего инновационного проекта национальную модель образования, связанную с наследием выдающейся восточного мыслителя Абу Насра аль-Фараби. Два принципа университета соединяются в этом великом имени: энциклопедичность, целостность, фундаментальность и приоритет духовно-нравственного начала, высоких гуманистических ценностей бытия человека в мире.

Ключевые слова: национальная идентичность, университет, интеллект, духовность, Благо, истина, прекрасное, счастье.

Введение

Университет имеет своей идеей образ целостного универсума, что предполагает совокупность достигнутого всеми науками знания. Университетское образование ориентируется на фундаментальность, основательность, проникновение в сущность изучаемых явлений и в смысл человеческой истории.

В своей эволюции университет изменял формы, функции и было время, когда его идея, казалось, утратила значимость в связи с нарастающей дифференциацией наук.

Но сегодня на повестке дня в развитии науки, а, следовательно, и образования, вновь остро стоит вопрос о целостности, о фундаментальности: эпохе дифференциации и раздробленности приходит конец. Идея университета

возрождается, а его функции дополняются и расширяются: не столько передача знания, сколько его производство, что достигается единством учебного и исследовательского процессов; апробирование и внедрение полученного продукта в производственные структуры; подключение бизнес-планов. Университет становится целой корпорацией.

Но самое главное не уходит: формирование личности, духовно-нравственных ценностей, а значит – **национальной идентичности**. В эпоху высоких технологий и smart экономики для национальной идентичности приоритетом остаются именно человеческие качества добра, любви и сострадания, заложенные в трудах великих мыслителей Востока, прежде всего, незабвенного аль-Фараби.

Научно-инновационный проект «Al-Farabi university smart city» имеет все возможности и предпосылки для формирования национальной идентичности в образовательном и воспитательном процессе.

Идея университета и ее трансформации в историческом времени

В чем заключается идея университета? Ведь именно под таким названием были опубликованы труды выдающихся ученых и философов классической и неклассической плеяды: Джон Ньюмен, Вильгельм Гумбольд, Хосе Ортега-и-Гассет, Карл Ясперс, Юрген Хабермас. Все они и многие другие не только создали философски продуманный концепт университета, но и высказали крайнюю степень озабоченности относительно его трансформации в современном мире.

Оценка места и роли университета дана в этих трудах самая высокая. Ясперс считает, что «университет является тем местом, в котором должно быть раскрыто самое светлое сознание эпохи» [Ясперс]. Ортега дополняет это определение: университет соединяет прошлое, настоящее и будущее, погружает в контекст культурных традиций [Ортега-и-Гассет 2002].

Общим мнением можно считать признание университета центром культурной и духовной жизни, генератором новых идей, формирующим национальный интеллект, соединяющие воедино три социальные системы: образование, культура, наука. Университет, стало быть, есть несущая конструкция общества, ядро научной, культурной и образовательной активности. В нем заложены возможности и личностного роста, развития талантов на благо не только отечества, но и всего цивилизационного мира.

Целостность, духовность есть подлинный исток развития личности, духовно-нравственных ценностей, гуманистических ориентиров национальной идентичности. Только тогда появляется возможность творческого роста, формирования способности мыслить, решать проблемы и противоречия, открывать новое и неизведанное, обращаясь к истокам национальной культуры.

И самое главное – университет с его идеей целого способен открыть человеку не только научные истины, но Истину жизни и смерти, сокровенное духовное знание, высший Смысл бытия. Университет поэтому имеет не только познавательное, но и онтологическое, антропологическое и аксиологическое измерения, отвечая запросу формировать в личности образ того, кто является источником Истины и Смысла.

Но сегодня ученые выражают серьезное беспокойство, анализируя трансформацию идеи университета. Не превращается ли он в агрегат, механическое соединение различных учебных заведений, забывая о своей великой миссии быть «самосознанием эпохи»?

Если же говорить о временах, приближенных к нам, то университет ныне служит не культуре, а, скорее, рынку. Он и сам воспроизводит структуру рынка превращаясь в корпорацию по продаже «образовательных услуг». Светлые идеалы истины и познания становятся миражом. Университет подчиняется законам рыночной экономики, «вписывается» в нее, начинает «играть» по ее правилам, хотя духовное производство имеет свои собственные критерии и законы.

Не ставя перед собой амбициозную задачу анализа солидного корпуса философских трудов, посвященных «идее университета» и ее деградации, выскажу свою позицию по этому дискуссионному вопросу.

Конечно, идея может трансформироваться, уточняться, видоизменяться. Но только в известных пределах, в которых она при всех изменениях, все еще остается самой собой. Если же изменения превосходят меру, то, согласно диалектике, идея утрачивает сущность и тогда речь идет уже о другом феномене. Поэтому самый важный и первостепенный вопрос заключается в выяснении исходной позиции: что такое **идея университета**?

Не перечисляя всех личностных, общественных, цивилизационных функции университета (это прекрасно сделано и без наших стараний) высветим основное, сущностное определение. Университет, по определению, должен давать фундаментальное знание, т.е. образ целого, отсылающего к духовным истокам, высшему Смыслу и первичной Истине. Без такого образа целого все предметы, факультеты, специальности, профессии (а их со временем становится все больше и больше) оказываются не связанными, соединенными механически, подобно агрегату сведений, а не живому, одухотворенному древу познания. «Мы утрачиваем жизнь в целом... И оттого что мы люди, разумные существа с заложенной в нас основой бесконечного и идеалов, тем важнее для нас создать и сохранить в себе представление и понятие полной жизни» [Гегель 1970, с. 414]. Так говорил Георг Вильгельм Фридрих Гегель, имеющий немалый опыт преподавания и в гимназии, и в университете.

Все функции университета – образование, исследование, формирование национальной идентичности – следуют из его идеи, из невероятной мощи проникать в сущность бытия в его целостности. Отдельные науки добывают

многочисленные истины, постоянно сменяемые, опровергающие друг друга, открывающие все новые и новые грани реальности. А университет, соединяя науку и культуру, создает **целостность**, в которой светится Истина, осененная Смыслом.

В своем рождении и становлении **университет воспроизводит логику науки**. В античные времена наука руководствовалась принципами натурфилософии. Можно сказать, что она имела философскую прописку. Никто еще не знал тогда терминов «дифференциация» и «интеграция». В далеком будущем наука покинет родной философский дом и, более того, станет диктовать философии свои правила и методы. Начнется неумолимый процесс знаменитой «дифференциации», «размножения» наук с увеличением предметов и объектов исследования. Логично предположить, что университет последовал вслед за научной дифференциацией.

Что же происходит сегодня? Ученые говорят и пишут уже не только о нарастающей интеграции, но и тенденции внутреннего единения наук, о возврате к «натурфилософскому» периоду. Ясперс был безусловно прав, утверждая, что «только единство наук может придать собственную силу единству университета».

Важно подчеркнуть, что «натурфилософия» становится единой с гуманитарным знанием о человеке, о его происхождении, сущности и предназначении, о национальных истоках его духовного становления. В эпоху «дифференциации» гуманитарные науки и проблема национальной идентичности оказались где-то на обочине. Познающий разум безоговорочно признал лидерство точных наук во главе с математикой. Ныне выясняется, что современные достижения, включающие информационные, нано, биотехнологии, именуемые собирательным термином «эмерджентные», не в состоянии обойтись без гуманитарной, философской экспертизы. Наука зашла столь далеко, что оказалась способной вторгаться в святая святых: совершенствовать биологию человека, его мозг, эмоции, чувства, даже моральные принципы и национальную идентичность. Создаются существа «промежуточного» типа: между животным, роботом и человеком. При этом возникает законный вопрос: есть ли остановка в трансгуманитарном проекте, каковы критерии, позволяющие или ограничивающие такие многообещающие, но весьма опасные исследования? Ответ может дать только философская экспертиза [Юдин 2018].

Науки, сказали мы, стремятся сегодня к единению, к философскому пониманию мира и человека, к выяснению национальной составляющей культуры, т.е. к изначальной целостности знания, к высшей Истине и Смыслу. А образование воспроизводит ситуацию в науке. Но целостность и есть «идея университета». Значит, в современном мире она вновь на повестке дня. Однако реальная ситуация намного сложнее. Тенденция к возрождению «идеи университета» обозначена, но кроме логики науки, активно действует и логика рынка. Рыночная экономика предъявляет ко всем социальным институтам

собственный критерий: быть товаром, продаваемой и покупаемой услугой. Университет неизбежно оказывается втянутым в рыночные структуры. Кажется, что рынок несоизмеримо сильнее, и вряд ли научные тенденции к универсализму способны их одолеть.

На самом деле, рынок в эпоху цифровых технологий и четвертой промышленной революции востребует наукоемкий продукт, созданный людьми творческими, мыслящими новаторски, способными на нетривиальные решения. Теми, кто обучается и воспитывается в университете, соответствующем своей идее. Важно, что гуманитарная, духовная подготовка, ориентация (образования) на национальную идентичность – не одна из составляющих, но основа, предпосылка целостного восприятия мира и человека, оценки масштаба его инноваций и последствий внедрения научных открытий. Так тенденция к воплощению идеи университета становится преобладающей, в чем заинтересована, оказывается и сама рыночная экономика.

Современный университет, отвечающий своей идее, содержательно ориентирован на целостность, значит, на фундаментальное знание. И это – ответ на тревожный вопрос: чему и как учить в глобальном мире, где уже нет прежней устойчивости и постоянства определенных профессий. Потребности современного информационной экономики ликвидируют привычные профессии, создавая потребность в новых специальностях, о которых вчера еще никто ничего не знал и потому научить не мог. Значит, надо давать фундаментальную базу, развивать ум, интеллект, творческие способности, чтобы человек мог быстро ориентироваться и научиться по ходу дел тому, что от него требуется, прикладным знаниям и умениям. При этом основой образования должно быть формирование духовно-нравственного облика, гуманности и человечности. «Развитие души – стратегическая задача современности. Без ее осмысления и решения немыслимо ни формирование человека, ни, соответственно развитие общества, ни становление полноценного ума с его познавательными интенциями» [Колчигин 2018, с. 71].

Что касается формы университетского образования, то она должна соответствовать уровням и потребностям, постиндустриального общества с его потребностью сохранения национальной идентичности. Сохраняя свою идею – целостность, фундаментальность содержания с приоритетом духовных ценностей и национального культурного наследия, университет начинает выполнять несколько взаимосвязанных функций, требующих особой структуры и организации. Цепочка «образование – научное исследование – производство – бизнес» превращает университет в настоящий консорциум. Знание добывается в процессе исследования. Оно изначально отвечает на определенные потребности практического толка, апробируется и внедряется в промышленные проекты и бизнес-планы. Студенты, магистранты, докторанты становятся научными сотрудниками, и решают ответственные научные задачи совместно с наставниками, учеными, знатоками и мастерами своего

дела. Инфраструктура университета включает в себя научно-исследовательские институты и технопарки. Все это называется смарт-средой. Подобный университет – вовсе не игра воображения. В мире уже есть немало таких консорциумов. В России, к примеру это Московский государственный университет им. Ломоносова. В нашей республике к современной модели стремится Казахский национальный университет им. Аль-Фараби.

***Инновационный проект «Аль-Фараби – университет – smart-city»:
замысел и реализация***

Из всех функций университета – образовательная, научная, цивилизационная, культурно-просветительская, коммерческая – на первый план выходит сегодня **запрос формирования национальной идентичности**. Техногенная среда и цифровая реальность выявляют тенденцию к стандартизации всех форм жизнедеятельности, к уничтожению личностных, неповторимых, экзистенциальных характеристик бытия и национальных обрзов мира. Университет должен стать центром сопротивления, местом, где возрождаются национальные традиции, где они развиваются и входят в соприкосновение с многообразием этнокультурного восприятия мира.

Целью образования должна быть «модель духовно-универсального человека, выражающая целостное единства бытия и являющаяся основанием теории образования, способной сохранить и поддержать многообразие культур и мировоззрений в современном мире» [Ибжарова 2010, с. 126]. Это означает ориентацию на духовно-нравственное культурное наследие тысячелетней истории, создаваемой трудом и талантами гениев национальной культуры. Но где, скажите вы, есть такой университет? Реализация идеи университета остается, скорее, призывом к должному, тогда как на уровне сущего университеты подстраиваются под условия рыночной экономики.

Думается, что в Казахстане есть университет, который стремится к высокой планке должного: «Аль-Фараби – университет – smart-city». В названии соединяются два значимых проекта современности: умные города, умная среда обитания и добродетельный город Аль-Фараби. Но это вовсе не механическое сочетание, не симбиоз. Главное, сущностное, определяющее – превращение университета в добродетельный город, описанный в философских трудах Второго учителя. А smart – среда – то, что вносит современность, совершенствуя условия жизни человека с помощью научных открытий и прорывных технологий.

В мире уже немало «умных» городов и «умных» университетов. Но их определяющая задача сводится к созданию комфортной среды обитания с использованием научно-технических возможностей четвертой промышленной революции. Нет и речи о том, что в таких «умных» городах должны жить умные люди. Не делается попытки выяснения, что такое ум, разум, интеллект и как связаны такие определения с нравственными категориями добра

и справедливости, с национальной культурной идентичностью. Как будто назначение человека в том, чтобы наслаждаться комфортом и удобствами, о которых в прежние времена никто не мог и помыслить. Людям, оказывается, совсем не обязательно знать и помнить о том, кто и какими усилиями созидает такую «умную» среду. Все это воспринимается массовым сознанием как само собою разумеющееся. Созидатели и творцы остаются поэтому в тени, и в «умных» городах появляются условия для комфортной жизни ленивого, не отягощенного умственными проблемами гражданина.

В Казахском национальном университете встроились в современный smart тренд, но выделили приоритетом духовно-нравственные ценности, определяющие формирование национальной идентичности. Умные города и университеты потому можно назвать умными, что в них живут, учатся, трудятся люди, вдохновленные идеей добра и совместного поиска духовных сущностей. Это и есть идея «добродетельного города» Аль-Фараби.

Теоретическая база масштабного университетского проекта была подготовлена трудами ученых Института философии, политологии и религиоведения. Именно в этом научном Центре страны сформировалась знаменитая школа фарабиеведения, осуществлялись переводы на казахский и русский языки трактатов великого мыслителя, давались философские комментарии, защищались диссертации, издавались статьи и монографии. Имя аль-Фараби стало звучать в мировом научном сообществе благодаря усилиями и творческим поискам сотрудников Института философии, политологии и религиоведения [Мир ценностей... 2006]. И сегодня фарабиеведение остается одним из приоритетных направлений научно-исследовательской деятельности Института, где ведется интенсивная подготовка к 1150 летнему юбилею великого мыслителя Востока.

Напомним, каким представлял себе добродетельный город нам славный предок, т. е. каким должен стать в своей эволюции Казахский национальный университет.

Аль-Фараби по праву можно назвать великим архитектором будущего. Он создал проект «добродетельного города» на уровне должного, идеально-го. В своем окружении подобных городов он не видел. Но философия всегда совершает прорыв, бросок во времени, не удовлетворяясь сущим. Почему же город, проектируемый философом, называется «добродетельным»? Аль-Фараби поясняет, привлекая ключевую категорию фальсафы, интегрирующую все части его учения – онтологию, политику, этику, эстетику: счастье.

В современное обыденное сознание все еще не вошло философское толкование счастья, многовековой опыт обсуждения этой проблематики и в классическом, и в неклассическом дискурсах. И сегодня, как и прежде, люди понимают счастье исключительно эмпирически, не подразумевая в нем всеобщего содержания. «Счастье мнится каждым человеком именно таким, каковым оно является в его представлении. Некоторые считают счастьем богатство, другие видят счастье (в чем-то) другом, и каждый убежден, что его

представление об абсолютном счастье и есть наиболее предпочтительное и совершеннейшее (благо)» [Аль-Фараби 1973, с. 65].

Аль-Фараби в свои далекие и одновременно близкие от нас времена не оспаривает личностного содержания счастья. Но такой эмпиризм в толковании важнейшего для каждого вопроса его явно не удовлетворяет. Оставаясь на этом уровне, счастливым можно назвать и злодея, и преступника, и «звероподобного», предающихся самым низменным порокам.

Аль-Фараби настаивает поэтому на различии мнимого, иллюзорного счастья и счастья подлинного, истинного. Счастье, учит восточный мыслитель, следует ввести в духовный контекст, рассматривая его с позиций всеобщего, абсолютного Блага. Тогда выяснится, что злодейство и преступление грозят человеку самой страшной карой и не имеют никакого отношения к подлинному счастью. Духовное совершенствование, очищение от пороков, стремление к познанию первых сущностей – тот свет, который озаряет душу и одаривает подлинным счастьем.

Добродетельный город отличается от всех других городов тем, что его жители **знают**, что такое подлинное счастье и более того, они **помогают другу** в его достижении. Их жизненный путь определяется совместными восхождением к высшему Благу, источнику жизни, Творцу всего сущего. И что особенно важно, постижение Первосущего предполагает приобщение к философии и науке. «Поскольку мы достигаем счастья только тогда, когда нам присуще прекрасное, а прекрасное присуще нам только благодаря искусству философии, то из этого необходимо следует, что именно благодаря философии мы достигаем счастья» [Аль-Фараби 1973, с. 35].

В добродетельном городе аль-Фараби счастье сущностно связано с добродетелью, постижением духовных сущностей, а философия и знание – прямой путь к совершенству и высшему Благу. Но заниматься наукой, быть философом, обрести заветное счастье можно только в общении с другими людьми. «Человек относится к тем видам (существ), которые могут достичь необходимого в делах и получить наивысшее совершенство только через объединение многих людей в одном месте проживания» [Аль-Фараби 1973, с. 108]. Это, пожалуй, основные позиции в проектировании аль-Фараби «добродетельного города»: подлинное счастье в совместном духовном восхождении, овладение философией и науками как путь к Первосущему.

Возможно ли осуществить столь грандиозный замысел в жизни современного университета? Скорее всего, проект Аль-Фараби выступает как идеал, звучит настоящим требованием, призывом, повелением – к изменению наличного, сущего согласно мере должного.

Приближение к должному осуществляется системно, комплексно, включая приобщение к знаниям, воспитательный ресурс, бизнес-проекты, участие в научно-исследовательской деятельности.

Прежде всего, в университете создана теоретическая база для продвижения научно-инновационного проекта. Открыт исследовательский центр «Аль-Фараби», где глубоко изучаются труды великого предка, переводятся с арабского его трактаты, издаются и переиздаются многотомные произведения. Функционирует музей, посвященный творчеству Аль-Фараби. Все это позволяет по-новому организовать образовательные программы с учетом требований энциклопедичности и национальных приоритетов, характерных для творчества Аль-Фараби. Студенты с энтузиазмом выбирают элективный курс «Аль-Фараби и современность», подкрепленный изданием одноименной книги [Аль-Фараби и современность 2014]. Курс включает ключевые для учения великого мыслителя темы: онтология и логика, философия языка, этика и эстетика, социальная философия. Особый интерес вызывает обсуждение темы «Добродетельный город аль-Фараби как модель «Al-Farabi university».

Национальная компонента становится определяющей для формирования казахстанской идентичности. Фарабиеведение открывает главу для нового прочтения истории казахской философии. Такой спецкурс читается для специальности «Философия» с обращением к пятитомнику «История казахской философии» изданному Институтом философии, политологии и религиоведения [.....].

Во всех названных курсах акцент ставится на центральной идее аль-Фараби о различении мнимого и подлинного счастья, о необходимости совместных усилий для постижения духовных смыслов окружающего мира. Настоящим научным праздником становятся ежегодно проводимые Международные фарабиевские чтения, объединяющие Международный Фараби Форум «Аль-Фараби и современность» и цикл Международных научно-практических конференций «Восток», «Казахстан в мультиполярном мире: экономические сценарии», «Символы, артефакты, памятники культуры Великой степи».

Фарабиевские чтения – современная форма научных собеседований, когда в течение нескольких дней о своих достижениях докладывают и преподаватели, и студенты, активно используя дискуссионные площадки. К признанным ученым присоединяются молодые исследователи на конференции «Фараби әлемі». В заключение проводится конкурс «Лучший молодой ученый КазНУ им. Аль-Фараби». Надо сказать, что к этому большому научному событию, вот уже шесть лет завершающему университетский учебный год, готовятся и казахстанские и зарубежные ученые, предьявляя на суд научной общественности свои самые лучшие идеи и мысли – и в области гуманитаристики и в области современного естествознания, следуя принципу энциклопедичности знания Аль-Фараби.

На всех заседаниях, конференциях, семинарах центральной темой становится формирование казахстанской идентичности на основе наследия великого мыслителя. Приводятся различные точки зрения, интерпретации, гипотезы, выстраивается активный полилог: ведь идентичность – это не застывшая категория, а живой, творческий процесс. «Идентичность человека – феномен, связанный не

столько с сохранением самого себя, сколько с постоянным развитием, приведением внутреннего мира человека в гармонию с собой и с требованиями меняющегося мира. ...В ходе глобализации жизненно важно для каждой страны встроиться с общечеловеческий строй жизни, - но при этом так, чтобы не утратить себя» [Формирование казахстанской идентичности... 2018, с. 37].

Но великий Учитель призывал не только рассуждать о добродетельном городе, но и претворять в жизнь идеалы добра и справедливости. В аль-Фараби-университете его заветы осуществляются реализацией совокупности социальных проектов. Первый такой проект – **«Айналанды нұрландыр!»** («Освети мир вокруг себя!»). Его цель – вовлечь каждого студента, каждого преподавателя с строительство «добродетельного города». В своей повседневной деятельности все жители университетского города должны руководствоваться принципами добра, чести, справедливости, милосердия, совершая пусть малые, но очень важные поступки нравственного характера. На дискуссионных площадках, в интернет-сайтах участники проекта делятся опытом, рассказывают о том, как им удается «осветить жизнь вокруг себя».

Второй проект **«Сто книг»** призван формировать духовно-нравственный потенциал молодежи через приобщение к сокровищнице мировой культуры. Студентам, магистрантам и докторантам предложен список «знаковых» творений восточных и европейских мастеров художественного слова мирового ранга. Из этого списка им надо выбрать сто книг, прочитать их и поделиться прочитанным с окружающими. Сегодня, когда молодежь практически разучилась читать, предпочитая видео в youtube, значимость проекта бесспорна. Книга, и это хорошо известно, учит самостоятельному мышлению, знакомит с культурным опытом народов мира, помогает постигать психологию чувств и настроений, открывать смысл собственных поступков в канве человеческой истории.

Еще один социальный проект, имеющий, можно сказать, планетарное экологическое значение – **«Жасыл ел»**. Студенческие отряды активно озеленяют, «охорашивают» свой кампус, и не ограничиваясь этим, участвуют в создании «зеленых зон» в Алматы.

Аль-Фараби – университет одним из первых в стране вступил в Международную ассоциацию университетов социальной ответственности, куда уже входят высшие учебные заведения Кореи, Японии, Саудовской Аравии, Китая. Задача ассоциации – воспитание в своих питомцах чувства высокой ответственности за все события, происходящие в мире и в собственной стране, способности приходить на помощь обездоленным, больным, престарелым, попавшим в беду. Студенты добродетельного города аль-Фараби бывают в детских домах, в домах престарелых, проводят там праздники, встречи с интересными людьми, проявляют заботу о тех, кто остро в ней нуждается. «Важно суметь воплотить в реальной жизни идеалы добра, справедливости, истины и красоты, выпестованные великим ученым аль-Фараби и по сей день волнующие умы человечества» [Аль-Фараби и современность 2014].

Но, как мы помним, в имени университета значится также многозначительное «Smart», что соответствует обозначенной в сегодняшнем мире тенденции. Казахстанцы в этом смысле поддерживают смарт-проекты, ориентированные на развитие информационно-коммуникативных технологий. Иначе и быть не может в современной цифровой реальности. В университете сформирована научно-технологическая платформа, включающая технопарк, бизнес-инкубатор, два крупных кластера – инновационный и биомедицинский. Можно даже говорить, что университет становится одной из «точек роста» инновационной экономики страны. И это тоже выполнение заветов великого Учителя-энциклопедиста, для которого наука была путем к постижению духовных сущностей.

«Smart» имеет смысл также создания комфортной среды проживания. Для студентов университета создан такой добродетельный дом «Керемет», где собрано воедино оказание всех необходимых для каждого человека услуг: коммунальных, медицинских, информационных – как микро модель умного города.

Новаторским для Фараби-университета является акцент на приоритете в smart-проекте духовно-нравственных ценностей. В мировой практике это, пожалуй, пока единственный опыт. Все smart-проекты и не ставят вопроса о том кто будет жить и учиться в комфортабельных, технически оснащенных городах и университетах. Суть человеческого существования, сфера смыслов и аксиологических ценностей выносятся за скобки, так что остается технологенная атмосфера роботообразных существ, услаждающихся технологическими инновациями.

Аль-Фараби совершает поворот в подобном образе мыслей и действий. Духовно-нравственное начало является определяющим в жизни людей, а современные технологии – только помощники, облегчающие труды их жизни. Если же все переворачивается, то человечество попадает в систему кривых зеркал. Хорошо, что проект Аль-Фараби-smart этому противостоит. Это и есть формирование национальной идентичности.

Заключение

Университет как форма духовного восприимства и передачи знания от поколения к поколению содержал сущностную идею целостности, единства естественных и гуманитарных наук. На определенном историческом этапе, когда на повестке оказался концепт дифференциации знания, идея университета была поставлена под вопрос.

Однако сегодня потребности новой технологической волны, цифровой реальности возрождают идею целостности, изначально присущую университетскому образованию. Образование должно давать фундаментальный научный базис, обучать умению творчески мыслить, быть не приспособленцами, а новаторами, разработчиками.

Целостность имеет основой духовную сущность, приоритет нравственных, гуманистических ценностей, воспитание человечности, способности к взаимопониманию и сотрудничеству. Все эти качества входят в совокупность национальной идентичности, основы которой заложены в трудах классиков тюркской философии.

В отличие от университетов западного образца, ориентированных исключительно на получение знаний, в Казахстане имеется ценный опыт формирования национальной идентичности в результате разработки и реализации научно-инновационного проекта «Al-Farabi university smart city». В основе проекта – философский концепт «добродетельного города» великого мыслителя Востока, учитывающий современную высокотехнологическую экономику и цифровую реальность. В статье представлена аналитика опыта реализации данного проекта, ориентированного на формирование национальной идентичности.

Библиография

- Аль-Фараби. 1973. 'Социально-этические трактаты'. Алма-Ата, Наука, 398 с.
'Аль-Фараби и современность' 2014. Алматы, Қазақ университеті, 221 с.
Гегель, Г.-В.-Ф. 1970. 'Работы разных лет, в двух томах, том 1'. Москва, Мысль, 671 с.
Ибжарова, Ш. 2010. 'Сущность и эволюция идеи университета: философско-культурологический аспект'. Алматы, Казахский аграрный университет, 146 с.
Колчигин, С. 2018. 'Человек в мире технологических новаций: условия эволюции', Новые горизонты современного гуманитарного знания и науки в свете модернизации исторического сознания. Алматы, 475 с.
Колчигин, С. 2017. 'Основные типы и уровни знания. Казахстан на пути построения общества знания (философское исследование)'. Алматы, ИФПР, 397 с.
'Мир ценностей аль-Фараби и аксиология XXI века. 2006. Книга 1'. Алматы, Институт философии и политологии КН МОН РК, 266 с.; Мир ценностей аль-Фараби и аксиология XXI века. 2006. Книга 2'. Алматы, Институт философии и политологии КН МОН РК, 240 с.
Ортега-и-Гассет, Х. 2002. 'Миссия университета. Отечественные записки', №2.
'Формирование казахстанской идентичности в контексте задач модернизации общественного сознания. Книга 1'. 2018. Алматы, ИФПР КН МОН РК, 475 с.
Хабермас, Ю. 'Идея университета. Процессы обучения'. *Alma mater*, №4, сс. 9-17.
Юдин, Б. 2018. 'Человек: выход за пределы'. М., Прогресс-Традиция, 470 с.
Ясперс, К. 'Идея университета' [Электронный ресурс] URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/14888/1/Идея%20университета1.pdf>. (Дата обращения: 22.01.2020).

Transliteration

- Al-Farabi. 1973. 'Sotsialno-eticheskie traktaty' [Socio-Ethical Treatises]. Alma-Ata, Nauka, 398 s.
'Al-Farabi i sovremennost' [Al-Farabi and Modernity] 2014. Almaty, Qazaq úniversiteti, 221 s.
Gegel, G.-V.-F. 1970. 'Raboty raznyh let, v dvýh tomah, tom 1' [Works of Different Years, in Two Volumes, Volume 1]. Moskva, Mysl, 671 s.

Ibjarova, Sh. 2010. ‘Sýnost i evolýtsiia idei ýniversiteta: filo-sofsko-kýltýrologicheskii aspekt’ [The Essence and Evolution of the Idea of the University: Philosophical and Cultural Aspect]. Almaty, Kazahskii agrarnyi ýniversitet, 146 s.

Kolchigin, S. 2018. ‘Chelovek v mire tehnologicheskikh novatsii: ýsloviia evolýtsii’ [Man in the World of Technological Innovation: Evolutionary Conditions], Novye gorizonty sovremennogo gýmanitarnogo znaniia i naýki v svete modernizatsii istoricheskogo soznaniia. Almaty, 475 s.

Kolchigin, S. 2017. ‘Osnovnye tipy i ýrovni znaniia. Kazahstan na pýti postroeniia obestva znaniia (filosofskoe issledovaniia)’ [The Main Types and Levels of Knowledge. Kazakhstan on the Path to Building a Knowledge Society (Philosophical Research)]. Almaty, IFPR, 397 s.

‘Mir tsennostei al-Farabi i aksiologii XXI veka’ [Al-Farabi World of Values and 21st Century Axiology]. 2006. Kniga 1. Almaty, Institut filosofii i politologii KN MON RK, 266 s.; Mir tsennostei al-Farabi i aksiologii XXI veka. 2006. Kniga 2’. Almaty, Institut filosofii i politologii KN MON RK, 240 s.

Ortega-i-Gasset, H. 2002. ‘Missiia ýniversiteta. Otechestvennye zapiski’ [University Mission. Domestic Notes], №2.

‘Formirovanie kazahstanskoi identichnosti v kontekste zadach modernizatsii obestvennogo soznaniia. Kniga 1’ [The Formation of Kazakhstani Identity in the Context of the Tasks of Modernization of Public Consciousness. Book 1]. 2018. Almaty, IFPR KN MON RK, 475 s.

Habermas, J. ‘Ideia ýniversiteta. Protsessy obýcheniia’ [University idea. Learning Processes]. *Alma mater*, №4, ss. 9-17.

Iýdin, B. 2018. ‘Chelovek: vyhod za predely’ [Man: Going Beyond]. M., Progress-Traditsiia, 470 s.

Iaspers, K. ‘Ideia ýniversiteta’ [University Idea]. [Elektronnyi resýrs] URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/14888/1/Ideia%20ýniversiteta1.pdf>. (Data obraeniia: 22.01.2020).

Соловьева Г.Г.

Қазіргі университет: ұлттық бірегейлікті қалыптастыру

Ең алдымен, мақалада пікірталасқа жауап беріледі: университет идеясы қандай? Автордың пайымдауынша, университет алғашында ең жоғарғы шындық пен мағынадан бастау алатын тұтас бейнені беруге шақырылған.

Бірақ, оның эволюциясымен ғылымның логикасына сүйене отырып, дифференциацияға тұтас көзқарастан, университет өз мәнін өзге скептиктерді «руинада жатыр» деп айтуға мәжбүр етті.

Алайда, тұтастықтың қалпына келу тенденциясымен сипатталатын қазіргі ғылымдағы ахуал университет идеясына, оның негізділік пен беріктікке деген ұмтылысына жаңа мүмкіндік береді.

Бұл қазіргі заманғы университетке жаңа идеялар генераторының, ұлт қызметінің интеллектуалды орталығының және ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың тарихи маңызды миссиясын орындауға мүмкіндік беретін тұтастай бейнесі.

Мақалада, көрнекті шығыс ойшылы Әбу Насыр әл-Фарабидің мұрасымен байланысты, өзінің инновациялық жобасының негізін қалаған, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің тәжірибесі талданады. Университеттің екі қағидасы осы ұлы атпен біріктірілген: энциклопедия, тұтастық, рухани-адамгершілік қағидалардың негізі және басымдығы, әлемдегі адамның жоғары гуманистік құндылықтары.

БІРЕГЕЙЛІК ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ҰҒЫМЫНЫҢ КОНЦЕПТУАЛДЫ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада ұлттық бірегейлік ұғымын концептуалды түрде саралау үшін, алдымен, жалпы бірегейлік мәселесі қарастырылды, оған философиялық және логикалық-семантикалық талдаулар жасалды. Себебі, ұлттық бірегейлік ұғымы: «ұлт» және «бірегейлік» түсініктерінің бірлігі ретінде қарастырылады. Бірегейліктің формальды логикалық және диалектикалық логикалық негіздері зерделеніп, ұлттық бірегейлік ұғымын концептуалды түрде талдау негізге алынды. Бірегейлік және ұлттық бірегейлік ұғымдарына автор тарапынан өзіндік түсіндірмелер мен анықтамалар берілді. Анықтамалар осы мәселе бойынша отандық және шет елдік зерттеушілердің еңбектеріне сүйеніп, сараптама нәтижесінен туындады. Ұлттық бірегейліктің ең басты сипаттары көрсетілді, оның табиғи-биологиялық, саяси-әлеуметтік, мәдени-психологиялық негіздері бар екендігі туралы айтылды. Бұл белгілі бір этностың даму эволюциясындағы өткен, қазіргі, болашақ өлшемдеріне сәйкес екендігі жөніндегі пікірлер де ұсынылды. Ұлттық бірегейліктің негізі тарихи жады мен ұлттық код арқылы өзін-өзі қайталайтындығы туралы тұжырымдар жасалды.

Ұлттық бірегейлік – күрделі философиялық феномен. Шетел және отандық әлеуметтік-философиялық ойлардағы бірегейлік тұжырымдамасына жүйелі талдау жасалып, ұлттық бірегейліктің қалыптасу ерекшеліктері анықталды.

Түйін сөздер: бірегейлік, ұлт, ұлттық бірегейлік, ұлттық код, этнос, даму эволюциясы.

Kіріспе

Ұлттың өзін-өзі сақтауы арнайы ұлттық бірегейлік деген атаумен берілмесе де, ол адамзат тарихындағы ұлттар мен этностардың даму эволюциясында қашанда өзекті болып келген онтологиялық мәселелердің бірі. Ұлттық бірегейлік ұғымының мәнін ашу үшін алдымен жалпы бірегейлік ұғымын концепт ретінде қарастырып, оның ішкі мазмұны мен мағынасын түсініп алуымыз қажет. Одан соң ұлт, этнос ұғымдарын да қысқаша талдап өту маңызды мәселелердің бірі. Бұл екі ұғымның түсіндірмесінен біз қарастырып отырған ұлттық бірегейлік ұғымының концептуалды негіздері ашылады. Ұлттық бірегейлік, сондай-ақ, тек абстрактілі ұғым емес, ол саяси-әлеуметтік тәжірибеде қолданылатын нақты өмірмәнділік және тәжірибелік құбылыс болып табылады.

Осы орайда бірегейлік және ұлттық бірегейлік ұғымдарына ғылымда қалыптасқан концепцияларға сүйене отырып, түсіндірмелер мен анықтамалар

берілді. Анықтамалар осы мәселе бойынша отандық және шет елдік зерттеушілердің еңбектерін қамтиды және сараптау нәтижесінде аталмыш мәселеге байланысты өзіндік пікір ұсынылды. Ұлттық бірегейліктің ең басты сипаттарымен қатар оның табиғи-биологиялық, саяси-әлеуметтік, мәдени-психологиялық негіздеріне де жеке-жеке тоқталынды. Сонымен қатар белгілі бір этностың даму эволюциясындағы өткен, қазіргі, болашақ өлшемдеріне сәйкес салыстырмалы түрде сыни көзқараспен қарай отырып тақырыптың зерттелу деңгейіне баға берілді. Ұлттық бірегейліктің негізі тарихи жады мен ұлттық код арқылы өзін-өзі қайталайтындығы жайында тұжырымдар жасалды.

Әдіснама

Бұл мақала қойылып отырған мәселені зерттеуде этнометодология, тарихи-салыстырмалы, логикалық-семантикалық талдаулар мен салыстыру, жалпылау, шектеу, аналогия сияқты операцияларды басшылыққа алады. Сондай-ақ, ұғымдардың пайда болуы мен эволюциясы туралы генетикалық әдіс пен синергетикалық, диалектикалық жалпы әдістер де пайдаланылды. Зерттеу барысында мәдениеттанулық, саясаттанулық, лингвистикалық, этнографиялық тұрғылар мен интегративтік әдістер де қолданылды.

Бірегейлік – әлеуметтік бірегейліктің құрылымдық элементі ретінде

Қазіргі таңда бірегейлік түсінігі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сондықтан бұл жайт аталған ұғымды жан-жақты зерттеуді талап етеді. Бүкіл әлемде өтіп жатқан әлеуметтік-саяси өзгерістерді түсіндіру мақсатында ғалымдар бірегейлік мәселесінің мәні мен мағынасын айқындауға баса көңіл бөлуде. Осы орайда бірегейлікке қатысты нақты, көпшілікпен қабылданған түсініктеменің жоқтығы мәселені күрделендіре түседі. Ол өз кезегінде бірегейлендірудің ортақ механизмдерін анықтауға да кедергі келтіреді.

Біз философия ғылымындағы бірегейлік ұғымының қалыптасу тәсілдерін қарастырмастан бұрын, алдымен оның мәнін анықтап алғанымыз жөн болар. «Бірегейлік» терминінің шығуының негізі латын тіліндегі «idem», «identity» сөздерінен бастау алады. Яғни, «ұқсау», «тану», «тепе-тең болу» деген мағынаны білдіреді. Бұл дегеніміз адамның өзге адамға ұқсауын, сәйкес болуын білдіреді. Кейбір сөздіктерде бірегейлік бірдей болу ұғымдармен синоним ретінде талқыланады.

«Қазақстанда «identity» терминінің қазақ тілінде жалпыға ортақ терминологиялық анықтамасының жоқтығын айтпасқа болмайды. Мемлекеттік тілде жазылған ғылыми оқулықтардың басым көпшілігінде, сөздіктерде және бірқатар осы мәселені зерттеумен айналысатын ғалымдардың еңбектерінде және кейбір мемлекеттік құжаттарда «identity»

ұғымын ашуда әртүрлі балама сөздер қолданылып жүр. Олардың көпшілігі бірегейлікпен қатар, «бірдейлік», «біртектілік» «ұқсастық», «тақылтетестік», «барабарлық» және т.б. сияқты ұғымдарды пайдаланылады. Латын тіліндегі «identity» терминінің ортақ анықтамасының жоқтығына қарамастан қазақ тілінде көп қолданысқа түскен «бірегейлік» сөзін пайдалануды жөн көрдік. Бірегейлік сөзі де «identity» ұғымының толық мағынасын бермейді, алайда, оның баламасы ретінде мемлекеттік тіл агенттігінің «бірегейлік» терминін бекіткендігін, сонымен қатар бірнеше ғылыми еңбектерде авторлардың осы терминді қолданғанын негізге алдық» [Айтымбетов 2015, 2 б], – деп бірегейлік ұғымының тілдік қолданыстағы шығу тегін көрсетеді. Біз де осы пікірді қолдай отырып, бірегейлік түсінігін идентификацияға барынша жуықтайтын ұғым ретінде пайдаланамыз.

Бірегейлік ұғымының мәнін білу қоғамдық пен жекеліктің, биологиялық және әлеуметтік, автономдық және қоғамдық, типтік емес және стандартты, жаһандық және жергілікті түсініктерінің арақатынасының өзгеруін түсіндіру үшін қажет. Э. Эриксон [1996] қазіргі уақытта бірегейлікті зерттеу өз уақытында стратегиялық міндет болып табылған бейсаналық мәселені тануға парапар екендігін атап өтті.

Бірегейлік мәселесінің түрлі ғылым салаларында және теориялық-әдіснамалық зерттеулердегі анықтамалары біршама. Зерттеуші мамандар бұл феноменнің әр түрлі қырларын қарастырып келеді.

Сонымен, оған қазіргі заманның энциклопедиялық сөздігінде «Бірегейлік – (identifico – латын тілінен парапарландырамын), салыстыру мен қатар қою үдерісінде тұлғаның, объектінің айрылып танылуы мен ұқсатылуы». Психология мен әлеуметтануда жіктеуде, белгі жүйелерін талдауда, бейнелерді ажыратып тану. Бірегейлену, сондай-ақ, әлеуметтік топтарға немесе үлгілерге, өзге адамдарға қарағанда тұлғаның өзіне сәйкестігі деген де мағынаны білдіреді», – деген анықтама беріледі [1997].

Ал, қазақ тіліндегі философиялық сөздікте: «Идентификация (лат. identificare – сәйкестіру, бірегейлендіру, теңдестіру). Саналы немесе бейсаналы, сәттік немесе тұрақты түрде өзін басқа мәндімен теңдестіру. Арнайы әдебиеттерде қарастырылатын идентификация 1) Сәттік идентификация, бұған идентификация механизмі көмегімен тұлғалық белгілері, құндылық ұстанымдары қалыптасатын баланың рөлдік ойыны мысал болады. Тұрақты идентификация алғашқы және кейінгі қатардағы болып бөлінеді. Алғашқы идентификация баланың сәби шағында бастапқыда анасымен, сосын оның жынысына байланысты пайда болады. Кейінгі қатардағы идентификация жастық шақта, туыстық байланыстардан тыс (оқытушы, жетекші, досы және т.б.) қалыптасады. 2) Топтық идентификация (әлеуметтік теңдік) өзін қандай да бір әлеуметтік топпен теңестіру, оған кіретінін ұғынып, оның мақсаты мен құндылықтарын бөлісу. Адам өз өмірінде сандық және сапалық көрсеткіштері бойынша айырмашылықта болатын бірнеше әлеуметтік топ-

пен (мектеп сыныбы, жұмыс ұжымы, бір спорт клубының жанкүйерлері, бір партия мүшелері, бір үйдің, қаланың, мемлекеттің тұрғындары және т.б. болуы мүмкін) теңестіріледі. 3) Өзін көркем шығарма кейіпкерімен теңдестіру. Мұның нәтижесінде шығарма мазмұнын, мәнін жақсы түсіну орын алады. 4) Идентификация психологиялық қорғану механизмінің бір түрі ретінде, бейсаналық деңгейде қатер төндіруші объектіге ұқсаумен байланысты болады. 5) Таным үдерісі ретіндегі идентификация (белгілі бір салаға жатқызу) немесе қандай да бір объектілерді білу. Бұған адам жадында жазылған эталонмен қабылданатын объектіні салыстыратын перцептивті (демек, қабылдаумен байланысты) идентификация жатады», – деген деген тұжырымдама жасалынған [Философиялық энциклопедиялық сөздік].

Жалпы бірегейлік тақырыбы батыстық әлеуметтік-гуманитарлық пәндерде XX ғ. 60-жылдарының II-ші жартысынан бастап қарастырыла бастады. Өз кезегінде бірегейлік ұғымының мазмұны туралы сан түрлі ғылымдар саласында өзара келісілген бір тоқтам кездеспейді деуге болады. Бұл ұғым әлеуметтік философия, психология, тарих, саясаттану, әлеуметтану, мәдениеттану, информатика т. б. көптеген ғылым салаларында қарастырылады.

«Бірегейлік» ұғымының әлемдік тәжірибедегі тұжырымдары алғашында психолог ғалымдардың еңбектерінде зерделенген. Психологияда бірегейлік адам тұлғасының құрылымының маңызды элементі ретінде түсіндіріледі және сәйкестендіру процесінің психикалық механизмдері зерттеледі. Психоаналитикалық парадигма аясында ұқсастықты зерттеумен З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, К.К. Хорни, Г. Салливан, Э. Фромм, Ж. Лакан, Э. Эриксон, Дж. Марсиа, Д. Маттесон, Дж. Колеман, А. Ватерман, Э. Дюркгейм, Т. Парсонс және т. б. айналысты. Бірегейлік концепциясын әлеуметтік интеракционизм шеңберінде қарастырып, әлемдегі әр түрлі мемлекеттердегі бірегейлік түсінігіне салыстырмалы талдау жасауға мүмкіндік тудырғандықтан олардың еңбектері зор маңызға ие.

Бірегейлікті мінез-құлықтың жаңа түрлерін негіздеу процесі ретінде қабылдау көзқарасы бихевиоризмнің жақтастары болып табылатын Х. Левин, Э. Маккоби, П. Муссен, Л. Рау, Р. Сизэрс және т.б. тән. Ал бірегейлікті қалыптастырудағы символдық коммуникацияның рөлі басым болып келеді деген тұжырымды символдық интеракционизмнің өкілдері (Дж. Мид, Ч. Кули, И. Гоффман, Р. Фогельсон, Л. Краппман және т. б.) ұсынады.

Әлеуметтанудағы бірегейлік мәселесінің дамуы «рөл», «әлеуметтендіру», «референттік топ» ұғымдарымен байланысты және Р. Тернер, Х. Беккер, И. Гоффман, Р. Мертон, П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурдьё және т. б. зерттеушілердің жұмыстарында көрініс тапты.

Философия ғылымындағы бірегейлікті зерттеу болмыстың дискурсымен, оның санадағы ұқсастығымен, «даралық» санатының дамуымен байланысты.

«Бірегейлік – бір нәрсенің өзімен өзінің байланыстылығы мен жеке өзгергіштігіндегі үздіксіздігіне және сол сапада қабылданатындығына өзара қатынасты білдіреді. «Кемелденіп қабылдану, сәйкестік, бұл бірегейлік» (Брентано). Бірегейлік ұғымы әр түрлі жеке мәнмәтіндерде, сонымен қатар, «айырмашылық», «өзге», «аутентикалық», «өзгеліктің» еуропалық дәстүрлі дискурсының құрылымдануындағы жеке даралықтың («өзінің бірлігінен ажыратылатын», «жекелік», «тұлғалылық») қалыптасуымен де тығыз байланысты. Бірегейлікті ұғыну бір-бірімен өзара байланысты болса да үш автономды және әр түрлі пәндерде қалыптасқан: 1) логикалық (классикалық емес); 2) философиялық (класикалық емес, негізінен, постклассикалық); 3) социогуманитарлық білімдер.

Бірегейлік құбылысын зерттеуде ғылымдарда қалыптасқан тәсілдер

1980 жылдардан бастап, «бірегейлік» ұғымын әмбебаптауға деген беталыс анық байқалды және постструктуралистік-постмодернистік жоспарларда пәнаралық «кедергілерді» жеңу қолға алынды. Логикада (Фреге мен Рассельден келе жатқан) «бірегейлік» терминін қолдану, атаудың соған сәйкес объектімен (әр түрлі нұсқаларда: денотат, десигнат, пәндік мағына, референт) және бір мағыналық (омонимдерді алып тастап, атау бір ғана нәрсені білдіреді) ұстанымы бойынша құрылу қатынасы, нәрселілік (атау нәрсені жариялайды), өзара орын алмастыратын (бір нәрсені және сол нәрсені білдіретін екі атау) аясында қарастыратын дәстүр қалыптасты. Сонымен қатар, енгізу аясы – экстенционалды (ұғымдар мазмұнының теңдігіне үміттенетін) және интенционалды (қосымша мағыналық-мазмұндық бірегейлігін талап ететін) нақты немесе абстрактілі бола алатын жеке, жалпы және бос атауларды ажыратады. Әр түрлі тәсілдермен құрылған белгілік көріністер әр түрлі қолданыс аясында бірін-бірі алмастыруы мүмкін (ал өздері бірегей, эквивалентті, тең мағыналы, тең деңгейлі, тең көлемді болуы мүмкін).

Барабарлықты бекіту қандай да бір ортақ сапалар мен қатынастарды, айырмашылықсыздықты мойындайтын объектілердің (айырмашылықсыз барабарлықтың болмауы – әрқашан да «ішкі» барабарлық, бұдан, «ішкі» айырмашылық барабарлық барабарлық болса – онда барлық нәрселер сол бір нәрсенің өзіне айналар еді) бірегейлігін мойындауды талап етеді» [Абуше 2002, сс. 383-385.].

Бұл анықтамалар мен түсініктемелерден көптеген ғылым салаларында, оның ішінде, қоғамдық-гуманитарлық пәндер саласында, философия тарихында да бірегейлік терминінің әр түрлі мағынада қолданылатындығына көз жеткіздік. Осындай түсіндірмелерге сүйене отырып, бірегейлік ұғымының, біз, екі мағынада қолданылғандығын ажыратамыз.

Бірегейлік ұғымын қолданушылар мен бұған түсіндірме берушілер оған аса мән бермеген. Біріншісі, екі объектінің бір-біріне, екінші, сол объектінің

өзіне-өзінің сәйкес келуі. Яғни, мүлде екі жоспарда қарастырылатын тұрғыларды шатастырмау қажет. Біздің қарастырып отырған мәселеміз және бізге қажеттісі де осы – екіншісі.

Ендеше, жоғарыдағы түсіндірмелерге сүйене отырып, бірегейлік ұғымына философиялық тұрғыдан мынадай өз анықтамамызды ұсынамыз: «Бірегейлік дегеніміз – формальді логикалық-семантикалық тұрғыдан алғанда, тек объектінің немесе құбылыстың барлық өзіне тән сапалары мен қасиеттерінің абсолютті сәйкес келуі, өз болмысын өзі қайталауы, өзіне үнемі сәйкес келуі». Оған қарама-қарсы құбылыс айырмашылық, сәйкес еместік, өзі еместік т.б. Мағыналас синонимдер мен терминдер: сәйкестік, барабарлық, инварианттылық, эквиваленттілік т.б.

Ал бірегейленудің негізі – өзіне-өзі қайта оралу, өзін-өзі қайталау, өз болмысынан өзі қашанда алшақтамау, үнемі өзін-өзі жай ғана тану емес, өзінің қашанда «Өзі» екендігіне сенімділікпен келіп шарттастырылады деп айта аламыз. Яғни, ол тек нақ өзі, өзге емес, өз болмысының мәні мен мазмұнын кемелдендіре береді, оны тұрақты түрде сақтайды.

Ендеше, бірегейліктен ауытқуды біз, шартты түрде екіге бөліп көрсетуімізге болады. Біріншісі, табиғи эволюциялық жолмен даму, қозғалыс негізінде үнемі және үздіксіз түрде өзіне-өзі сәйкес еместік, бұл – қажеттілік, абсолютті бірегейліктің болмауы. Екіншісі, әр түрлі сыртқы немесе ішкі факторлар арқылы табиғи, заңды, эволюциялық жолмен дамып немесе қозғалып келе жатқан құбылыстың немесе заттардың бірегейлігінің бұзылуы, өзінің табиғи болмысынан ажырауы. Бұл – кездейсоқтық. Біріншісі, эмоционалдық тұрғыдан әділетті, онды, ал екіншісі – әділетсіз, жағымсыз деп те ажыратуымызға болады.

Бірегейлену XX ғасыр соңында ғылыми айнылымға еркін еніп, өзінің қолданылу аясын кеңейте түсті. Ол әлемдегі заттар мен құбылыстарға ғана емес, жалпы қоғамдық өмірдің әрбір саласы мен ондағы әлеуметтік құбылыстарға, жеке адамдарға қолданылатын әмбебаптанған терминге айналды. С. Хантингтон [1993] ғылымда бірегейліктің бірнеше түрі бар екендігін атап өтеді: кәсіби, ұлттық, этностық, аймақтық, саяси, діни және т. б.

Ендеше, біз осы бірегейліктің түрлеріне орай, қарастырып отырған тақырыбымызға сай ұлттық бірегейліктің концептуалды негіздерін логика-семантикалық тұрғыдан ашып беруге тоқталамыз.

Ұлттық бірегейлік өлшемдері

Ұлттық бірегейлік қазіргі таңда белгілі бір этностың, халықтың, ұлттың өзіне-өзі сәйкес келуінен туындап жататын көп құрылымды құбылыс. Ол саяси-әлеуметтік, мәдени-рухани, экономикалық-тәжірибелік негіздері бар түсінік. Оның мәнін ашып алу үшін, алдымен, ұлттық бірегейлік ұғымын концепт ретінде қарастырамыз. Өйткені, ұлттық бірегейлік – жалпыға

біріккен жеке құбылыстардың мағынасын жинақтайтын, мазмұны кеңірек, түбегейлі ашып көрсетуді қажет ететін жалпылама түсінік, мәнін толықтай танитын ұғым болып табылады. Ұлттық бірегейліктің семантикасын логикалық тұрғыдан саралау, негізгі ұсынып отырған мәселемізді ашып алудың алғышарты болып табылады.

Ұлттық бірегейлік концептісінде логикалық құрылымы бойынша, негізінен, екі құбылыс біріккен: ұлт және бірегейлік.

Ұлттық бірегейлікті зерттеуші С.П. Попова [2019] атап өткендей, «XX ғасырдың 70-жылдарынан бастап, этнология мен антропологияда ұлттық бірегейлік мәселесі ашық дискурсқа шығарылып, қызу талқыға түскен болатын. Ол үш бағытта өрбігендігі де айтылады: примордиалистік, инструменталистік, конструктивистік.

Примордиалистік бағдар К. Гирц, Р. Гамбино, У. Коннора, Ю.В. Бромлей, Э. Стюарт т. б. еңбектерінде қарастырылған». Американдық антрополог К. Гирц ұлттық деген түсінікті адам табиғатына тән болып келетін іргелі, объективті және өзеріссіз тұрақты құбылыс деп түсіндіріп, оның социобиологиялық және эволюциялық негіздері бар екендігін атап өтті [Geerts].

Пьер ван ден Берге [1978, с. 405] этникалық ұғымын генетикалық тұрғыдан туыстықпен байланыстырды, В.А. Тишков [1997, с. 9] этникалықты конструктивті тұрғыдан қарастырса, Е.М Колпаков [1995, с. 18] этникалық өзіндік сана мен өзіндік атауын өзімен өзі өмір сүретіндік ретінде бағамдады.

Н.И. Айтымбетов [2015]: «Ұлттық бірегейлік – адамның белгілі бір ұлтқа, елге, мәдени кеңістікке жататындығын білдіретін бірегейліктің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде анықталып жүр. Ол – азаматтық және ұлтшылдық сияқты түсініктермен теңестірілмейді, дегенмен, олар оған күшті әсер ете алатын факторлар болып табылуы мүмкін. Сонымен бірге ұлттық бірегейлік адаммен бірге тумысынан пайда болмайды. Ол белгілі бір адамдардың тобының тілін, тарихын, қауымдастықтың мәдениетін қабылдаған кезде пайда болады», – дей келе, мынадай түсініктемелер береді: «Этностық және ұлттық бірегейлік өздерінің негізінде мәдени бірегейлікті иеленеді, бірақ бұл түсініктер мағыналық тұрғыда өзара теңестірілмеген, өйткені, әртүрлі негіздерге сүйенеді. Этностық бірегейлік – сананың психологиялық деңгейі, ал ұлттық бірегейлік – бұл жоғарғы деңгейде сананың идеологиялық, рухани, рационалды деңгейі. Этностық бірегейлік адамның өзін белгілі бір этносқа жатқызуынан көрінеді, соның арқасында ол бір жағынан, өзіндік ерекшелігін қанағаттандырса, екінші жағынан, өзінің қауымына жататындығын қорғауды қамтамасыз етеді. Этностық бірегейлік индивидтің өзіндік санасының айрықша тұрақты құрамдас бір бөлігі болып табылады. Жоғарыда көріп отырғанымыздай, ұлттық бірегейлік күрделі, әрі жан-жақты кең ұғым, оған философияда біржақты анықтама берудің өзі күрделі.

Дегенмен, осындай түсініктемелер мен анықтамаларға сүйене отырып, біз, ұлттық бірегейлік феноменіне мынадай өз анықтамызды бере аламыз:

«Ұлттық бірегейлік дегеніміз – ұлт болмысының орталық негізі мен іргетасы биологиялық-табиғи негіздерден бастау алатын және тарихи-әлеуметтік тұрғыдан бекітілген, сонымен қатар мәдени-психологиялық шарттармен келіп сабақтасатын генетикалық жағынан топтасқан белгілі бір халықтың өзіне тән айнымас белгілеріне үнемі-үздіксіз қайта оралуы мен өзіне-өзі қайталауындағы эволюциялық үдерістердің толық жиынтығы».

Ендеше, жоғарыда айтылған, бірегейлік ұғымынан туындайтын ұлттық бірегейліктің мынадай нақты белгілерін атап өтуімізге болады: адамзат дамуы эволюциясындағы ұлттық психологиялық қорғаныш тетіктері арқылы өзін-өзі сақтауға деген ұмтылыстарының саясиленген-әлеуметтенген көріністері; ұлттың сол нақ өзі екендігін қайтадан тануы мен үнемі қайта оралуы, тарихи жады арқылы ұлттық рухани-мәдени болмысын жоғалтпауға және сақтауға деген имманентті ұмтылыстары; этникалық топтың бірлескен және жеке ұлттық мүдделерін жүзеге асыруға талпынысы мен сол мақсаттарының жүзеге асуының нақты нәтижелері; ұлт өзінің бірегейлігінен ажырап бара жатқан сәтте, тарихи сана арқылы ұлттық идеологияларын қайтадан жинақтайтын және ұлттық идеясын қайтадан заманға лайықтап құрастыратын теориялық және тәжірибелік әдіс-тәсілдері, әлеуметтік технологиясы т. б.

Қазақстанда ұлттық бірегейлік өзекті мәселе болып саналады. Өйткені ол ұлттық идея, азаматтық идентификация, патриотизм, төзімділік және басқа да мәселелермен тікелей байланысты. Осы орайда өткенді зерделеу бізге дәстүрлі құндылықтарды жаңғырту мен дамытуға және өскелең ұрпақтың дүниетанымын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан этникалық факторға жүгіну, біздің ойымызша, кең аспектіге ие, өйткені этнос әлемдік әлеуметтік болмыстың тұтас жүйесінің элементі ретінде көрініс таба келе, әлемдік қоғамдастықтағы жаһандық үдерістердің ықпалымен үнемі өзгеріп отырады.

Ұлттық бірегейлік феномені философия тарихында әрқашан өзекті болып қала бермек. Себебі қоғамдық құрылымдағы топтар, сондай-ақ, жекелеген индивидтерге тән адамдардың этникалық-мәдени ерекшелігі болатындығы әрдайым даусыз жайт.

Қорытынды

Бірегейлік философиялық феномен ретінде үнемі өзіне-өзі қайта оралатын және сәйкестенетін мәдени-әлеуметтік қана емес, табиғи эволюциялық үдеріс, ал диалектикалық тұрғыдан келгенде, абсолютті бірегейлік болмайды, дегенмен, оның жағымды және жағымсыз түрлері болуы ықтимал. Егер де, белгілі бір халықтың ұлттық рухы мығым, руханияты неғұрлым терең орныққан болса, онда, ол үнемі бірегейленуге және ұлттық кодын сақтауға ұмтылып отырады. Бұл ұлттар мен ұлыстарда тарихи қалыптасқан руханият арқылы сусындайды. Ұлттық өзіндік сананың бірегейленуі мен сақталуы қашанда, ұлттық бірегейліктің негізі болып табылады.

Қазақстанда ұлттық бірегейлік мәселесі тәуелсіздік алған уақыттан бастап ерекше маңызға ие болды. Өйткені осы тұста қазақстандықтардың ұлттық идеясын, азаматтық қоғамын, патриотизм мен төзімділікті қайта қалпына келтірумен тұспа-тұс келді. Осы орайда еліміз халқымыз санасын жаңғырту құндылықтарды өткенді зерделеу арқылы дәстүрлі құндылықтарды жаңғырту мен дамытуға және өскелең ұрпақтың дүниетанымын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан этникалық факторға жүгіну, біздің ойымызша, кең аспектіге ие, өйткені этнос әлемдік әлеуметтік болмыстың тұтас жүйесінің элементі ретінде көрініс таба келе, әлемдік қоғамдастықтағы жаһандық үдерістердің ықпалымен үнемі өзгеріп отырады.

Ұлттық бірегейлік феномені философия тарихында әрқашан өзекті болып қала бермек. Себебі қоғамдық құрылымдағы топтар, сондай-ақ, жекелеген индивидтерге тән адамдардың этникалық-мәдени ерекшелігі болатындығы әрдайым даусыз жайт.

Библиография

Абуше, В. 2002. 'Идентификация'. История философии: Энциклопедия. М., Интерпрессервис, Книжный Дом, 1376 с.

Айтымбетов, Н. 2015. 'Ұлттық бірегейлік – Қазақстанның саяси мәдениетінің қалыптасу факторы'. Философия докторы (Ph.D.) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. А., 125 б.

Berghe, P. 1978. 'Race and Ethnicity: A Sociobiological Perspective II'. *Ethnic and Racial Studies*. V. 1. pp. 401-411.

Geerts, C. 1973. 'The Interpretation of Cultures: Selected Essays'. N.Y., 233 p.

Колпаков, Е. 1995. 'Этнос и этничность'. *Этнографическое обозрение*, №5, сс. 13-23.

Попова, С. 2019. 'Философско-культурологические аспекты анализа этнической идентичности'. [Электронный ресурс]: <http://cheloveknauka.com/filosofsko-kulturologicheskie-aspekty-analiza-etnicheskoy-identichnosti> (Қаралған күні: 26.12.2019).

'Современный Энциклопедический словарь'. 1997. Изд. «Большая Российская Энциклопедия», OCR Палек, 663 с.

Тишков, В. 1997. 'О феномене этничности'. *Этнографическое обозрение*, №3, сс. 3-20.

'Философиялық энциклопедиялық сөздік'. 1997. Алматы, Кітап палатасы, 207 б.

Хантингтон, С. 1993. 'Кто Мы?: Вызовы американской национальной идентичности', Пер. с англ. А. Башкирова. М., Наука, 635 с.

Эриксон, Э. 1996. 'Идентичность: юность и кризис'. М., Издательская группа «Прогресс», 344 с.

Transliteration

Abushe, V. 2002. 'Identifikaciya' [Encyclopedic]. Istoriya filosofii: Enciklopediya. M., Interpresservis, Knizhnyj Dom, 1376 c.

Ajtymbetov, N. 2015. 'Ulttuq biregeilik – Qazaqstannyn sayasi madenietinin qalyptasu faktory' [National Identity as a Factor in the Formation of the Political Culture of Kazakhstan]. *Filosofiya doktory (Ph.D.) gylymi darejesin alu ushin daiyndalghan dissertaciya*. A., 125 b.

Berghe, P. 1978. 'Race and Ethnicity: A Sociobiological Perspective II'. *Ethnic and Racial Studies*. V. 1. pp. 401-411.

Geerts, S. 1973. 'The Interpretation of Cultures: Selected Essays'. N.Y., 233 p.

Kolpakov, E. 1995. 'Etnos i etnichnost' [Ethnicity and Ethnicity]. *Etnograficheskoe obozrenie*, №5, ss. 13-23.

Popova, S. 2019. 'Filosofsko-kul'turologicheskie aspekty analiza etnicheskoy identichnosti' [[Philosophical and Cultural Aspects of the Analysis of Ethnic Identity].]. [Elektronnyy resurs]: <http://cheloveknauka.com/filosofsko-kulturologicheskie-aspekty-analiza-etnicheskoy-identichnosti> (Qaralğan uaqhıt: 26.12.2019).

'Sovremennyy Enciclopedicheskij slovar' [Modern Encyclopedic Dictionary]. 1997. Izd. «Bol'shaya Rossijskaya Enciklopediya», OCR Palek, 663 s.

Tishkov, V. 1997. 'O fenomene etnichnosti' [About the Phenomena of Ethnicity]. *Etnograficheskoe obozrenie*, №3, ss. 3-20.

'Filosofiyalyq encyclopediyalyg sozdik' [Modern Encyclopedic Dictionary]. 1997. Almaty, Kitap palatasy, 207 b.

Hantington, S. 1993. 'Kto My?: Vyzovy amerikanskoj nacional'noj identichnosti' [Who are we? Challenges of American National Identity], Per. s angl. A.Bashkirova. M., Nauka, 635 s.

Erikson, E. 1996. 'Identichnost': yunost' i krizis' [Identity: Youth and Crisis]. M., Izdatel'skaya gruppa «Progress», 344 s.

Иманмолдаева Б.З.

Концептуальные основы понятий идентичность и национальная идентичность

В статье рассматривается проблема общей идентичности, проведён философский и логико-семантический анализ этой проблемы. Понятие национальной идентичности рассматривается как единство понятий «нация» и «идентичность». Изучены формально-логические и диалектико-логические основы идентичности, а затем за основу взят концептуальный анализ понятия национальной идентичности. Даны авторские определения и разъяснения понятиям идентичности и национальной идентичности на основе изучения и анализа трудов отечественных и зарубежных исследователей по данной проблеме. Показаны основные черты национальной идентичности, подчёркивается, что она имеет природно-биологические, политико-социальные, культурно-психологические основы. Предложены идеи о том, что это соответствует критериям прошлого, настоящего, будущего в эволюции развития определенного этноса. Сделаны выводы о том, что основа национальной идентичности может повторять себя посредством исторической памяти и национального кода.

Отмечены теоретические предпосылки исследования феномена национальной идентичности: виды национальной идентичности и ее культурно-социальная конструкция, отклонения и изменения в историческом развитии национальной идентичности: консервативные, либеральные, модернизационные и т. д.

Мұрат Насимов (Қызылорда, Қазақстан)

САНАНЫҢ АШЫҚТЫҒЫ ӘРБІР ҚАЗАҚСТАНДЫҚТЫҢ САНАСЫН ЖАҢҒЫРТУДЫҢ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ

Аннотация. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында сананың ашықтығы тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғырту бағыттарының бірі болып табылады. Мақалада сананың үш ерекшелігі айқындалған: дүйім дүниеде не болып жатқанын түсіну, жаңа технологияның ағыны алып келетін өзгерістердің бәріне дайын болу, өзгелердің тәжірибесін алып, өзге халықтар мен елдердің озық жетістіктерін бойға сіңіру.

Берілген мақалада сананың ашықтығы әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бағыты ретінде қарастырылып, ұғымның мәні мен негізгі түсініктері талданады. Ол үшін сана және сананың ашықтығы ұғымдарының негізгі тұжырымдамалары талданды. Сананың табиғаты және адамның қалыптасуы мен дамуындағы сананың жасампаздық рөлі айқындалды.

Сананың толеранттылығы сананың ашықтығының ерекшелігі ретінде қарастырылады. Білуге құмарлық пен оқуға ұмтылыс жеке басының өсуімен қатар, сананың ашықтығын сақтау ретінде айқындалады. Сананың ашықтығы болмыстың психологиялық мәселесі ретінде негізделді.

Түйін сөздер: сана, жаңғыру, сананың толеранттылығы, темперамент, бәсекелестік, қабілет.

Kipicne

Елімізде орын алып жатқан көптеген өзгерістер адамзат өмірінің барлық салаларын қамтып жатыр. Бүгінде қоғамдық өмірдегі барлық өзгерістер бұрынғыға қарағанда жылдамырақ ауысады. Саяси, әлеуметтік, экономикалық салалар реформаларымен тығыз байланысты өмір шарттарындағы өзгерістер тұрғындардың бейімделу әлеуетін талап етуімен қатар, сананың сапалық белгілері болып табылатын пікірлер, нұсқаулар мен құндылықтар терең өзгерістері мен жаңа әлеуметтік қимылдарын күтеді. Бұл тұста сананың ашықтығы мәселесі де өзекті болып табылады. Өйткені, бүгінгі таңда қоғамдық өмірдегі барлық өзгерістер тұрғындар санасының ерекшеліктері, олардың негізгі ұлттық-мәдени құндылықтары, саяси, экономикалық, құқықтық мәдениетімен тікелей байланысты.

Ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың [2017] «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың алтыншы бағыты ретінде сананың ашықтығы айқындалады: «Өзімдікі ғана таңсық, өзгенікі – қаңсық» деп кері тартпай,

ашық болу, басқалардың ең озық жетістіктерін қабылдай білу, бұл – табыстың кілті, әрі ашық зерденің басты көрсеткіштерінің бірі. Егер қазақстандықтар жер жүзіне үйден шықпай, терезеден телміріп отырып баға беретін болса, әлемде, құрлықта, тіпті іргедегі елдерде қандай дауыл соғып жатқанын көре алмайды. Көкжиектің арғы жағында не болып жатқанын да біле алмайды. Тіпті, бірқатар ұстанымдарымызды түбегейлі қайта қарауға мәжбүрлейтін сыртқы ықпалдардың байыбына барып, түсіне де алмай қалады».

Қазақстан халқы Ассамблеясының «Жаңғырудың негізі – тұрақтылық, бірлік, келісім» атты XXV сессиясында ҚХА Төрағасы Н.Ә. Назарбаев өз сөзінде 2017 жыл тәуелсіз Қазақстан тарихында ерекше жыл болып саналатынын атап өтті: «Жүйелі жаңғыру биыл біздің бүкіл жұмысымыздың өзегіне айналды. Біріншіден, экономикалық жаңғыруды қолға алдық. Екіншіден, саяси жаңғыруды бастадық. Үшіншіден, рухани жаңғыруға кірістік.

Жүйелі жаңғырудың мақсаттарына жауап бере алатын қоғамдық санасезім қалыптастыру керек. Бұл процеске мемлекет пен азаматтық қоғам, білім беру мен әлеуметтік сала, жеке кәсіп пен масс-медиа, бәрі де тартылуы қажет» [Самрат Ж. және т. б. 2017].

Әдістеме

Ғылыми мақаланы әзірлеу барысында ретроспективтік, салыстырмалы, жүйелік, құрылымдық-қызметтік, тарихи-философиялық, институционалды зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеу жұмысының эмпирикалық деректерін мәселеге арналған теориялық-тәжірибелік еңбектер құрайды. Зерттеу жұмысы барысындағы нәтижелерді алу үшін Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы, сөздіктердегі анықтамалар, шет елдік ғалымдар зерттеулерлері мен аудармаларының теориялық әдебиеттерін пайдалану негізінде салыстырмалы талдау арқылы мүмкін болды.

Сана түсінігінің анықтамалары

Сана – философия мен ғылымның іргелі категориясы. Сана және оның пайда болуына байланысты көптеген зерттеу жұмыстары болғанымен, адамның қалыптасуы мен дамуындағы сананың жасампаздық рөлі толықтай ашылды дей алмаймыз. Ақпараттық айналымдағы көптеген тәсілдер, ілімдер, аспектілер, түсіндірмелер сананың шығу тегіне байланысты мәңгі сұрақтар өзектілігін жоғарылатады.

Сана өзінің шығу тегіне байланысты қоғамдық процестің өнімі болып табылады; өзінің әлеуметтік қызметіне байланысты ол осы процестің алғышарты; мазмұны бойынша – жаратылыс және әлеуметтік шынайылықтың көрінісі; түріне байланысты – адамзат қызметінің субъективті жағы. Түсініктерінің көптігі сананың ғылыми жасампаздық маңыздылығының көрсеткіші. Айтылған пікірлерге байланысты сана түрлі ғылыми-танымдық

кеңістік пен бағыттарды ерекшелеп, адамзат қызметінің генезисі мен мәртебесін саралайды. Сондықтан сана жаратылыстық-табиғи және әлеуметтік құбылыстар бірлігін танытатын жан-жақты мәселе.

Сана туралы білімнің қалыптасуы мен даму тарихы екі тұрақты философиялық-дүниетанымдық үрдістердің бар екендігін көрсетеді. Зерттеушілердің бір бөлігі сананың шығуын табиғи бастаулармен байланыстырса, басқалары санадан Жаратушының белгілерін көреді [Кривошеин 2011, сс. 96-97].

Сана және сананың ашықтығы түсініктерінің негізгі деп санаған анықтамаларына тоқталсақ. С.И. Ожеговтың [1968, с. 734] сөздігінде: «... 2. Ой, сезім. 3. Ойлау қабілеті, шынайылыққа өз қатынасын айқындау мен пайымдау адамның жоғары нерв қызметінің сипаты ретінде. 4. Адамның ақыл-есінің дұрыстығы ахуалы, өз әрекеттеріне есеп беру қабілеттілігі», – деп түсіндіріледі.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі [2008, 706 б.] бойынша: «Объективті шындықты идеалды түрде бейнелеудің адамға ғана тән ең жоғарғы формасы».

Қазақ әдеби тілінің сөздігінде [2010, 635-637 бб.] сана ұғымына бірнеше анықтамалар берілген: «... 2. Білім, парасат. 3. Ой-өріс, ақыл-ес. 4. Сезім мен ой бейнелерінің жиынтығы. 5. Ғылым, білім, оқыған-тоқығаны. 6. Ойлау, қызмет. 7. Ес, ой, қапер».

Аталмыш сөздікте сананың келесі түрлеріне анықтама ұсынылған: «Қоғамдық сана – эстетикалық, ғылыми, саяси, діни, тұрмыстық концептуалды ұғымдар мен білімдер жүйесінің жиынтығы». «Құқықтық сана – құқықтық білім, таным». «Өзіндік сана – жеке адамның өзіне тән білімі». «Таптық сана – марксизмнің әдеуметтік-этикалық ұғымы». «Ұжымдық сана – адам тобының әр мүшесіне (топтық сана туралы сөз болғанда) немесе жалпы барлық адамдарға («жалпы сана» немесе «жеке сана» туралы сөз болғанда) тән барлық саналы актілер мен сана мазмұнының жиынтығы». «Ұлттық сана – ұлттық-этникалық топтың әлеуметтік, саяси, экономикалық, эстетикалық, діни, философиялық т.б. көзқарастар жиынтығынан тұратын, рухани даму деңгейі мен ерекшеліктерін көрсететін ұғым».

Сана құрылымы түсінігіне де анықтама беріледі: «Түйсік, қабылдау, зейін, елес, ес, қиял, ойлау мен сөйлеу; эмоциялық процестер, адамның көңіл күйлері, сезімі; ерік процестері; адамның алдына қойған мақсатына ұмтылуы, талаптануы және соған байланысты әрекет жасау». Сонымен қатар «сананың көзі ашылды» ұғымы «түсінік-пайымы кеңейді, ақыл-зердесі оянды» деп түсіндіріледі.

Қазақ Совет Энциклопедиясы [1977, 13 б.] бойынша: «... Сана шындықты бейнелеудің механизмі мен формаларының тарихи дамудың сатыларына сәйкес айқындайтын философия, социология мен психологияның және жалпы танымның ең басты категорияларының бірі».

«Қазақстан» [2005, 543 б.] Ұлттық энциклопедиясы бойынша: «... Сана адамның өз болмысы мен қоршаған ортаның мән-жайын, мазмұнын, ұғымын білуге белсенді қызмет атқаратын психологиялық процестердің (түйсіну, сезіну, қабылдау, ойлау т.б.) заңды нәтижесі болып табылады».

«Қазақ Энциклопедиясы» Бас редакциясының Философиялық сөздігі [1996, 371 б.] бойынша: «... оның дүниеге және өзіне адамдардың қоғамдық-тарихи қызметінің жалпыға бірдей формаларының жанама түрдегі қатынасының тәсілі. Сана объективті дүниені және өзінің жеке болмысын ой елегінен өткізуге белсене қатысатын адамның психикалық процестер бірлігін көрсетеді». Сонымен бірге, сана астары, санадан тысқарылық ұғымдарына анықтамалар берілген.

Әлеуметтану бойынша қысқаша сөздікте [1988, сс. 316-318] санаға қатысты бірнеше түсініктер берілген: «Топтық сана – түрлі топтар қызметімен байланысты жалпыадамзаттық және бұқаралық сананы білдіретін қоғамдық сананың түрі...». «Нормативті сана – әлеуметтік нормаларды бұлжымайтын талаптар, қызмет стандарттары, бағалау үлгісі ретінде түсіну және оны қолдану индивидтердің әлеуметтік қоғамдастыққа енуге қажетті шарттар болып табылады...». «Күнделікті, қарапайым сана – шынайылықты игерудегі тәсілдер ерекшеліктерін қолдануды ескеретін қоғамдық сананың түрі...».

Үлкен медициналық энциклопедия [1984, с. 486] 30 томдығының 23 томында сана ұғымына қатысты төмендегідей түсіндірме берілген: «Адамның рухани белсенділігі, объективті шындықтың мінсіз келбетін сипаттайтын шынайылықты көрсетудің жоғарғы формасы. Негізгі сауалдарының мәнін анықтау философияға тиесілі. ... Сана адамның психикасы мен оның қоғамдық болмысынан ажырамайды; ол табиғатынан әлеуметтік, еңбек қызметі, қатынас және тілмен тығыз байланысты, антропогенез процесінде пайда болады».

Қазақстандық саясаттанулық энциклопедияда [1998, с. 283] саяси сана: «топтың әлеуметтік мүдделерін түсіну, өзге топтық субъектілер тілектерімен салыстыру, субъектілердің билік институттарымен өзара қимылдары қағидаларын сезіну», – ретінде анықталады. Демек, саяси процестерге қатысатын барлық субъектілер өзара түсіністікпен әрекет жасауы керек.

А. Конт-Спонвильдің [2012, с. 224] «Философиялық сөздігі» бойынша: «Сана өзіне жеткілікті бұйым да, субстанция да емес. Сана – бұл алға қойылған мақсат, қатынас және ұмтылыс. Гуссерль пікірінше, «Әрбір сана, беймәлім құбылыс туралы сана». Интенционалдылық осы. Сартрдың айтуынша, «Санада «ішкі» ахуал жоқ; ол әрдайым өзінен тыс өмір сүреді». Интенционалдылық өзінен тыс орналасқандықты көрсететін сананың ашықтығы болып табылады». Латынның *intentio*, ұмтылыс мағынасын беретін интенция ұғымы сананың ниеті, мақсаты мен бағытын білдіріп, кез келген тақырыпқа ықыласы мен сезімін танытады. Сонымен қатар, аталмыш түсінік арқылы ақыл-ой бейнесі мен идеяларды сипаттауға болады.

Сананың ашықтығы түсінігінен туындайтын кейбір мәселелер

Сананың ашықтығы болмыстың психологиялық мәселелерінің бірі. Сана болмыста жүзеге асатындықтан оны әлеуметтік жүйенің құрамдас

бөлігі ретінде қарастырумызға негіз бар. Шынайылықтың психикалық көрінісі ретінде сана қоршаған орта туралы көзқарастарды жинақтайды. Сана құрылымы маңызды танымдық үрдіс болғандықтан адам түйсік, ойлау, қабылдау, жады және қиялдары арқылы өз білімін жетілдіреді.

Адам темпераменті тұлғаның маңызды ерекшеліктерін айқындайтын-дығы баршамызға мәлім. Темперамент адам сезімінің тұрақтылығы мен қарқындылығы, психикалық ерекшеліктерін анықтайды. Бұл тұста сананың ашықтығына темпераменттік белгілердің маңыздылығы бойынша назар аударғанмыз жөн. Мәселен, сангвиниктер психологиялық процестерге баяу қарқындылықпен қатысады және бұл процестер жылдам белсенділікпен ауысып отырады. Сангвиниктер үшін жаңа әсерлер жеңіл және жылдам берілгенімен, санасында терең із қалдырмайды.

Холериктерде эмоциялық әсерленушілік үлкен қарқындылықпен жүзеге асады. Бұл ерекшелік олардың ашуланшақтық, қызбалық, ашудан тез қайтқыштықпен сипатталады. Холериктерге ширақтық тән, бірақ олардың ептілігі сангвиниктерге ұқсамайды. Сангвиниктер жылдам, байсалды және епті қимылдар жасаса, холериктер кенеттен жасалатын қимылдарымен ерекшеленеді.

Меланхоликтер үшін психикалық процестер мен эмоциялық әсерленушілік баяу жүреді. Олардың сезімі мен көңіл-күйі бірқалыпты және көп жағдайда тұрақтылықты сақтайды. Кейбір анықтамаларда меланхоликтер жабырқаңқы және үнемі көңілсіз күйде жүретін адамдар ретінде сипатталады. Меланхолик темпераментіндегі адам ішкі ахуалдарға ауыртпалықтармен қарайды, осалдық танытуға бейім, өмір қиындықтарын ауыр қабылдайды. Қимылдары баяу, бірқалыпты және ұстамды, сезімдерін білдіре алмайды.

Флегматиктер қимылдары өте баяу, екпінділігі төмен, олардан жылдам қимыл күтуге болмайды. Эмоциялық әсерленуі де әлсіз. Олардың сезімі мен көңіл-күйі бірқалыпты және тез өзгере қоймайды. Кез келген әрекетке бару үшін ұзақ ойланады және қабылданған шешімдерді байсалды және тынымсыз түрде жүзеге асырады.

И.А. Бескова, И.А. Герасимова және И.П. Меркуловтың [2010, с. 173] «Сана феномені» атты монографиясында: «сана басқарудың орталығы ретінде когнитивті жүйенің барлық салаларындағы қуаттық және ақпараттық ағындарды өзінен өткізеді. Бұл ретте есепсіз ағындар үшін тосқауылдарды жаппай, ақылдағы тежеулер, әсершілдік, еріктік, зияткерлік мінез-құлық стереотиптері, мінез әдеттері кенеттен келген құнды ағындар арнасын тоқтатады. Ерекше қолайлы ахуалдар тудыру арқылы сананың ашықтығы ақпаратты қабылдау, оны бағалау мен саралау жоғарылығын қалыптастырады».

Ресейлік ғалым Л.И. Дорофеева [2015, с. 63] өз еңбектерінде тұлғалық құндылықтардың адам мінез-құлқына ықпалы оның айқындығы мен қайшылықсыздығында деп есептейді. Тұлғалық құндылықтар айқындылығы өлшемдірінің бірі ретінде «жаңа тәжірибедегі сананың ашықтығын» атап көрсетеді.

Ресейлік автор Т.И. Садыкованың [2012, с. 193] «Таным кітабы» атты еңбегінде бөгде ойлар, күнделікті шаруалар ақпаратты құратын сана мен энергетикалық ағындар арасындағы тосқауыл немесе кедергі болып табылады. Тазалық, сенім және сананың ашықтығы – Үлкен Ақпараттық Өрістің айқындалған деңгейлері ағындарын тарту факторы ретінде баяндалады. Бұл тұста заманауи ақпараттық қоғамдағы ақпаратты таратушылардың, әлеуметтік желілерді қолданушылардың мәдениеті сананың ашықтығының көрсеткіші деп есептейміз.

Әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының директоры З.К. Шәукуенованың [2017, с. 16] пікірінше: «сананың ашықтығы – бұл номадтық мәдениеттің, біздің мәдени сипаттар үлкен қабаттарының ерекшелігі. Оның ішінде қонақжайлылық, сананың толеранттылығы, байланысқа бейімділік». Сондықтан сананың толеранттылығы өзгенің өмір салтына, мінез-құлқына, салт-дәстүріне, сана-сезіміне, пікіріне, идеяларына, нанымына төзімділік ретінде саналады. Толеранттылықты қалыптастыру демократиялық қауымдастық үшін маңызды мақсаттардың бірі.

Еліміздің тәуелсіздігі жылдарындағы сананың толеранттылығының дамуы ұлтаралық бейбітшілікті сақтауға ықпал жасап, қоғамдағы тұрақтылықты қолдау мен демократиялық қайта құруларды қамтамасыз етті. Сананың толеранттылығы көпұлттар арасындағы қоғамның бірігуіне әсер етеді. Әлемдік қауымдастықтағы әріптестіктің негізгі қайнар көзі келісім идеологиясы арқылы мәдениетаралық үнқатысудың орын алуында жатыр. Этносаралық және дін аралық келісім әр кезде де жалпыхалықтық жетістік болып қала береді. Болашақ даму бағыттарында сананың толеранттылығы ұлтаралық, азаматтық және қоғамдық келісіммен бекітілсе, бейбітшілік пен тұрақтылықты серік еткен елдердің болашағы зор деп есептейміз.

Тиімділікті қалайтын көшбасшылар сананың ашықтығын сақтауға тырысады және білуге құмарлық ынталандырылатын ортаны құрады. Олар құбылысты жан-жақты пысықтап, өткеннің тәжірибесі шектеулер жасайтындығын түсінеді. Әрбір жаңа идеяда өзі үшін қатер туындайтындығын көрудің орнына, нағыз көшбасшылар қызметкерлердің түрлі болжамдарды ашық талдау мен баламалы ой-пікірлер айтуды көтермелейді.

Microsoft, Southwest Airlines, Manco секілді компаниялар жұмысқа қабылдау барысында білуге құмарлық пен оқуға ұмтылысты кәсіби тәжірибе мен білімнен жоғары қояды. Бұл компаниялардың басшылары сауалдар қоятын, стереотиптерді жеңетін, тәжірибе жасайтын және үйренетін қызметкерлерді қолдайды және марапаттайды. Мәселен, Мансоның кез-келген қызметкері оқу курсынан (іскерлік менеджмент немесе қоржындарды тоқуды үйрену курстары) өту үшін демалыс алуларына мүмкіндіктері бар. Осы себептерге қатысты компанияның бас атқарушы директоры Дж. Краль

былай дейді: «Мұндай саясат адамдардың бізде білуге құмарлық және оны жұмысқа енгізу қабілеті бағаланатындығын түсінуге көмектеседі».

Көшбасшылардың және қатардағы қызметкерлер санасының ашықтығын сақтау үшін түрлі әдістер қолданылуы мүмкін. McKinsey & Co компаниясының басқарушы директоры Р. Гупта жалпы жиналыстарда қызметкерлеріне міндетті түрде өлең жолдарын оқиды. Оның пайымдауынша, «Поэзия бізге ой-өрісті кеңейтуге, біздің кәсібіміздің мақсаты мен құндылықтарын түсінуге көмектеседі» [Открытость сознания 2017].

Далай-Лама XIV-ші [2014, сс. 211-214] өзінің «Шынайы көшбасшы жолы» атты еңбегінде кез келген шешім қабылдауда, әсіресе, көшбасшы ең алдымен өзге адамдардың әл-ауқатын ойлауы және олардың мүдделерін ескеруі тиіс деп есептейді. Оның ұсынған бірнеше қағидалары арасында алғырлық пен сананың ашықтығы бірбеткейлік пен соқыр сенімді ауыстыруы қажет. «Икемділік пен сананың ашықтығы өте маңызды сапалық белгілер, әсіресе, кәсіп әлемінде икемділік өте қажет». Бұл тұста икемділік құнды қызметкерлерді ұстап қалу, көптеген адамдар кеңесін талап ететін шешімдер қабылдаумен түсіндіріледі.

Мемлекет басшысының мақаласында айтылғандай: «Көптеген проблема әлемнің қарқынды өзгеріп жатқанына қарамастан, бұқаралық сана-сезімнің «от басы, ошақ қасы» аясында қалуынан туындайды». Бұл мәселе еліміздегі өзекті тақырып екені анық. Қазіргі таңда туыстар, көршілер, әріптестер арасындағы тұрмыстық бәсекелестікті ерекше атауымызға болады. Бүгінде халық арасында ақыл-ой, зияткерлік, мәдени, гуманизм бәсекелестігіне қарағанда, қоғамымызда салтанат құру, тұрмыс-салтымен жарысқан арзанқолды, қарапайым бәсекелестікке басымдық берілгендегі байқалады.

Бір ғана мысал ретінде көлік құралдарының мемлекеттік тіркеу нөмірлік белгілері бойынша бәсекелестігін айтуымызға болады. Мәселен, елімізде VIP-нөмірлерді заңды түрде сату басталған 2014 жылдың 20 қазанынан 2017 жылдың 1 ақпанына дейін отандастарымыз көтеріңкі сұранымдағы МТНБ-ға 5 миллиард теңгеден астам қаржы жұмсаған [«777» стал самым популярным VIP-номером в Казахстане 2017].

Қорытынды

Бүгінде адамгершілік құндылықтарда өзгерістер орын алып жатқандығы жасырын емес. Қоғамдық мүддеден өз басының мүддесін жоғары ұстаушылық артып келеді. Еліміздегі сыбайлас жемқорлық бойынша фактілердің көбеюі дәйекті айғақтардың бірі деп атап өтуімізге болады. Сондықтан қоғам мүшелері жеке мәртебелік дәрежесіне қарамастан өзіндік санада қалыптасқан кейбір құндылықтарын қайта қарастырғанын дұрыс көреміз. Бұл тұста «Әлемді өзгерткің келсе, өзіңнен баста» қағидасы еске түседі.

Сананың ашықтығын қалыптастыру процесіне білім беру ұйымдары мен бұқаралық ақпарат құралдары ерекше араласуы қажет деп есептейміз. Мемлекетіміздің тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамуын қамтамасыз

етудің негізгі жолы орта мектеп пен жоғары мектептегі білім беру жүйесін жоспарлы түрде құру болып табылады. Жоғары білім беру орындары болашақ мамандар дайындаумен қатар, саяси мәдениеті жоғары, рухани дамыған, тарихи және мәдени құндылықтарды сыйлайтын тұлғаларды тәрбиелеуі тиіс.

Бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамдық пікірге ықпалының зор екендігі аян. Сонымен бірге, қоғам өміріне БАҚ-тың әсері өте терең және күнделікті өмір-салтының негізгі қағидаларын қалыптастырудағы рөлі жоғары. Бүгінгі таңда рухани құндылықтарға үндейтін материалдарға көп мән беріп, тұтынушылар мәдениетін басқа арнаға бұратын уақыт келді. Осы мақсатта барлық ақпарат құралдары, оның ішінде әлеуметтік желілер үшін ғалымдар, жарнама мамандарымен бірлесе отырып әлеуметтік роликтер әзірлеу керек. Өйткені бұқаралық ақпарат құралдары табиғатына байланысты мәдени құндылықтарды қалыптастырудағы ықпалы зор.

Бағдарламалық мақаладағы таяу жылдардағы міндеттер қатарында қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы туралы айтылады. Бүгінде бұл бағыт бойынша жұмыстар басталып кетті. 2018 жылы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласының бір жылдығы аясында аударма кітаптардың алғашқы легі жарық көрді. Бүгінгі таңда бұл еңбектер еліміздің барлық жоғары оқу орындарының кітапханаларына келіп түсті.

Әлемдік кинематография өнерінде әдеби шығармалар арқылы көркем фильмдер, ғылыми дәйектемелер мен тарихи құжаттарды пайдаланып деректі фильмдер түсіру тәжірибесі мол екендігі мәлім. Біздің білуімізше, бір ғылыми еңбек желісі бойынша фильмдер түсіру үшін әлемдік деңгейде тәжірибе жоқ. Әрине, орынсыз көрінер, бірақ, осы жаңа аудармалар шеңберінде деректі фильмдер түсіруді қолға алғанымыз дұрыс болар еді деген пікір бар.

Жалпы сананың ашықтығын қалыптастыру экономика, әлеуметтік өмір, саясат, мәдениет секілді бір-бірімен байланысты үдерістердің жеке тәртіптілік қатынастармен байланысты болады. Қоғамдық өмірдің маңызды осы төрт саласы болып табылатын ұғымдар арасында өзара қарама-қайшылықтар мен шиеленістер болып тұрған жағдайда жүйедегі тәртіпті сақтау мақсатында мемлекеттік институттар жиынтығы арқылы реттеліп отырғанын дұрыс көреміз. Бұл әлеуметтік өмірдегі тәртіп пен даму үшін жасалатын қимылдарға жол ашады.

Библиография

- Бескова, И. и др. 2010. 'Феномен сознания'. Москва, Прогресс-Традиция, 366 с.
'Большая медицинская энциклопедия'. 1984. Т. 23, Главный редактор Б.Б. Петровский. Москва, Советская энциклопедия, 544 с.
Далай-лама, XIV. 2014. 'Путь истинного лидера'. Перевод с английского Н. Яцюк. Москва, Манн, Иванов и Фербер, 256 с.
Дорофеева, Л. 2015. 'Организационное поведение'. Москва, Берлин, Директ-Медиа, 406 с.
'Казахстанская политологическая энциклопедия'. 1998. Главный редактор Т.Т. Муштафин. Алматы, Print-S, 447 с.

- Конт-Спонвиль, А. 2012. 'Философский словарь'. Перевод с французского Е.В. Голвиной, предисловие А.П. Полякова. Москва, Этерна Палимпсест, 750 с.
- 'Краткий словарь по социологии'. 1988. Под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина. Москва, Политиздат, 479 с.
- Кривошеин, И. 2011. 'О сущности сознания'. *Вестник Томского государственного университета*, №348, сс. 96-99.
- 'Қазақ әдеби тілінің сөздігі'. 2010. Он бес томдық, Т. 12, Құрастырған А. Үдербаев, О. Нақысбеков, Ж. Қоңыратбаева және т.б. Алматы, Қазақ энциклопедиясы, 752 б.
- 'Қазақ Совет Энциклопедиясы'. 1977. Т. 10, Бас редактор М.Қ. Қаратаев. Алматы, Қазақ Совет Энциклопедиясының Бас редакциясы, 648 б.
- 'Қазақстан'. 2005. Т. 7, Бас редактор Б. Аяған. Алматы, Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы, 728 б.
- 'Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі'. 2008. Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. Алматы, Дайк Пресс, 968 б.
- Назарбаев, Н. 2017. 'Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру'. *Егемен Қазақстан*, 12 сәуір.
- Ожегов, С. 1968. 'Словарь русского языка'. Москва, Советская Энциклопедия, 900 с.
- 'Открытость сознания'. 2017. [Электронный ресурс]. URL <http://ikra-ts.ru/lider/mind-and-heart/thought-development/openness-2> (дата обращения: 18.01.2018).
- Садыкова, Т. 2012. 'Книга Познания'. Санкт-Петербург, Нестор-История, 508 с.
- Самрат, Ж. және басқалар. 2017. 'Тұрақтылық – рухани жаңғыру кепілі'. *Егемен Қазақстан*, 27 сәуір.
- 'Философиялық сөздік'. 1996. Р.Н. Нұрғалиев, Ф.Ф. Ақмамбетов, Ж.М. Әбділдин т.б. редакциясында. Алматы, Қазақ энциклопедиясы, 525 б.
- Шаукенова, З. 2017. 'Модернизация 3.0 – изменения в общественном сознании'. Актуальные проблемы модернизации Казахстана. Материалы Международной научной конференции, посвященной 80-летию академика НАН РК, доктора философских наук, профессора А.Н. Нысанбаева. Алматы, ИФПР КН МОН РК, 513 с.
- '«777» стал самым популярным VIP-номером в Казахстане'. 2017. [Электронный ресурс]. URL <https://kolesa.kz/content/news/2017/02/777-stal-samym-populyarnym-vip-nomerom-v-kazahstane/> (дата обращения: 18.01.2018).

Transliteration

- Beskova, I. i dr. 2010. 'Fenomen soznaniya' [Phenomenon of Consciousness]. Moskva, Progress-Tradiciya, 366 s.
- 'Bol'shaja medicinskaja jenciklopedija' [Great Medical Encyclopedia]. 1984. Т. 23, Glavnyj redaktor B.B. Petrovskij. Moskva, Sovetskaja jenciklopedija, 544 s.
- Dalai Lama, XIV. 2014. 'Put' istinnogo lidera' [The Leader's Way]. Perevod s anglijskogo N. Jacjuk. Moskva, Mann, Ivanov i Ferber, 256 s.
- Dorofeeva, L. 2015. 'Organizacionnoe povedenie' [Organizational Behavior]. Moskva, Berlin, Direkt-Media, 406 s.
- 'Kazahstanskaja politologicheskaja jenciklopedija' [Kazakhstan Politological Encyclopedia]. 1998. Glavnyj redaktor T.T. Mustafin. Almaty, Print-S, 447 s.
- Comte-Sponville, A. 2012. 'Философский словарь' [Philosophical Dictionary]. Perevod s francuzskogo E.V. Golovinoj, predislovie A.P. Poljakova. Moskva, Jeterna Palimpsest, 750 s.
- 'Kratkij slovar' po sociologii' [The Short Dictionary on Sociology]. 1988. Pod obshh. red. D.M. Gvishiani, N.I. Lapina. Moskva, Politizdat, 479 s.
- Krivoshein, I. 2011. 'O sushhnosti soznaniya' [On the Essence of Attitude]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, №348, сс. 96-99.

‘Kazah adebi tilinin sozdigi’ [Dictionary of Kazakh Literary Language]. 2010. On bes tomdyk, T. 12, Kurastyrgan A. Uderbaev, O. Nakysbekov, Zh. Konyratbaeva zhane t.b. Almaty, Kazah jenciklopedijasy, 752 b.

‘Kazah Sovet Jenciklopedijasy’ [Kazakh Soviet Encyclopedia]. 1977. T. 10, Bas redaktor M.K. Karataev. Almaty, Kazah Sovet Jenciklopedijasyнын Bas redakcijasy, 648 b.

‘Kazakhstan’ [Qazaqstan]. 2005. T. 7, Bas redaktor B. Ajagan. Almaty, Kazah jenciklopedijasyнын Bas redakcijasy, 728 b.

‘Kazah tilinin tusindirme sozdigi’ [Explanatory Dictionary of Kazakh]. 2008. Zhalpy redakcijasyн baskargan T. Zhanuzakov. Almaty, Dajk-Press, 968 b.

Nazarbaev, N. 2017. ‘Bolashakka bagdar: ruhani zhangyru’ [Course Towards the Future: Modernization of Kazakhstan’s Identity]. *Egemen Kazakhstan*, 12 sauir.

Ozhegov, S. 1968. ‘Slovar’ russkogo jazyka’ [Dictionary of the Russian Language]. Moskva, Sovetskaja Jenciklopedija, 900 s.

‘Otkrytost’ soznaniya’ [Open Attitude]. 2017. [Jelektronnyj resurs]. URL <http://ikrats.ru/lider/mind-and-heart/thought-development/openness-2> (data obrashheniya: 18.01.2018).

Sadykova, T. 2012. ‘Kniga Poznaniya’ [Book of Knowledge]. Sankt-Peterburg, Nestor-Istoriya, 508 s.

Samrat, J. jáne basqalar. 2017. ‘Turaktylyk – ruhani zhangyru kepili’ [Stability - Guarantee of Spiritual Modernization]. *Egemen Kazakhstan*, 27 sauir.

‘Filosofijalyk sozdik’ [Philosophical Dictionary]. 1996. R.N. Nurgaliev, G.G. Akmambetov, Zh.M. Abdildin t.b. redakcijasynda. Almaty, Kazah jenciklopedijasy, 525 b.

Shaukenova, Z. 2017. ‘Modernizacija 3.0 – izmeneniya v obshhestvennom soznanii’ [Modernization 3.0 - Changes in the Public Consciousness]. Aktual’nye problemy modernizacii Kazahstana. Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj kon-ferencii, posvjashhennoj 80-letiju akademika NAN RK, doktora filosofskih nauk, professora A.N. Nysanbaeva. Almaty, IFPR KN MON RK, 513 s.

‘«777» stal samym populjarnym VIP-nomerom v Kazahstane’ [«777» Became the Most Popular VIP-Number in Kazakhstan]. 2017. [Jelektronnyj resurs]. URL <http://kolesa.kz/content/news/2017/02/777-stal-samym-populyarnym-vip-nomerom-v-kazahstane/> (data obrashheniya: 18.01.2018).

Насимов М.О.

Открытость сознания как направление модернизации сознания каждого казахстанца

В программной статье Первого Президента Республики Казахстан - Елбасы Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» открытость сознания является одним из направлений модернизации сознания как общества в целом, так и каждого казахстанца. В статье определены три особенности сознания: понимание того, что происходит в большом мире, готовность к переменам, которые несет новый технологический уклад, способность перенимать чужой опыт и учиться у других людей и стран.

В данной статье открытость сознание рассматривается как направление модернизации сознания каждого казахстанца, анализируется сущность и основные понятия данной проблемы. Для этого анализировано основные проблемы понятия сознание и открытость сознания. Определяется природа сознания и созидательная роль сознания в становлении и развития человека.

Толерантность сознания рассматривается как особенность открытости сознания. Любознательность и стремление к обучению определяется не только как личностный рост, а также как сохранение открытости сознания. Открытость сознания обосновывается как психологическая проблема бытия.

ПРИРОДА ПРОЯВЛЕНИЯ КОНФЛИКТОГЕННОСТИ В ЖИЗНИ КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. Автор рассматривает актуальную проблему проявления конфликтогенности в жизни казахстанцев. Он анализирует внешние и внутренние аспекты конфликтогенности в казахстанского общества. Также автор в данной статье рассматривает современные конфликты Казахстана и их основные причины. Более того, автор подмечает важную роль конфликтологов для сохранения и укрепления мира и общественного согласия в Казахстане.

Ключевые слова: конфликт, конфликтогенность, этнос, идентичность, национальная политика, культура.

Введение

В обществе постоянно появляются новые формы социальных отношений и меняются старые, особенно в период преобразования общества. В результате экономических, политических реформ такие явления, как спекуляция, коммерческое посредничество, частное предпринимательство и т.д., потеряли общественную опасность, но в обществе появились новые угрозы, вызывающие новые формы конфликтогенности.

Социальная напряженность иллюстрирует состояние всей общественной жизни, характеризующейся обострением объективных и субъективных различий в различных областях. Это может даже произойти, когда нет очевидного противоречия. Напряженность на эмоциональном, психологическом и поведенческом уровнях характеризуется следующими моментами: распространение недовольства в обществе; потеря доверия к властным структурам; пессимистическая оценка будущего, недоверие к будущему; массовый поиск дополнительных источников дохода; протесты, массовые акции в форме вынужденной миграции.

Конфликтогенность общества развивается под влиянием различных причин и взаимодействий. Для определения путей ее снижения необходимо определить причины и закономерности, определяющие характер конфликта общества и его динамику, важнейшие факторы изменчивости напряженности в обществе, прежде всего, социально-экономические факторы. Факторы — это показатели, отражающие причины усиления противоречий и разногласий в обществе.

В условиях географического расположения Казахстана в центре Азии, а с другой стороны — на пересечении евразийского пространства, необходимо учи-

тывать вовлечённость нашего государства в два культурно – исторических и цивилизационных потока, которые нельзя рассматривать в отрыве друг от друга. «При этом, ни включённость в тюркский историко-культурный контекст, ни евразийский компонент мироощущения не составляют главного содержания культурной идентификации. Главное содержание культурной идентификации будет связано с судьбами нашей общей Родины, Казахстана» [Бейсенова 2009].

Эволюция национальной идентичности Казахстана

Н.А. Назарбаев [2003] отмечает, что «Казахстан с его уникальной историей и культурным ландшафтом, не сводится в чистом виде ни к восточным, ни к западным культурным моделям. Понимание этого на первый взгляд тривиального обстоятельства очень важно для видения культурной и этнокультурной перспективы цивилизационной идентичности». Дело в том, что, например, представители национальной интеллигенции Казахстана, творившие во второй половине XIX начале XX вв. (среди них были с европейским образованием просветители, видные культурные деятели, поэты и писатели), пытались защитить суды биев, как органы, имеющие популистское значение. Впервые годы советской власти, опираясь на официальные заявления о народной демократии и социализме, они предложили новому правительству восстановить суды биев в Казахстане как суды с «коммунистическим началом». Многие из казахской интеллигенции заплатили за подобные выступления жизнью в тюрьмах и гонениях. После падения Советской власти (1917-1991) вышла в свет в нескольких томах «История Казахстана с древнейших времен до наших дней». В данном издании следует отметить несколько строк об обычном праве казахов, но о бийских судах нет ни слова, особенно о «Золотом веке» порядка и права в истории Казахстана. В отдельных частных исследованиях правовая структура казахского ханства рассматривалась только по традиционной схеме, в рамках обычной правовой системы ханской государственности и казахского патриархального общества.

При введении в казахскую этническую группу «советской идентичности», пресечении этнокультурных духовных требований жесткое давление советской системы привело к еще одной трагедии, невидимой для остального мира, нарушению основ кочевого образа жизни казахов, исключению их языка и традиционной культуры для значительной их части.

Провозглашая интернационализм, советское государство стремилось практически всеми средствами устранить этнические и национальные различия в самом образе жизни народов. Конечно, ни один этнос, ни одно основное хозяйствование какой-либо нации не уничтожались. Однако он был преобразован на «социалистических» началах. В соответствии с государственной идеологией спроектированные и запланированные экономические отношения были распространены по всей стране и включены в минимальные производственные ячейки. Логика этих отношений не требовала определе-

ния этнической или национальной специфики производителей. От работника не требуется указывать принадлежность к тому или иному народу и культуре.

Внедрение единого вида материального производства, единой трудовой дисциплины, единого стиля поведения в повседневной жизни и общественной жизни начиналось постепенно. Как отметил М.С. Шайкемелев [2013], стандартные гуманитарные науки формировались в процессе «социалистического строительства». Этот режим сформировал советского человека – основателя коммунизма. В соответствии с идеалами этого режима советские люди должны были легко управляться властью.

Политика деэтнолизации и денационализации стала неотъемлемой частью «первого социалистического государства в мире». Это государство стремилось не только организовать этническую и национальную специфику рабочего с организацией экономической сферы, но и реализовать этот принцип в неэкономической сфере. В этом случае национально-культурная основа не смогла сыграть важную роль, кроме чистой декоративной роли: государство должно было показать людям и всему миру «интернационализм в действии». Поэтому демократическое государство поддержало внешне-декоративную сторону этнонациональных особенностей – национальную одежду, национальное искусство (песни, танцы), некоторые национальные виды спорта – но в условиях, изолированных по содержанию этнонациональных культур.

Таким образом, на всех уровнях и во всех областях культуры сглаживалось этническое и национальное содержание различных культур, проводилась их интенсивная интеграция по общему образцу. В идеологическом плане, в этой формуле указывается: культура людей должна быть «национальной формой» и «социалистической по содержанию». Над этим содержанием работали и другие советские идеологии: 1) идеология сближения народов; 2) идеология устранения национальных различий в процессе создания коммунизма; 3) идеология появления нового социалистического сообщества «советского народа». Н.А. Назарбаев [2003] отметил: «вся группа мифов от известных советских людей до особой роли «старшего брата», на самом деле скрывала политику подавления национального самосознания и национального чувства».

Внутренние и внешние аспекты конфликтогенности казахстанского общества

Теорема «национальная, содержательно-социалистическая форма культуры» была, по сути, идеологической основой для устранения всех этнических и национальных особенностей. Это разрушение проводилось в разных формах и в разных направлениях. Тем не менее, в таких случаях было невозможно устранить этническое и национальное самосознание, открытое в последние годы существования СССР, в так называемой трансформации, осо-

бенно после падения власти, с помощью выравнивающих сил.

После отмены режима сообщества, являющиеся этносами и национальностями, для людей, которые пытались свергнуть и регулировать этот режим, стали целостностью. В то же время, когда Советский Союз распался, столкновения, начатые на его территории, носили этнические и национальные черты, которые следует рассматривать как апофеоз кризисов этнической и национальной идентичности [Назарбаев 2003].

Ведущая этническая группа, объединяющая все этносы в Казахстане – это казахская группа. Конечно, затраты продолжаются, но этот процесс кажется необратимым. Стоит отметить, что восстановление традиционной культуры казахов было очень трудно. Многие десятилетия советского периода казахская этническая группа придерживалась оседлого образа жизни и, в основном, потеряла свои обычаи, традиции, убеждения, ценности и, самое главное, родной язык. Конечно, это касается жителей города. Но, тем не менее, проблема возрождения культурного наследия не стала от этого менее острой. Не стало условий для кочевнического образа жизни, когда появился суверенный Казахстан. «Вернуться к тем формам хозяйствования, которые здесь господствовали до 1917 г., – отмечает О.А. Сегизбаев [1996], – не представлялось никакой возможности. И в самом деле, кому бы могла прийти в голову идея возвращения Казахстана, например, к кочевым формам хозяйствования. В условиях глобальной урбанизации и проникновения во все сферы хозяйственной деятельности новейших технологий, открывающих безграничные перспективы перед всем человечеством, о возврате к давно отжившим свой век формам хозяйствования, разумеется, никто и подумать не мог».

В то же время государство провело рыночные реформы в сфере экономики. Эти изменения были и продолжают присутствовать со всеми формами искажения посредством первоначального распределения (перераспределения) экономических ресурсов, главным образом между представителями правящей элиты.

Бывшие советские люди почти потеряли свои прежние культурные особенности, и большая часть населения, несмотря на свой этнический состав, получила те социокультурные черты, которые не хотела. Достаточно вспомнить о появлении таких новых социальных групп, как возвращенцы, самозанятые, мигранты, безработные, бездомные и многое другое.

Несмотря на то, что период открытий и публикаций «белых пятен» истории Казахстана еще продолжается, начинается период более глубокого понимания места и роли этнокультурной идентификации в национальном и государственном строительстве. Этот процесс происходит в условиях глобальных вызовов нашего времени, роста национализма, повышенного интереса к историческим корням и этнокультурной идентичности во многих странах мира, что является важной константой духовной действительности.

Казахская идентичность как своеобразное сознание открытой, синкретической и толерантной культуры-наследник древнетюркской цивилиза-

циключевое звено, объединяющее множество этнокультурных элементов этнической мозаики, существующих в нашей республике. Но данная идентичность находится на стадии выявления и преодоления внутренней нестабильности, проявления социально-культурных особенностей и разногласий, в которых имеется множество направлений.

Этнокультурная идентичность определяется физическими и психологическими связями, общей системой ценностей и т. д., а также целью, материальным и финансовым состоянием отдельных лиц, а также их экономическими, социальными и культурными интересами. Постоянные объективные и субъективные факторы определяют глубину национальных явлений, которые отражаются в широком спектре явлений: слабо выраженная принадлежность к определенной этнокультурной группе, пренебрежение к соотечественникам, этнические чувства, эмоции, социально значимые действия и поведение, групповое единство, негативное, даже враждебное отношение к другим этническим группам.

В этой связи, как отмечает М.С. Шайкемелев [2013], «этническая идентичность и идентификация есть одновременно и этнокультурная идентичность и идентификация». Этнический индивид является одновременно субъектом и основателем своей этнической культуры. Если этнические группы, как этническое явление, являются одинаковыми или неравномерными, то культура этой этнической группы в этих границах имеет преимущественное положение. Это может создать определенные нарушения, этническую ненависть, конфликтные ситуации и даже скрытый или открытый антагонизм.

А.А. Хамидов [2012] пишет: «В развитом (или же хотя бы уже относительно стабильно сформировавшемся) обществе человеческий индивид рождается не в природу, а в культуру, притом в культуру определенной формы и ступени развития». Он находит устоявшиеся отношения между людьми, традиции, нормы, ценности и т.д., включая современную систему идентификации. Эти конформации появляются как своего рода система, в которую попадают младенцы и затем воспринимаются через нее взрослыми. Кроме того, некоторые условные обозначения в обычных культурах могут сыграть решающую роль в определении будущей судьбы ребенка, поскольку индивид находится в определенной культуре.

Культура кочевников и идеи Великого Шелкового пути представляют собой открытость ко всем культурам, многовекторность, толерантность и культурный обмен. Значимость и опыт диалога культур в центре евразийского континента стали мощным импульсом к изучению наследия Великого Шелкового пути. В то же время Казахстан должен быть лояльным к своим союзникам и помнить о своих интересах.

Давайте посмотрим на историю взаимоотношений стран-наследниц с Великим шелковым путем, существовавшим со 2-го века до н.э. до 15 века н.э. Стратегическими городами Великого шелкового пути были Отырар, Талас, Тараз, Сыганак, Сауран, Казыгурт, Созак. Благодаря южной части Великого шелкового пути были установлены международные культурные, политические и торговые связи между Центральной Азией, Индией, Китаем, Персией и Византией.

Продолжая историческую экскурсию, следует отметить, что со второй половины XIX века и до середины XX века территория Великого шелкового пути, проходившего через Казахстан, называлась Туркестаном. Это было не только культурно-историческое название региона, но и административно-территориальная единица Российской империи. После создания Туркестанской АССР в 1921 году шести крупнейшим этносам региона было разрешено образовать государства в составе СССР. Советское правительство, указывая границы, не всегда учитывало территорию этнического расселения казахов, узбеков, киргизов, таджиков, туркмен. Например, Ферганская долина делится тремя государствами Узбекистаном, Кыргызстаном и Таджикистаном. Региональные и природные потребности стран Центральной Азии указывают на потенциальные будущие конфликты между ними. Ярким примером являются Ферганский конфликт узбеков и турков-месхетинцев 1989 г., ошские события 1990 и 2010 гг.

Казахстан и Узбекистан в экономическом плане преимущественно ориентированы на вне региональных партнеров. Лидерство в регионе между Казахстаном и Узбекистаном, открывающее самые богатые в мире каспийские запасы нефти, а также эффективное стратегическое геополитическое расположение со времен Великого шелкового пути, притягивают вне региональных партнеров. Кыргызстан и Таджикистан, обладающие слаборазвитыми экономическими и практически отсутствующими природными ресурсами, поддерживают идею этнокультурных лидеров, их ближайших соседей Казахстана и Узбекистана, соответственно.

Пограничные столкновения между Узбекистаном и Таджикистаном носят противоречивый характер, а Туркменистан, обладающий огромным запасом нефти, по-прежнему занимает нейтрально-изолированную позицию. Все страны региона в первую очередь обеспокоены вопросами безопасности. Кыргызстан, подвергшийся двум вынужденным сменам режима управления за последнее десятилетие, переживший кровопролитие на национальной почве в Оше, не гарантирует определенного будущего региона.

Слабо наблюдаемая региональная идентичность, культурно-исторические страхи, экономические опасения и глубоко укоренившаяся злоба, и стереотипы подчеркивают различные аспекты интересов туркестанских народов.

Современные конфликты в независимом Казахстане

Первый Президент Казахстана Н.А. Назарбаев [2006] в своей книге «Казахстанский путь» отмечает, что «Сухая и официальная история независимости не в состоянии отразить все смысловые детали истории и человеческие судьбы, где каждое событие являлось сгустком страстей и трагедий, жесточайших конфликтов интересов различных групп и даже поколений. К тому же, человеческая натура такова, что быстро забывает прошлое, особенно неприятное».

После слов Н.А. Назарбаева следует отметить, что становление независимого Казахстана продолжается до сих пор. События 1994 года показали стремление власти суверенного Казахстана к стабильности и строгому со-

блюдению правовых принципов разрешения конфликтов. Например, предметом длительного обсуждения стало единство государственной власти и принцип ее разделения на ветви, сформулированное в статье 3 Конституции. В предыдущей Конституции на примере некоторых западных стран был вопрос о разделении этой власти. Практика показывает, что в условиях Казахстана это было ошибочное решение, способствующее возникновению конфликтов между различными государственными институтами, так как каждая «власть» считает себя независимой от других.

Разобщенность в структуре власти привела к забастовкам шахтеров в Карагандинской области в 1989 году в связи с началом экономического кризиса. Причинами трудовых конфликтов стали неуплата заработной платы из-за отсутствия сырья, необеспечения безопасности труда.

Актуальным остается вопрос частной собственности. По мнению многих политологов, введение в Казахстане права частной собственности противоречит историческим основам и традициям казахского народа и может привести к социальному взрыву. По их мнению, перераспределение имущества неизбежно, и они могут вызывать земельные конфликты.

Итак, мы можем привести пример массовых несанкционированных протестов в Казахстане против новых изменений, внесенных в Земельный кодекс, которые начались 24 апреля 2016 года в городе Атырау, через три дня митинги проходили в городах Актобе и Семей. Во время первых трех митингов власть не пыталась жестко пресекать протест, а пыталась успокоить протестующих и предложить другие виды диалога. Только 21 мая 2016 года власти всесторонне подготовились к прекращению любых акций протеста во всех административных центрах республики. Одной из особенностей стало то, что среди протестующих было синофобское настроение. Среди участников было отмечено небольшое количество представителей «нетитульных» национальностей. Это первый массовый беспорядок в Казахстане после протестов в Жанаозене 2011 года.

16-18 декабря 2011 года в Мангистауской области произошел социальный конфликт между работниками и работодателями дочерних организаций государственной нефтегазовой компании «КазМунайГаз» («Каражанбасмунай» и «Озенмунайгаз»).

С мая 2011 года на западе Казахстана происходят непрерывные забастовки нефтяников, требующих выплаты промышленных и региональных коэффициентов к заработной плате (по словам рабочих, их заработная плата составила около половины выплат, выплачиваемых за несколько лет).

До 16 декабря 2011 года на забастовках не были предъявлены политические требования, предъявлены только экономические требования. Не было ни плана действий у забастовщиков, ни поддержки общественных активистов в других регионах, что должно было привести к любым чрезвычайным мерам. 14 декабря 2011 года было озвучено обращение нефтяников, требующее отставки президента.

Журнал «Эксперт» говорит, что этот конфликт является социально-экономическим: по мнению журналистов, претензии выражались не к невысокой заработной плате людей, а к низкому уровню развития Мангистауской области и Жанаозена (несмотря на большие доходы нефтяных компаний).

22 декабря 2011 года Н.А. Назарбаев во время встречи с представителями трудовых коллективов нефтяных компаний г. Жанаозен пообещал, что «будут приняты все меры по восстановлению города Жанаозен, обеспечению нормальной работы объектов жизнеобеспечения города, а также трудоустройству уволенных сотрудников». Н.А. Назарбаев заявил, что глава Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына» Тимур Кулибаев будет освобожден от должности. В частности, фонд «Самрук-Казына» владеет государственным пакетом нефтедобывающих компаний, в том числе «КазМунайГаза».

Отсутствие способности своевременно исчерпать межличностный конфликт может привести к групповому конфликту интересов, в который может быть непосредственно вовлечено ближайшее окружение непосредственных участников конфликта. На следующем этапе вовлечены в двусторонний конфликт уже члены этнических общин, которые могут даже не быть знакомы с участниками конфликта. В последнем случае можно говорить об эскалации этнического конфликта.

К примеру, подобный межличностный конфликт, переросший в групповой, произошел в ночь с 31 декабря на 1 января 2019 г. в ресторане «Древний Рим» г. Караганды. Здесь произошла массовая драка среди гостей, в результате которой один был убит, еще трое получили ножевые ранения. Погибшим оказался 23-летний Ж. Р. Бахытжанулы. Ситуацию осложнило то, что участниками конфликта стали представители разных национальностей. Комментаторы социальных сетей стали придавать ему статус межнационального конфликта между армянами (среди которых были граждане России, Армении и Казахстана) и казахами.

После инцидента 6 января в Караганде более 200 человек собрались около ДВД Карагандинской области с требованием прокомментировать ход расследования. Аким Карагандинской области Е. Кошанов встретился с ними перед Департаментом полиции.

Соглашение, достигнутое в результате современной политики (объективная сфера взаимопонимания), действует в качестве противоречивого консенсуса-согласия, основанного на снятии экстремальных позиций в процессе глобализации, а не на примирении.

Процессы глобализации подтверждают вывод С. Хантингтона [1994]: «... культура и культурные идентичности, которые на самом широком уровне являются цивилизационными идентичностями, формируют паттерны сплоченности, дезинтеграции и конфликтности в мире после окончания Холодной войны».

Исследователями Ванг Жуочун и Хи Хуалинг были выделены два принципиально различных подхода к соотношению этнокультурной и национальной идентичности: конфликтный подход и подход, основанный на взаимодействии.

«Конфликтный подход утверждает, что несмотря на то, что национальная и этнокультурная идентичности связаны, по существу они являются конфликтующими противоположностями, поскольку интеграция национальной идентичности требует подавления отличительных черт этнических групп. По этой причине гетерогенность различных этнических групп должна быть ограничена или устранена ради интеграции единого «народа государства» или политического сообщества. Подход, основанный на взаимодействии, с другой стороны, утверждает, что государство есть сообщество, созданное посредством позитивных действий народа, который имеет «групповое сознание» [Zhaojun 2014].

Процесс интеграции в рамках Евразийского союза и перспективы создания наднациональных органов обеспечивают важность решения национальных вопросов в Республике Казахстан. Конфликт интересов крупных этнических групп особенно очевиден в области ономастики. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев представил на рассмотрение вопрос о переименовании государства в «Қазақ Елі», что вызвало дискуссию в области ономастики. В дальнейшем эту инициативу следует рассматривать как решающий момент национальной политики, кульминацию процесса восстановления семиотического пространства казахского народа.

Выводы

Говоря о многонациональном обществе, следует отметить, что в современном мире конфликты, в том числе с этнокультурным компонентом, стали знакомой частью повседневной жизни.

Далее следует обратить внимание на то, что в разработке и реализации социально-экономической политики государства профсоюзы Казахстана до сих пор не стали активным участником.

Результаты слабости профсоюза очевидны: продолжающиеся забастовки нефтяников Каражанбасмунай и Жанаозена, постоянные трудовые конфликты горняков карагандинских, жезказганских и других шахт. Трудовые конфликты дестабилизируют ситуацию, повышают вероятность социальных конфликтов, представляющих реальную угрозу устойчивому развитию страны.

Чтобы выяснить причины возникновения каких-либо конфликтогенных ситуаций на разных этапах, понять особенности поведения их непосредственных участников и т. д. и не допустить их повтора необходимо привлечь конфликтолога.

Для сохранения мира, сохранения и укрепления общественного согласия в Казахстане как светского государства, важно не копировать различную процедурную технику и методы, в том числе и в религиозной сфере, сделанные кем-либо, сколько на научной основе уметь не приводить жизненные ситуации к реальным конфликтам. Если их избежать невозможно, то все это должно позволить получить выводы вназидание будущего.

Библиография

- Бейсенова, Г. 2009. 'Проблемы глобализации и идентичности'. Учебное пособие. Алматы, Print-S, 204 с.
- Назарбаев, Н. 2003. 'Стратегия независимости'. Алматы, Атамұра, 312 с.
- Назарбаев, Н. 2006. 'Казахстанский путь'. Караганда, 372 с.
- Сегизбаев, О. 1996. 'Казахская философия XV – начала XX века'. Алматы, «Гылым», 472 с.
- Хамидов, А. 2012. 'Феномен альтернативной науки (на примере древней истории, антропологии и археологии)'. Человек и наука в современном обществе. *Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 60-летию доктора философских наук, проф. М.З. Изотова*. Алматы, ИФПР КН МОН РК, 432 с.
- Хантингтон, С. 1994. 'Столкновение цивилизаций'. *Полис*, №1, 660 с.
- Шайкемелев, М. & Токтаров, Е. 2013. 'Сетевые сообщества как феномен формирующегося гражданского общества'. *Адам әлемі*, №2(56), сс. 105-116.
- Шайкемелев, М. 2013. 'Казахская идентичность'. Монография. Алматы, Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 272 с.
- Zhuojun, W. & Hualing, H. 2014. 'National Identity in the Era of Globalization: Crisis and Reconstruction'. *Social Sciences in China*, Vol. 35, №2, pp. 139-154.

Transliteration

- Bejsenova, G. 2009. 'Problemy globalizacii i identichnosti' [Problems of Globalization and Identity: A Study Guide]. *Uchebnoe posobie*. Almaty, Print-S, 204 s.
- Nazarbaev, N. 2003. 'Strategiya nezavisimosti' [Independence Strategy]. Almaty, Atamyr, 312 s.
- Nazarbaev, N. 2006. 'Kazahstanskij put' [Kazakhstan Way]. Karaganda, 372 s.
- Segizbaev, O. 1996. 'Kazahskaya filosofiya XV – nachala XX veka' [Kazakh Philosophy of the XV – Early XX Century]. Almaty, «Gylm», 472 s.
- Hamidov, A. 2012. 'Fenomen al'ternativnoj nauki (na primere drevnej istorii, antropologii i arheologii)' [The Phenomenon of Alternative Science (on the Example of Ancient History, Anthropology and Archeology)]. *Chelovek i nauka v sovremennom obshchestve. Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, posvyashchennoj 60-letiyu doktora filosofskih nauk, prof. M.Z. Izotova*. Almaty, IFPR KN MON RK, 432 s.
- Hantington, S. 1994. 'Stolknovenie civilizacij' [Clash of Civilizations]. *Polis*, №1, 660 s.
- SHajkemelev, M. & Toktarov, E. 2013. 'Setevye soobshchestva kak fenomen formiruyushchegosya grazhdanskogo obshchestva' [Networked Communities as a Phenomenon of an Emerging Civil Society]. *Adam әlemi*, №2(56), ss. 105-116.
- SHajkemelev, M. 2013. 'Kazahskaya identichnost' [Kazakh Identity]. *Monografiya*. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 272 s.
- Zhuojun, W. & Hualing, H. 2014. 'National Identity in the Era of Globalization: Crisis and Reconstruction'. *Social Sciences in China*, Vol. 35, №2, pp. 139-154.

Шакиров С.Е.

Қазақстандық қоғам өміріндегі қақтығыстардың пайда болу табиғаты

Автор қазақстандықтардың өмірінде қақтығыстардың пайда болуы сияқты өзекті мәселені қарастырады. Қазақстандық қоғамда қақтығыстардың сыртқы және ішкі қырлары талданады. Сонымен қатар, мақаланың авторы Қазақстанда болып жатқан қазіргі қақтығыстар мен олардың шығу себептерін қарастырады. Қазақстанда қоғамдық келісім мен бейбітшілікті нығайта отырып, сақтау мақсатында конфликтолог мамандардың маңызды рөлі туралы зерттейді.

ТРУДОВЫЕ СПОРЫ В КАЗАХСТАНЕ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО КОНФЛИКТА: ВИДЫ И СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ

Аннотация. В данной статье рассмотрена важность решения трудовых споров и методологическое определение, возникновение различных социальных противоречий, понятий и их дальнейшее решение. Автором выделена общая классификация по регулированию индивидуальных правовых споров. В работе приведены определения понятий индивидуальных и коллективных споров, также раскрывается проблема инструментального обеспечения деятельности конфликтологов и медиаторов. Раскрываются разные позиции, рассматривающие конфликт в своем предметном содержании, которое сложно согласуется между собой. Показаны инструментальные возможности медиации, основные ограничения. В статье анализируются понятия трудового конфликта и трудового спора. Характеризуются особенности трудового спора, а также порядок и стадии его рассмотрения. Рассматриваются некоторые проблемные вопросы трудовых споров и особенности их разрешения комиссией по трудовым спорам и судом.

Ключевые слова: социальное реформирование, защита трудовых прав, конструктивные и деструктивные функции, трудовой конфликт, медиация.

Введение

Одной из наиболее острых, значимых и вместе с тем сложных для любого государства проблем во все времена являлась проблема защиты прав и свобод человека и гражданина, в том числе в сфере труда.

Возникновение и развитие различных социальных противоречий, складывающихся в результате социального реформирования, порождают множество проблем, которые в негативной перспективе могут вылиться в конфликтное противостояние. Долгие годы учеными СССР доказывалось, что в стране социалистического труда не существует объективных причин для возникновения серьезных противоречий между интересами общества и личности, работников и администрации предприятия. В соответствии с существовавшей тогда идеологической моделью в стране социалистического труда не может быть эксплуатации людей, следовательно, отсутствуют и причины антагонистических противоречий в системе наемного труда. Работники и руководство предприятия, в соответствии с господствующей идеологией, имели общую цель – всемерное повышение эффективности производства, выполнение и перевыполнение производственных планов.

Общественная жизнь Республики Казахстан до признания ее страной с рыночной экономикой характеризовалась значительным усилением полити-

ческой и социальной напряженности, обострением противоречий, результатом чего явились конфликты на всех уровнях социальной структуры.

1.1 Понятие трудовых конфликтов и трудовых споров

К наиболее важным методам защиты трудовых прав относится разрешение трудовых споров. Годы непростых реформ, не совпадающие интересы сторон трудовых правоотношений, объективно создают базу для возникновения конфликтов и споров в сфере труда. За последние годы, в условиях мирового финансового кризиса, в судах первой инстанции вновь возросло количество дел, связанных с трудовыми спорами. В связи с этим реализация права граждан на труд приобретает особое значение. Это отмечено и в докладе Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан за 2012 год А. Шакирова [Шакиров 2012, с. 12].

Сейчас, более чем когда-либо, граждане Казахстана нуждаются в эффективной реализации механизмов защиты своих прав и законных интересов. С учетом особой значимости, которая придается защите трудовых прав граждан, комплексный научный анализ правового регулирования и разрешения трудовых споров является, несомненно, актуальным как для науки трудового права, так и в правоприменительной практике.

Трудовое право как наука уделяет огромное внимание теории трудовых споров и практике их разрешения. Но все же социально-правовым и материально-процессуальным аспектам трудового спора в науке должного внимания не уделяется. Это неоднократно отмечают ученые – специалисты в области трудового права: «В последние годы в нашей стране социологи и психологи разрабатывают теорию конфликтов (конфликтологию). Юристы не приступили, к сожалению, к ее разработке» [Уваров 2008, с. 616], «до сих пор четкого правового отличия конфликта от спора в литературе предложено не было» [Ахметов 2005, с. 455]. Вместе с тем, хотелось бы отметить, что многие научные принципы и позиции, разработанные конфликтологами, можно было бы уже давно эффективно применить в разрешении трудовых споров.

В последнее время в Республике Казахстан стали проявляться негативные явления в виде трудовых и гражданских конфликтов. В них принимает участие все большее количество населения. Например, в 2012 году возникли конфликты на почве трудовых отношений в коллективах компаний «АрселорМиттал Темиртау», «Су Курылыс», «Arctic Construction», «Казахмыс», «Сенимди курылыс» и среди строителей дороги «Западная Европа – Западный Китай». В ходе указанных конфликтов рабочие требовали улучшений условий труда, своевременной выплаты и повышения нормы заработной платы, добросовестного исполнения требований трудового и социального законодательства и т. д. [Медиаторство как...].

Участники трудовых отношений могут разрешить свой конфликт посредством мирных переговоров и нежелательно допускать перерастание разногла-

сий в трудовой спор. Об этом в своем Послании «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу всеобщего труда» говорит Первый Президент РК Н.А. Назарбаев. В частности, в поручение 6 «Профилактика, предупреждение и регулирование трудовых конфликтов» он утверждает: «Сегодня в Казахстане недостаточно развиты механизмы регулирования, предупреждения и профилактики трудовых споров и конфликтов. Конечно, не бывает идеального бесконфликтного общества, но, тем не менее, мы обязаны стремиться к тому, чтобы минимизировать такие риски» [Назарбаев 2012, с. 1].

Нужно понимать, что конфликт – это нормальное явление. Он исходит из самой природы человека как члена социума. Интересное высказывание по этому поводу сделал Чарльз Диксон: «Если в вашей жизни нет конфликтов, проверьте, есть ли у вас пульс» [Диксон 1997, с. 41]. Как показывает вся мировая история развития общества, пока существует человек, будут возникать и развиваться конфликты. Нам кажется утопической идея марксистов о том, что возможно существование бесконфликтного общества.

Резюмируя вышесказанное, невозможно безоговорочно утверждать, что конфликт – это отрицательное или положительное явление. Все зависит от конкретной ситуации, любой конфликт имеет конструктивные и деструктивные функции. Необходимо помнить также, что в любой конфликт всегда вовлечены индивиды, развитие и исход конфликта несут положительные последствия для одних и отрицательные для других.

Ученые до сих пор не пришли к единому мнению, относится ли трудовой спор к социальному конфликту. Одни исследователи утверждают, что трудовой спор не сводится к социальному конфликту. Например, В.Н. Толкунова считает, что конфликт – это неразрешимое противоречие, результатом которого является социальный взрыв, тогда как трудовой спор регулируется трудовым правом, которое предусматривает ряд процедур, для того чтобы разрешить трудовой спор [Толкунова 1996, с. 114].

Здесь нужно заметить, что конфликтологи понимают конфликт именно как способ разрешения противопоставлений [Ибраева 2012, с. 13]. К примеру, в коллективном трудовом споре начало может быть положено только в случае, если работодатель не ответил на требования своих работников в определенный срок. Для разрешения такого противоречия будут использоваться различные примирительные процедуры.

В юридической литературе встречаются попытки определить трудовой спор как трудовой конфликт, перенесенный на рассмотрение компетентного органа (например, суда или согласительной комиссии на предприятии), т. е. предполагается, что трудовой спор есть лишь разновидность трудового конфликта, а признаком, позволяющим отделить спор от других трудовых конфликтов, называется факт передачи его на рассмотрение органа по разрешению трудовых споров [Кузярина 2004, с. 34].

Однако Есетова Салтанат Конусбаевна с такой позицией не согласна. Считается, что юридически трудовой спор может быть вызван проблемами

разъяснения конфликта. Конфликт всегда тесно связан с личностью или с группой, в трудовом споре такая связь не обязательна. Это позволяет нам прийти к мнению, что понятия «трудовой спор» и «трудовой конфликт» – не тождественны [Есетова 2015, с. 14].

В результате анализа вышеприведенных определений, считаем возможным дать такое определение трудового конфликта: это крайняя степень обострения организационно-трудовых противоречий, выразившаяся в столкновении субъектов трудовых отношений, обусловленная противопоставлением либо значимым различием целей и интересов, а также предполагающая активные действия субъектов для достижения поставленных целей или защиты своих интересов. По мнению В.Н. Скобелкина, наименование «спор», «конфликт», «разногласие» весьма условны и принципиального значения не имеют, причем предметом рассмотрения является требование работников о восстановлении нарушенного права, об установлении или изменении условий труда [Скобелкин 1969, с. 169].

Итак, разногласия между работниками и работодателями нередко наблюдаются при возникновении или прекращении трудовых отношений, а также в их процессе. Причиной возникновения конкретных разногласий обычно является нарушение норм действующего трудового и иного, связанного с ним социального законодательства.

Ученые-юристы Е.Н. Нургалиева, Ж.Б. Ермагамбетова предлагают следующее определение трудового спора: трудовые споры – это разногласия между работником и работодателем об установлении и применении действующих норм трудового и иного социального законодательства, которые не были урегулированы при непосредственных переговорах с работодателем и стали предметом разбирательства в специально уполномоченных на это органах [Нургалиева 2004, с. 18].

Однако, необходимо отметить, что не каждое возникшее разногласие перерастает в юридический спор. Субъекты трудовых отношений могут попытаться разрешить свой конфликт различными способами, включая добровольный, мирный путь, посредством переговоров, и не допустить при этом перехода возникших разногласий в стадию трудового спора. Кроме того, необходимо учитывать этические, культурные и психологические факторы.

Замечено, что большая часть работников, испытывающая недовольство неправомерными действиями работодателя, в основном избегает обращения за защитой своих прав в компетентные органы, так как опасается репрессивных мер в последующем. Но если конфликт затягивается и возникает необходимость обращения в уполномоченные органы для его разрешения, то он перерастает в трудовой спор.

Таким образом, трудовой конфликт – это вид социального конфликта, вытекающего из трудовых или иных, связанных с ними отношений. При этом трудовой спор – это трудовой конфликт между работником (работниками) и работодателем по вопросам, вытекающим из трудовых и иных, связанных с ними отношений, разрешаемый в особом процессуальном порядке.

Трудовыми спорами являются разногласия между работником (работниками) и работодателем (работодателями) по вопросам применения трудового законодательства Республики Казахстан, выполнения или изменения условий соглашений, трудового и (или) коллективного договоров, актов работодателя. Условия возникновения споров – это та обстановка, обстоятельства, которые непосредственно или опосредованно влияют на трудовые отношения, вызывая неурегулированные разногласия между работниками и работодателем.

Индивидуальный трудовой спор – это неурегулированные разногласия между работодателем и работником по вопросам применения законов и иных нормативных правовых актов, содержащих нормы трудового права, коллективного договора, соглашения, трудового договора (в том числе об установлении или изменении индивидуальных условий труда), о которых заявлено в орган по рассмотрению индивидуальных трудовых споров (Рисунок 1).

Рисунок 1 – Классификация трудовых споров

Коллективный трудовой спор – спор между трудовым коллективом (работниками) в лице их представителей и администрацией (работодателем) по вопросам установления или изменения условий труда, например, о применении норм трудового законодательства, условий социально-партнерских соглашений, коллективных и индивидуальных трудовых договоров, а также споры об установлении новых или изменении уже существующих условий труда, не урегулированных законодательством [Идрышева 2016, сс. 5-6].

1.2 Причины и условия возникновения трудовых споров

В основе возникновения социальных конфликтов, в том числе и трудовых споров, лежат причины и условия. К причинам относят все факторы,

которые так или иначе влияют на возникновение конфликта: от обстановки в стране до противопоставлений непосредственно между субъектами конфликта. Условия возникновения трудовых споров вызывают к жизни причины последних. Условия – это те факторы, которые способствуют возникновению трудовых споров [Жусупова 1995, с. 42].

Многие условия оказывают то или иное воздействие на возникновение трудовых споров в стране на макроуровне: рост безработицы, инфляции, повсеместная несвоевременная выплата заработной платы, в целом низкий уровень жизни, несовершенство трудового законодательства и т. д. Конфликтологи отмечают, что чем значительнее общественные перемены, чем круче спираль общественного развития, тем больше социальных конфликтов сопровождает этот процесс [Абайдельдинов 1999, с. 59]. Видимо, не случайно, что в период реформ, перестроек, крупных социально-политических изменений происходит рост количества забастовок.

При исследовании объективных условий, которые порождают трудовые споры, можно отметить экономическое неравенство сторон; отношения власти-подчинения; ограниченность финансовых, кадровых ресурсов: отсюда вытекают противоречия между интересами и целями работника и работодателя.

На основании изложенного мы приходим к выводу, что трудовые отношения вообще представляют собой зону повышенной конфликтности. Предметом любого конфликта всегда выступают противоречия, возникающие между сторонами, которые они пытаются разрешить.

В трудовых спорах предметом конфликта становятся разногласия по вопросам трудового права: применение законодательства, содержащего нормы трудового права, применение норм коллективного договора, соглашения трудового договора; несогласия по поводу установления или изменения условий труда и другие противоречия.

Предмет конфликта может быть сложным, состоящим из нескольких противопоставлений. В целом, трудовые отношения – это отношения между работником и работодателем, возникающие для осуществления прав и обязанностей, предусмотренных трудовым законодательством Казахстана, другими нормативными правовыми актами, а также трудовым и коллективным договорами [Сапарбаев 2007].

Выводы

Проведенные исследования в статье, позволяют сделать вывод определению того, что трудовой спор, вне зависимости от того, индивидуальный он, или коллективный, – это социальный конфликт. Ему присущи все основные признаки социального конфликта:

- две противоположные стороны: работник (работники) – работодатель;
- противоречие, выраженное в действиях (предъявление иска в суд) или бездействии (невыход на работу);

- противоположность интересов, взаимоисключающие цели (работодателю нужно увеличить прибыль, работник желает увеличения заработной платы);
- если одна сторона достигнет цели, то другая – потерпит ущерб (повышение заработной платы работнику уменьшит прибыль работодателя).

Для разрешения трудовых споров трудовым законодательством предусмотрены примирительные процедуры как особый порядок их разрешения. Суть этих процедур в том, чтобы конфликтующие стороны пришли к соглашению, компромиссу.

В Послании «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу всеобщего труда» Первый Президент РК Н.А. Назарбаев отмечает: «... в 2011 году был принят Закон «О медиации» – внесудебном рассмотрении споров и конфликтов. Однако практических мер по созданию общенациональной системы медиации пока не отмечается. Хотя резервы медиации могут быть использованы для нейтрализации трудовых конфликтов...» [Назарбаев 2012].

Медиация (от лат. *mediare* – посредничать) – форма внесудебного разрешения споров с помощью третьей нейтральной беспристрастной стороны – медиатора (посредника). Медиация как институт регулирования конфликтов появилась в конце XX столетия. Впервые ее стали применять в США, на Австралийском континенте, в Объединенном королевстве, а затем медиация завоевала популярность во всей Европе.

Конфликты в социально-трудовой сфере связаны не только с прямыми нарушениями трудовых прав и гарантий, но зачастую и с противоречиями интересов сторон при принятии локальных актов, устанавливающих новые условия труда, изменением кадровой политики работодателя.

Автор книги «Разрешение трудовых споров по законодательству Республики Казахстан» Есетова С.К. считает, что в Трудовом кодексе Республики Казахстан необходимо в качестве посредников сторон определить независимые по отношению к ним организации и лица. Республиканская, отраслевая, региональная комиссии по регулированию социально-трудовых отношений могут с согласия сторон коллективного трудового спора привлекать к работе по урегулированию коллективных трудовых споров руководителей и работников центральных и местных исполнительных органов, ассоциаций медиаторов и других общественных объединений, работодателей, а также независимых экспертов.

Таким образом, в ходе исследования по теме данной статьи, сделан вывод в том, что медиация, которая получает широкое распространение в цивилизованном мире, не является новым институтом для Казахстана. Для Казахстана по своей природе институт медиации не нов. В традиционном казахском обществе роль медиаторов выполняли бии. Институт бийства свойственен только традиционному казахскому обществу. Хотя многие исследователи находят их истоки в кочевых системах народовластия саков и усуней. Как и любой социальный институт бии играли особую роль в поддержании жизни общества – разрешали судебные тяжбы, производили досудебное урегулирование споров. На основании

изложенного мы приходим к выводу, что трудовые отношения вообще представляют собой зону повышенной конфликтности [Есетова 2015, с. 68].

Библиография

- Абайдельдинов, Т. 1999. 'О понятиях собственник предприятия и работодатель в сфере социально-трудовых отношений'. № 3, сс. 58-63.
- Ахметов, А. & Ахметова, Г. 2005 'Трудовое право Республики Казахстан'. Алматы, Юридическая литература, 455 с.
- Диксон, Ч. 1997. 'Конфликт'. Спб., Перспектива, 241 с.
- Есетова, С. 2015. 'Разрешение трудовых споров по законодательству Республики Казахстан'. Алматы, 117 с.
- Жусупова, И. 1995. 'Правовое регулирование труда на совместных предприятиях в Республике Казахстан'. Алматы, 110 с.
- Ибраева, А. 2012. 'Институт медиации в Казахстане: проблемы и перспективы'. *Вестник КазНУ. Серия юридическая*, № 4, сс. 12-16.
- Идрышева. 2016. 'Развитие навыков умения вести переговоры и достижения консенсуса в трудовых конфликтах'. Справочник. Астана, с. 78.
- Кузрынина, А. 2004. 'К вопросу совершенствования законодательства о рассмотрении индивидуальных трудовых споров'. № 3, сс. 32-35.
- 'Медиаторство как метод разрешения гражданских и трудовых конфликтов в Казахстане'. [Электронный ресурс] URL <http://www.ipr.kz/analytics/1/1/196> (дата обращения: 16.01.2020).
- Назарбаев, Н. 2012. 'Послание Президента страны народу Казахстана', *Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу труда*, URL https://www.inform.kz/ru/social-naya-modernizaciya-kazahstana-dvadcat-shagov-k-obschestvu-vseobshego-truda_a2478336. *Казахстанская правда*, № 158-159, с. 1.
- Нургалиева, Е. & Ермагамбетова Ж. 2004. 'Индивидуальные трудовые споры'. Алматы, Издательство Ибрагимов, 152 с.
- Сапарбаев, Б. 2007. 'Трудовой кодекс Республики Казахстан. Постатейный практический комментарий', Алматы, с. 450.
- Скобелкин, В. 1969. 'Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих'. М., Юридическая литература, с. 270.
- Толкунова, В. 1996. 'Трудовые споры и порядок их разрешения'. М., Проспект, 188 с.
- Уваров, В. 2008. 'Трудовое право Республики Казахстан'. Алматы, Раритет, 616 с.
- Шакиров, А. 2013. 'Доклад Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан за 2012 г.', *Казахстанская правда*. Алматы, № 8, с. 2.

Transliteration

- Abaydel'dinov, T. 1999. 'O ponyatiyakh sobstvennik predpriyatiya i rabotodatel v sfere sotsial'no-trudovykh otnosheniy' [On the Concepts of the Owner of the Enterprise and the Employer in the Field of Social and Labor Relations]. № 3, ss. 58-63.
- Akhmetov, A. & Akhmetova, G. 2005 'Trudovoye pravo Respubliki Kazakhstan' [Labor Law of the Republic of Kazakhstan]. Almaty, Yuridicheskaya literatura, 455 s.
- Dikson, CH. 1997. 'Konflikt' [Conflict]. Spb., Perspektiva, 241 s.
- Yesetova, S. 2015. 'Razresheniye trudovykh sporov po zakonodatel'stvu Respubliki Kazakhstan' [Settlement of Labor Disputes Under the Legislation of the Republic of Kazakhstan]. Almaty, 117 s.

Zhusupova, I. 1995. 'Pravovoye regulirovaniye truda na sovmestnykh predpriyatiyakh v Respublike Kazakhstan' [Legal Regulation of Labor in Joint Ventures in the Republic of Kazakhstan]. Almaty, 110 s.

Ibrayeva, A. 2012. 'Institut mediatsii v Kazakhstane: problemy i perspektivy' [Institute of Mediation in Kazakhstan: Problems and Prospects]. *Vestnik KazNU. Seriya yuridicheskaya*, № 4, ss. 12-16.

Idrysheva 2016. 'Razvitiye navykov umeniya vesti peregovory i dostizheniya konsensusa v trudovykh konfliktakh' [Development of Negotiation Skills and Consensus Building in Labor Conflicts]. *Spravochnik*. Astana, s.78.

Kuzyarina, A. 2004. 'K voprosu sovershenstvovaniya zakonodatel'stva o rassmotrenii individual'nykh trudovykh sporov' [To the Issue of Improving Legislation on the Consideration of Individual Labor Disputes]. № 3, ss. 32-35.

'Mediatorstvo kak metod razresheniya grazhdanskikh i trudovykh konfliktov v Kazakhstane' [Mediation as a Method of Resolving Civil and Labor Conflicts in Kazakhstan]. [Elektronnyy resurs] URL <http://www.ipr.kz/analytics/1/1/196> (data obraeniya: 16.01.2020).

Nazarbayev, N. 2012. 'Poslaniye Prezidenta strany narodu Kazakhstana' [Message From the President of the Country to the People of Kazakhstan], *Sotsialnaya modernizatsiya Kazakhstan: dvadtsat' shagov k obshchestvu truda*, *Kazakhstanskaya Pravda*, № 158-159, s.1.

Nurgaliyeva, Ye. & Yermagambetova ZH. 2004. 'Individual'nyye trudovyye spory' [Individual Labor Disputes]. Almaty, Izdatel'stvo Ibragimova, 152 s.

Saparbayev, B. 2007. 'Trudovoy kodeks Respubliki Kazakhstan. Postateynnyy prakticheskiy kommentariy' [Labor Code of the Republic of Kazakhstan. Article by Article Practical Commentary], Almaty, s. 450.

Skobelkin, V. 1969. 'Yuridicheskiye garantii trudovykh prav rabochikh i sluzhashchikh' [Legal Guarantees of Labor Rights of Workers and Employees]. M., Yuridicheskaya literatura, s. 270.

Tolkunova, V. 1996. 'Trudovyye spory i poryadok ikh razresheniya' [Labor Disputes and Their Resolution]. M., Prospekt, 188 s.

Uvarov, V. 2008. 'Trudovoye pravo Respubliki Kazakhstan' [Labor Law of the Republic of Kazakhstan]. Almaty, Raritet, 616 s.

Shakirov, A. 2013. 'Doklad Upolnomochennogo po pravam cheloveka v Respublike Kazakhstan za 2012 g.' [Report of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan for 2012], *Kazakhstanskaya pravda*, Almaty, № 8, s.2.

Жайықова Ж.Е.

Қазақстандағы еңбек даулары әлеуметтік жанжалдың бір түрі ретінде: шешу тәсілдері мен әдістері

Бұл мақалада еңбек дауларын шешудің маңызы мен әдістемелік анықтамасы, түрлі әлеуметтік қайшылықтардың туындауы, олардың түсініктері мен шешімдері көрсетіледі. Автор жеке құқықтық дауларды реттеудің жалпылама жіктемесін көрсетеді. Зерттеу жұмысында жеке және ұжымдық даулар ұғымдарының анықтамалары келтірілген, сонымен қатар, конфликтологтар мен медиаторлардың қызметіндегі кездесетін инструменталды қамтамасыз ету мәселелері қарастырылды. Медиацияның негізгі шектеулері мен шешу құралдарының мүмкіндіктері көрсетіледі. Мақалада еңбек дауы мен еңбек жанжалы ұғымдары талданады. Еңбек дауының ерекшеліктері және оны қарастыру кезеңдері мен тәртібі сипатталады. Еңбек даулары жөніндегі комиссия және сот арқылы еңбек дауларының кейбір мәселелік сұрақтары мен оларды шешу жолдарының ерекшеліктері қарастырылады.

Almasbek Shagyrbay, Lesken Shyngysbayev (Almaty, Kazakhstan)
Timur Aimukhambetov (Nur-Sultan, Kazakhstan)

EVOLUTION OF DIALOGUE IN RELIGIOUS AND POLITICAL RELATIONS: HISTORICAL ANALYSIS

Abstract. In the given article the historical analysis of evolution of dialogue in a context of religious-political relations is made. The experience of Western Europe was analyzed, a brief description of its evolution in the dialogue in religious and political relations. On the basis of the given analysis by authors the attempt of the analysis in a context of evolution of religious-and-political relations in territory of Republic Kazakhstan has been made.

Keywords: Evolution, religion, politics, relationships, secularization.

RELIGION AND MODERNITY

Introduction

The role and place of religion in different societies and in different epochs are not the same. In the early stages of history, religion was a means of justifying all the existing foundations-politics, law, education, the institution of the family, household life, attitude to reality, as well as the sacralization of all spheres of life were the norm. Sacralization means the spread of religious worldview and attitude, the involvement of more and more people in the sphere of religious consciousness, the growth of the influence of religion in public and private relations, and in spiritual culture the dominance of religious subjects and symbols, which set the basic values and explain the existing.

Sacralization reached its highest point in European culture in the Middle Ages, when the main value and the last truth was God. Culture was theocentric, and religion defined any action, thought and aspiration of man; it was subordinated to all spheres of spiritual and social life. Religion and faith permeated everything. Painting and literature mastered only biblical subjects, in philosophy mind obeyed the faith, philosophers discussed about God and sought rational proof of its existence, ethics and law were built on the basis of Christian commandments, and the family was understood as a sacred religious union. Even the economy was influenced by religion, which allowed or prohibited certain activities, regardless of their economic meaning and benefits. Unity with God was the supreme goal to which man aspired, and life made sense only as a way to God.

Research methodology

The following methods served as a methodological basis for this article:

Logical: The article has a logical structure that considers the foreign experience

of the dialogue of religious and political relations. On the basis of the given analysis the brief analysis of the given relations in the Republic of Kazakhstan has been made.

Historical method: On the basis of the analysis of the dialogue of religious-political relations the historical method in the given article has been made. The given method has been used in the analysis of formation of the given type of relations in history of the Muslim countries.

Input part

In the Middle Ages, the endowment of objects and events of the outside world with sacral meaning was accompanied by the development of dogmatic teaching, its ideological justification and active aspiration to close the whole culture to the sphere of religious. Clericalization was connected with the activities of the church. But even in such a total religious society there was still room for skepticism. While official culture and official ideology were completely religious, skepticism was expressed in folk culture.

In the XV-XVI centuries in Western Europe, with the development of economic relations and the decline of the authority of the church, the influence of science and philosophy increased significantly, and the cultural life of the society was revived. The era of cultural, scientific, and philosophical development associated with the birth of bourgeois relations was called the Renaissance. In Italy, and then in Germany, the Netherlands, and France, thinkers and artists in their views and works revived the achievements of Greek and Roman antiquity forgotten in the Middle Ages and gave an impulse to their further development (natural philosophy, humanism, education, political philosophy, etc.). The main features of Renaissance philosophy are: spiritual secularization – the liberation of philosophy from the spiritual pressure of the church. Philosophy stops serving theology, the period of its scholastic development ends, and the process of free development of philosophical thought begins. The main content of the spiritual culture of the Renaissance was the idea of humanism, where the first place was given to human individuality, the inner world of man – the creator, his autonomy and freedom.

List the stages of secularization in Western Europe

The first stage is the Renaissance. After the 14th Ecumenical Council, held in 1274, Greek and Italian youths came to Byzantium in masses to receive a classical education, with many imbued with great respect for the ancient Greek-Roman pagan culture. This interest marked the beginning of the Renaissance, which was experienced by Western Europe in the 14th-16th centuries. This epoch was characterized by a mental and artistic movement that manifested itself in the desire to restore Greco-Roman education through the careful study of classical literature and in the search for examples of ancient art, their study and the creation of schools of artists who sought to achieve in their works the perfect forms of classical masters of

antiquity. The initial aim of the movement was to improve the quality of the presentation and dissemination of Christian culture. Supporters of such a movement were called humanists. The Latin words “humanus, humanitas” (humanity) mean human nature, as opposed to the nature of the animal. Italian humanists borrowed the word from Cicero, who at the time wanted to emphasize that the concept of “humanity” as the most important result of the culture developed in the ancient Greek policies, was instilled on Roman soil. Hence, in the understanding of Cicero, humanism meant a kind of cultural perfection of human society. Later on, the word “humanity” was repeatedly used by Tartullian, Lactantium and other fathers of the Christian Church who wrote in Latin. With this word, they expressed the highest Christian values of people, contrasting their religious morals with the more brutal, cruel and inhuman (as they believed) morals of the slave owners. These words also mean the harmonious development of human nature in terms of intellect and morality. Hence the humanism of the scientific system, which aims at higher education of mind and feeling. The best means of such education was the study of classical languages, Greek and Roman literature. Their study was recognized as a necessary preparation for any higher theoretical and practical activity. In the thirteenth century, the development of science began to move from monasteries to cities where universities were opened. Although the first humanists were practicing Christians, later humanists, fascinated by the ancient culture, began to neglect the values of Christianity. They rejected theology and Christian philosophy as “sophistry and barbarity”, considering Christians “dark people”, and spiritual food was drawn from sources of classical antiquity. The beginning of the so-called “new humanism” was laid by the works of Dante, Petrarch and Boccaccio. The arrival of Greek scientists in Western Europe also contributed to the spread of this trend. In the 14th century, humanists began to actively study the Greek language. Some of them will later write not only in Latin, but also in Greek. Constantinople, which lived in the last decades as the capital of the once mighty empire, in the first half of the 15th century became for a number of European humanists an important center of education and dissemination of works of ancient Greek writers, philosophers and scientists. Byzantine scholars who moved to Italy also spread their knowledge. Particularly influential was the spread in Western Europe of the Roman-Byzantine law, the code of Emperor Justinian in many respects opposite to the Christian legal consciousness. The Bologna School of Lawyers distinguished itself in the dissemination of this right. Its teachers, the so-called “glossators”, taught that the Roman law, which contains a systematic statement of the legal truths based on in-depth research of the mind, should have for all times and peoples as undeniable importance as the laws of logic and mathematics. Roman law should be the norm not only for all civil rights, but even for all social relations. Meanwhile, the basic principles of Roman law are contrary to the legal concepts of Christian peoples. Christians recognize the will of God, according to which all legal relations of people should be established. All power comes from God, but the way in which this power is exercised is from people endowed with it. Those who exercise power are put in order to do good, to render justice, to do God’s will. The

King is only the guardian of the divine law, and therefore can not issue laws and regulations that are contrary to the laws of God. They are responsible before God for their behavior. The Roman law is not based on the will of God, but on the will of the people. The law was created only by the will of the people in the formation of the state and has its purpose in the interest of the state and its citizens. The King is endowed with all the power in the name of all the people, and like the people, he is the main source of law, which in his own name, in his own name, can issue new laws, change and cancel the previous ways of their execution.

Bologna scientists, glossators, tried to prove that the Roman law has not ceased to have a binding force for all future centuries, because, in their opinion, “Roman emperors” are the direct successors of the ancient emperors and heirs of their autocratic power. The Roman-German emperors, who wanted to strengthen their absolute power, on a legal basis, encouraged the teaching of glossators and promoted the dissemination of the teachings of Roman law. And despite the fact that they failed to fully introduce the absolute Roman law in the subordinate empire, in church-political disputes they have repeatedly successfully used this right as a tool in the fight against canonical law. The most zealous patrons of the glossary lawyers, following the German emperors, were the ruling princes, who saw in Roman law the means to strengthen their independent and absolute power in their possessions. They were the first to invite Roman jurists to serve as local judges, and then they achieved that in 1455 the glossators were also granted seats in the Supreme State Court. In addition, lawyers were given the most important positions in the courts and all the princely estates. Previously, all these positions were held exclusively by members of the clergy. Over time, the assessment of the human personality through personal merits, thanks to his own activity, and not through clan affiliation, became the most vivid expression of the role of humanists as ideologists of the nascent bourgeois society, which denied the society of feudal class. Another important direction in the moral and ethical quest for humanists was to emphasize the harmonious development and existence of the human personality. The ethical quest for humanists - understanding and affirming the need for friendship, love, humanity, and the welfare of society as the ultimate goal of human endeavour – reflected in many ways the Christian ideals of philosophical thought and ethics at that time. The most important feature that distinguished the Renaissance from all previous ones was the greatly increased role of intellectual labor, which was reflected in the great increase in the number of free professions. In the European Middle Ages, they were part of corporations that brought them together by profession (“workshop”), be it university and other school teachers, doctors or artists. The activity of such corporations was strictly regulated, which was largely explained by its sacred assessment. The disintegration of the corporate and workshop ties in the cities and the strengthening of the role of the individual beginning in them, together with a large increase in the number of persons of intellectual labor, largely predetermined the relative independence of this active social stratum. The emergence of this category of persons gave rise to the process of secular intelligentsia and secularization. The formation of the secular

intelligentsia, its weakening ties with the Church, was accompanied by competition with the church authorities, which increased their dislike for official scholarship and the Church. Humanists were drawn to the ancient culture, which was largely explained by the anti-church, but not by the anti-religious orientation of interests and activities of many of them, because of their aversion to the feudal-corporate system that prevailed in most countries at that time.

In general, the impact of ancient Greek literature and philosophy, refracted through the work of some Byzantine thinkers, has been the influence that has been the primary impetus in the development of the Renaissance culture, first in Italy and then throughout Europe. Thus Pietro Pomponazzi, in his work, openly questioned the immortality of the soul and miracles put forward the theory of double truth, Sepúlveda considered the American Indians “slaves by nature”, and Machiavelli preached immorality in politics. It is also important that the humanist movement began in an era of decline of the papacy’s moral and political authority associated with the events of its “Avignon captivity” [Mollat 1949, p. 9].and the Great Split of the Western Church. The Renaissance and humanism were characterized by nationalism, individualism, secularism, criticism, and the appeal to antiquity. In the Renaissance there is a hidden but real hostility to Catholic Christianity.

The second stage was the era of religious reformation, which was marked by a decline in the authority of the Church, which was facilitated by events related to the religious reform of Luther, Calvin and others. Let us name the main reasons for the religious reformation:

I. Changes in moral and ideological values caused by the Renaissance, which had a very negative impact on the moral state of the entire Christian society.

II. The fall of authority of the popes, caused by their “Avignon captivity”, the Great Split of the Western Church. The authority of the Apostolic Capital also suffered from the unworthy popes and the increase in fiscal payments of the Church, which irritated people; suffered from mistakes in the management of the Church. For example: the appointment of unworthy people to church positions by the Apostolic Capital, the capture of the highest church positions by the nobility, the use of vacant positions as a source of income, which resulted in the loss of laypersons. Abuse of wealth and luxury by higher clergy, use of prohibited professions, and increasing the number of masses to increase incomes.

III. Political, social, legal and economic reasons:

(a) Weakness of imperial power in Germany. Passion of princes and peoples for separatist aspirations. This threatened to break off interchurch ties, and the princes supported sectarianism in the interests of separatism. The growth of princely power, which is promoted by the spread of Roman law. Later, the princes began to fortify the rural population. From here began national revolts against princes. Some of them were imbued with communist and socialist ideas.

b) Conflicts of the urban population with bishopric power; large church land-holdings and privileges of the Church (church court and church tithing), which affected the interests of other estates.

(c) The invention of printing, which contributed to the dissemination of literature and, consequently, to education [Mollat 1949, p. 9].

Under the influence of the Reformation, the secularization of European culture began with renewed vigor. The Church was denied its claim to be a mediator between God and men, and it began to lose influence on both the couple of ordinary believers and those in power. Gradually, in the countries covered by the Reformation, the property of the church passed to the state, monasteries were closed, and sovereigns and princes were freed from the influence of the popes and pursued an independent policy. The clergy in government institutions was replaced by secular people, secular schools and universities appeared, secular courts gave way to secular courts, and the principle of separation of faith and mind was established in philosophy and culture. The philosophy of the New Age, in contrast to medieval times, develops on the principles of reason, not faith.

The third stage is the era of rationalism. The success of the natural sciences, based on the experience and activities of the mind, has led to a reassessment of the role of the mind and a mistrust of the knowledge of faith. In the days of Enlightenment, reason becomes the main value and purpose of culture, the meaning of human activity, the mind is not held back by any obstacles, and religion appears before his court. Hence the philosophy of deism, which recognizes the existence of God and His natural revelation in the laws of nature and rejects the supernatural, the so-called positive Revelation. “Those who think freely” was the name given to the representatives of deism. This philosophy was spread to the higher, richer, more influential strata of society. The culture of Enlightenment asserts that man, as a rational being, must subjugate nature and build the kingdom of justice on earth, and there is no need to strive for the kingdom of God anymore. Under the influence of the success of mankind in the natural sciences and the propaganda of the deistic philosophy of man has the belief that his mind truly rules the world. He decided that he had finally found a true god and lord – the mind. If with his help a man can put nature in the service of his goals, then in his hands the mystery of happiness and the key to him. Therefore, religion gives nothing for almost human happiness. A person’s practical life and religious life are two parallel, non-crossing lines. And then God is not needed. Therefore, the more active a person is, the more he will regret the time spent on communicating with such a God. At this time, the foundations for freedom of conscience are being laid, which is regarded as one of the civil and political freedoms. The philosopher and educator Claude Helvetius wrote in his work “About Man”: “I have to give an account of my faith only to myself. No sovereign, no daddy can persecute me for an imaginary crime - for what I think is not the way they think. By nature, I get the right to think and say what I think” [Гельвеций 1974, p. 36]. Another enlightener, Francois Voltaire, declared that freedom of conscience is a natural right of a man given to him by nature, and that is why nobody can force a man in matters of faith. In 1789, a quarter of a century after Voltaire had formulated this idea, it was enshrined in the French “Declaration of Human and Civil Rights”. It says: “No one can be persecuted for their beliefs, even religious ones, provided that their publica-

tion does not threaten public order. In 1776, the United States of America adopted the Declaration of Independence. It declared that “it is self-evident that all human beings are created equal and endowed by the Creator with certain inalienable rights, that they include life, liberty, and the pursuit of happiness, and that states are established among human beings to secure these rights, drawing their reasonable authority from the consent of the governed”. In 1791, the Bill of Rights was added to this document, which affirmed freedom of religion, freedom of speech and of the press, the right of the people to assemble peacefully and to petition the Government, the inviolability of persons, homes, papers and property, and other rights.

Stage four is materialism and official atheism. In the field of morality, materialism preached ethical determinism and relativism. In history, he rejected the providence of God. In philosophy he acted as a positivist, rejecting the supernatural and recognizing only visible and tangible facts. In some countries materialism officially took the form of militant atheism (e.g. France in the 18th century, communist countries). Successes in science and technology created a modern industry, and the enriched entrepreneurs, together with representatives of the commercial and usurious capital, created on this basis capitalist production with the merciless exploitation of the wage labor force of workers. In response to this exploitation, various social justice movements have emerged among the proletariats. One such movement is led by intellectuals who are militant atheists. In some countries they take over political power and create a dictatorship of power that declares a deadly struggle of all kinds of religions, especially Christian ones. The influence of religion and church in society and culture, of course, is preserved, but it ceases to be total. In the 19th century, secularization began to refer to any liberation from religious influence, from the dictatorship of religious and church institutions. In France and the United States, and in the pioneering countries of secularization, the church was separated from the state and the school from the church. In Russia, the decree “On freedom of conscience” was first issued by the Provisional Government on July 14, 1917. This decree abolished all restrictions related to religion, restrictions on residence and movement, on property and profession, on public service and education, on participation in elections, etc.

But it should be noted that the issue was only freedom of choice of religion, not freedom of conscience. Freedom of conscience is a broader concept than freedom of religion, and for the first time this right was proclaimed after the Great October Socialist Revolution in the Decree of January 23, 1918 “On the separation of church from state and school from church”. This document states that everyone may profess any religion or not profess any religion. In fact, atheism becomes the state ideology, is propagandized by mass media, and children are brought up in its spirit. Believers are persecuted up to and including the death penalty.

Analysis of interaction between the state and religious confessions in Kazakhstan

Kazakhstan, like any other country, has its own historical peculiarities of the development of religious and political relations. Let's consider the development

of this problem before Kazakhstan's independence. On the territory of modern Kazakhstan in different periods of its history there were met and confessed the most different beliefs and there were religious organizations of different directions. Researchers of the religious history of Kazakhstan write about the existence of Zoroastrian, Manichaean, Buddhist, Christian, Jewish communities and organizations in Central Asia and Eastern Turkestan long before the spread of Islam. But they did not have such a clear organizational structure, independence, and, most importantly, permanence as in other countries [История Казахстана 1996, p. 383]. The main reason for the instability of religious formations was the prevailing nomadic way of life and the culture of society, which simultaneously combined political, military, religious and any other organization. To a large extent, this contributed to the fact that the spread of Islam among the Kazakhs, nomads of Kazakhstan, received its own peculiarities, which led to a rather specific Islam, which individual researchers call "steppe", "folk" Islam, which was expressed in its mixing with pagan beliefs. There was no possibility or necessity for nomads to have special religious organizations or even mosques. According to some researchers, the role of the latter in the Middle Ages was performed by the yurt, and the functions of religious ministers could be performed by both own representatives of the clan with religious education and wandering mullahs. The spread of Islam in the regions of Kazakhstan was uneven. Southern Kazakhstan, with its Muslim centers, urban, sedentary and agricultural culture is an example of a stronger penetration of Islam and, accordingly, the creation of religiously oriented organizations. Mosques, schools, and madrassas that existed in this region until the 20th century are clear proof of this. With regard to the property and legal status of such organizations, the institution, which is characteristic of Islam, was already in force [Саптраева 1982, p. 50]. It is also necessary to mention the existence of popular Sufis in Kazakhstan, who were, in fact, religious organizations. Moreover, as some authors write, an extensive Sufi corporation had a significant impact on the political life of Central Asia and Kazakhstan in the XV-XVI centuries [История Казахстана 1997, p. 239]. Northern Kazakhstan was subjected to much less Islamisation and much later. Some institutions, which had the characteristics of religious organizations that existed in Kazakhstan for a long time, did not have an organizational structure and were not differentiated, despite the fact that in the XIX century in Kazakhstan there was a layer of recognized representatives of Islam in the face of Muftis, imams, Akhuns, Qazis, mullahs and mudaris. The official authorities influenced the religious ministers, giving them positions. Thus, Academician S. Zimanov writes that: "During his reign Dzhangir Khan created an organ of ideological processing of the population at his rate. For the first time in Kazakhstan history Dzhangir Khan established the post of the main cleric in the khanate - akhuna, whose duties included to be the spiritual judge of the khan. He also appointed mullahs to mektebs, established a mosque and gave instructions to the clergy on the construction of mosques with primary schools - mektebs. One of the historical features of Islam in Kazakhstan is that religious ministers were subordinate to the secular (khan's)

authority, and a secular way of life was formed, which put its seal on all sides of the organization and life of society” [Зиманов 1982, p. 37].

The next round of religious and political development in Kazakhstan came during the period of colonization of the country by Russia. The population of Kazakhstan with Russian subjects gave rise to the emergence of religious organizations, mainly of non-Islamic orientation. Earlier, or more precisely, in the beginning of the 17th century, groups of immigrants of various religious orientations, primarily Old Believers, persecuted by the Imperial authorities, settled down in Kazakhstan, introducing their religious culture and creating Old Believers' communities. Territorial claims and the necessity of economic development of the region also determined the accompanying religious activity. There were (in specific forms) marching churches for the military, carriages, churches for the builders of the railway. In 1847-1858 the first stationary Orthodox churches were opened and Orthodox parishes were formed, which were subordinated to the Orenburg or Tomsk diocese. In 1871, the Holy Synod established the Turkestan Diocese with its center in Vernom [Буряков 1998, p. 15]. In the middle of the 18th century, the first small German Lutheran communities appeared, and after a while the tsarist government established Lutheran parishes in Tashkent, Barnaul, Omsk, and then directly on the territory of modern Kazakhstan. At the beginning of the 20 th century, Catholic houses of worship appeared.

The first mention of “Jehovah’s Witnesses”, which are considered new and non-traditional for Kazakhstan, refers to the end of XIX century. In fact, in the XIX century, all types of religions of the Russian Empire were already present in the territory of Kazakhstan: Orthodoxy as “dominant”; Lutheranism, Catholicism, Islam as “tolerant”; Old Believers, Baptists, Adventists, Mennonites and others as “persecuted”. The attitude of the imperial state to religious communities was built within the framework of the imperial administrative management. It assumed full management, control over religious activity and religious organizations. All religious associations were subject to such control, including the “dominant”, the “tolerant” and the “persecuted”. Management was carried out by persons appointed by imperial or provincial authorities [Дегтярев 1999, p. 12].

Speaking of Muslim communities, researchers assess the religious policy of the tsarist administration differently. However, the impact of state bodies on religious institutions and religious servants is evident. Thus, a tolerant attitude that did not imply interference in religious affairs is initially replaced by a managerial attitude over time. The Tsarist government was involved in the appointment of rectors and mullahs; the activities of ministers who were not approved by the government were prohibited. Restrictions had been imposed on the establishment of Muslim educational societies and on pilgrimages to Mecca. The construction of new mosques is stopped, and it is forbidden to hold the position of mullah to persons trained in Central Asian khanates. The entry into Kazakhstan of persons who have received spiritual titles in Central Asian khanates is closed. According to a special decree, control over Islam had been transferred from the Ministry of Foreign Affairs to the empire’s police authorities.

The Orthodox Church began to carry out proselytizing missionary work. In 1912, an anti-Muslim mission was established in Turkestan to counter Islam [1989, p. 226]. However, these activities did not have any large-scale results, since in Kazakh society religious affiliation was inextricably linked to ethnic and clan consciousness, and social and political institutions maintained this link. Kazakhs have always considered themselves Muslims. The Islamic norms of “sharia”, of which “customary” law was an integral part, regulated their life in the field of property, family and marriage, criminal law, etc. In the Soviet period, with its radical secularization of all spheres of life and even hostility to religion, the awareness of religious affiliation did not contradict civil identification. Being Kazakh or Uighur, for example, meant being born a Muslim, which did not contradict the perception of oneself as a Soviet citizen. Islam was perceived not so much as a religious doctrine as an ethnic cultural tradition, a legacy of ancestors. Therefore, one could consider oneself a Muslim and a communist at the same time. The dioceses of the Russian Orthodox Church were established by a decision of the State Council and the former part of the State Administration, the Holy Synod. All other issues related to the management and activities of Orthodox organizations were also addressed directly by the authorities.

In 1911, by a government decree, an anti-sectarian commission was established, which indicates that work with sects was already underway at that time. Important for the analysis of modern state-confessional relations in Kazakhstan is the period of its Soviet history (1917-1991). Until recently, these relations were dominated by approaches that were typical of ideologies for fighting religion, with a materialistic view that did not allow religious views to prevail. This period includes stages that are far from identical in terms of state-confessional relations: from “to a certain extent religious freedom” at the beginning and end of the Soviet era, to persecution and repression in religious matters during the rest of the time.

Let's conditionally allocate the following periods of relations between the state and religion:

1) Since 1918 – from the separation of the state and school from the church, to the mass destruction of priests and the closure of prayer houses;

2) Since 1942 – a period of easing with respect to confessions and ministers, with a view to using religion in the fight against fascism;

3) since 1945 – a period of a new wave of repression and persecution of believers and clergymen;

(4) Since the 1970s, there has been a relaxation in the attitude towards religion, especially Islam, in connection with the signing of official agreements, in the field of oil production, with part of the countries of the League of Arab States. The agreement supposed that the USSR had freedom of conscience and freedom of religion;

5) Since 1985, publicity has touched all spheres, including the spiritual sphere, especially after the collapse of communist ideology - filling the spiritual vacuum and searching for a new identity through religion.

Despite the fact that the decree “On the separation of the state and school from the church” adopted in 1918 and the proclamation in the Soviet constitution of the

right to freedom of conscience enshrined democratic provisions, in real life believers were under total control, the interests of the state were put above the interests of the individual, and the practice of governance was reduced to interference in the affairs of religion.

Concluding part

The main document that for a long time regulated the issues of the status of religious organizations in the USSR was the resolution of 1929 “On religious associations” [1971, p. 83-96]. In 1976, by the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR, the “Regulation on Religious Associations” was approved [1976, p. 96]. This Regulation actually repeated the 1929 decree. These and other acts together created (if I may say so) legislation on religious cults. These documents were secret and were issued only for official use. The first legislative act in the USSR directly concerning religious organizations was signed only in 1990 [1990, p. 278].

Conclusions

Thus, different periods in the history of Kazakhstan were characterized by the unconditional dominance of the state in relations with religious organizations. The state’s (non) permissive and other administrative activities in relation to any religious organizations were most clearly demonstrated in the Soviet period, when the latter were under total state supervision and control, were forced to the margins of social life and were regarded as an alien and temporary institution in Soviet society.

References

- Буряков, Ю. и др. 1998. ‘К истории христианства в Средней Азии. К истории христианства в Средней Азии (XIX-XX вв.)’. Ташкент, Узбекистан, сс. 15-16.
- ‘Ведомости Верховного Совета Казахской ССР’. 1976. № 15.
- Гельвеций, В. 1974. ‘О человеке’. Соч. в 2-х томах, Т.1. М., Юрид. лит., с. 226.
- Дегтярев, Ю. 1999. ‘История религиозного вопроса’. *Религия и право*, № 2, с. 12.
- ‘Законодательство о религиозных культах’ 1971. М., Юрид. лит., сс. 83-96.
- Зиманов, С. 2001. ‘Древний мир права казахов – и его истоки’. *Древний мир права казахов*. Т. 1. Алматы, Жетіжарғы, с. 37.
- Сартаева, С. 1982. ‘История государства и права Казахской ССР’, ч. 1. Алма-Ата, Мектеп, с. 50.
- ‘История Казахстана с древнейших времен до наших дней’. 1996. В 4 т., т. 1. Алматы, Атамура, сс. 383-388.
- ‘История Казахстана с древнейших времен до наших дней’. 1997. В 4 т., т. 2. Алматы, Атамура, с. 239.
- ‘О свободе совести и религиозных организациях’. Закон СССР от 1 октября 1990.
- ‘Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР’. 1990. № 41, с. 813.

Mollat, G. 1949. 'Lespapesd'. Avignon (1305-78)' . A., Interpress, p. 9.
'Русское православие: Вехи истории'. 1989. М., Политиздат, с. 453.

Transliteration

Býriakov, Iý. 1 dr. 1998. 'K istoriihristianstvav Srednei Azii. K istoriihristianstvav Srednei Azii (HIH-HHvv.)' [To the History of Christianity in Central Asia. On the History of Christianity in Central Asia (XIX-XX centuries)]. Tashkent, Ýzbekistan, cc. 15-16.

'Vedomosti Verhovnogo Soveta Kazahskoi SSR' [Vedomosti of the Supreme Council of the Kazakh SSR]. 1976. № 15.

Gelvetsii, V. 1974. 'Ocheloveke' [About a Human]. Coch. v 2-h tomah, t.1. M., Iýrid.lit., c. 226.

Degtiarev, Iý. 1999. 'Istoriia religioznogo voprosa' [Religious History Religion i Pravo], № 2, c. 12.

'Zakonodatelstvo o religioznykhýltah' [Religion Law]. 1971. M., Iýrid. lit., cc. 83-96.

Zimanov, S. 2001. 'Drevnii mir prava kazahov – i ego istoki' [The Ancient World of Kazakh Law - and its Origins]. *Drevnii mir prava kazahov*, t. 1. Almaty, Jetijargý, s. 37.

Sartaeva, S. 1982. 'Istoriia gosýdarstva i prava Kazahskoi SSR' [History of State and Law of the Kazakh SSR]. ch. 1. Alma-Ata, Mektep, s. 50.

'Istoriia Kazahstanas drevneishih vremen do nashihdnei' [The history of Kazakhstan From Ancient Times to the Present Day]. 1996. V 4 t., t. 1. Almaty, Atamýra, ss. 383-388.

'Istoriia Kazahstana s drevneishih vremen do nashihdnei' [The History of Kazakhstan From Ancient Times to the Present Day] 1997. V 4 t., t. 2. Almaty, Atamýra, s. 239.

'O svobode sovesti i religioznyh organizatsiih' [About Freedom of Conscience and Religious Organizations]. Zakon SSSR ot 1 oktiabria 1990.

'Vedomosti Sezda narodnyh depýtatov SSSR i Verhovnogo Soveta SSSR' [Vedomosti Congress of People's Deputies of the USSR and the Supreme Council of the USSR]. 1990. № 41. s. 813.

Mollat, G. 1949. 'Lespapesd. Avignon (1305-78)' [Lespapesd]. A., Interpress, p. 9.

'Rýsskoe pravoslavie: Vehi istorii' [Russian Orthodoxy: Milestones in History]. 1989. M., Politizdat, s. 453.

Шағырбай А.Д., Шыңғысбаев Л.С., Аймухамбетов Т.Т.

Діни-саяси қатынастардағы диалог эволюциясы: тарихи талдау

Бұл мақалада діни-саяси қатынастар контекстіндегі диалог эволюциясының тарихына талдау жасалған. Батыс Еуропаның тәжірибесі, оның діни-саяси қатынастардағы диалог эволюциясының қысқаша сипаттамасы талданды. Осы талдаудың негізінде авторлар Қазақстан Республикасының аумағындағы діни-саяси қатынастардың эволюциясы контекстінде салыстырмалы талдау жасаған.

Шағырбай А.Д., Шыңғысбаев Л.С., Аймухамбетов Т.Т.

Эволюция диалога в религиозно-политических отношениях: исторический анализ

В данной статье производится исторический анализ эволюции диалога в контексте религиозно-политических отношений. Был проанализирован опыт Западной Европы, краткая характеристика её эволюции диалога в религиозно-политических отношениях. На основе данного анализа авторами была произведена попытка анализа в контексте эволюции религиозно-политических отношений на территории Республики Казахстан.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССОВ СЕКУЛЯРИЗАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. В данной статье проводится структурный анализ общественно-политических, социокультурных, мировоззренческих аспектов секуляризации в истории Центральной Азии. В ходе исследования основная задача была поставлена в характеристике особенностей диффузии секуляризма в Центральной Азии. Согласно результатам исследования выявляются факты, определяющие колониальный характер диффузии секуляризма в Центральной Азии.

В целом авторы утверждают, что процесс секуляризации в истории Центральной Азии проявлялся как сложный и неоднозначный феномен. Если в Российской империи проявлялся умеренный секуляризм, то в Советском Союзе состоялся радикальный секуляризм. Данное обстоятельство во многом исходило из разницы политики Российской империи и Советского Союза.

В основном религиоведческое исследование секуляризации в истории Центральной Азии осуществлялось на основе структурного и исторического подходов.

Авторы указывают, что данная статья имеет значение в понимании общей картины диффузии секуляризма в истории Центральной Азии. Вместе с этим, представленная работа служит ступенью для конструирования целостной логики о современных тенденциях религиозности, религиозного плюрализма и секуляризма в Центральной Азии.

Ключевые слова: религия, секуляризация, ислам, Центральная Азия, колонизация.

Введение

В статье акцент ставится на описание диффузии секуляризма в контексте истории Центральной Азии. Данный подход является необходимым для построения новой концептуальной логики о секуляризации в Центральной Азии и понимания современных тенденций религиозности. Основная работа будет осуществлена путем структурного анализа социокультурных, общественно-политических, мировоззренческих аспектов секуляризации в истории Центральной Азии. В ходе исследования планируется выделение колониальной особенности диффузии секуляризма в Центральной Азии.

Как известно, Центральная Азия находилась среди ключевых объектов колониационной политики метрополий. События, развивавшиеся в истории стран Центральной Азии, имеют возможность стать одним из значительных компонентов в построении целостной логики о глобальной религиозной реальности. В этом случае уместно процитировать мнение А. Зайферт [2008, с. 143]: «Центральная Азия в цивилизационном, культурном и религиозном

отношении является точкой пересечения двух континентов. Здесь сталкиваются две разные религиозные и ценностные системы: секуляризм и ислам. Рассудительность и политическая готовность их приверженцев сосуществовать и сотрудничать друг с другом определяют будущее партнерских отношений на нашем общем евроазиатском континенте в высшей степени».

Научная мысль прекрасно помнит, что процесс секуляризации неразрывно связан с Европейским научно-техническим, экономическим, социокультурным модернизмом, также данный процесс связан с активной колонизацией метрополиями других стран. Постколониальные страны в истории серьезно ощутили следствия модернизма и процессов секуляризации.

В периоде нескольких десятилетий многие колониальные страны обрели независимость. Благодаря чему, данные страны открыли путь национальному самоосмыслению. В этом числе, среди обществ раскрылась дорога возрождению религиозности до уровня ее политизации.

В анализе социального устройства постколониальных стран главный вопрос состоит в том, почему политические события по обретению независимости повлекли возрождению религий? Хотя дух модернизма и процессы секуляризации оказали сильное влияние на социокультурную жизнь тех стран, даже во многом сохранились аналоговые Европейской модели государственные и общественные системы. Следовательно, из текущей логики вытекает следующий вопрос о том, какова природа секуляризации в истории постколониальных стран и какие причины развивают ситуацию религиозности в постколониальных странах иначе, чем в странах Европы? Данные вопросы направляют на исследование истоков религиозного возрождения. В этом отношении, поиск углубляется в характер диффузии секуляризации и соотношение данного феномена с исламским фактором в историческом контексте.

В связи со сложностью исследования религиозных тенденций во всех постколониальных странах, анализ акцентирован на истории секуляризации в социокультурных, общественно-политических, мировоззренческих аспектах Центральной Азии. В рамках анализа постараемся яснее раскрыть содействующие и резистенционные факторы для диффузии секуляризма в Центральной Азии.

Актуальность исследования проблем секуляризации в Центральной Азии заключается в уникальности исторического опыта. Как нам известно, в постсоветских странах благодаря кардинальной общественно-политической и социокультурной трансформации светскость и религиозность стали преемниками атеистической монополии. Исторические события в постсоветских странах являются своеобразным религиозоведческим феноменом. Вместе с этим, в регионе Центральной Азии своеобразно пересекаются две ценностные системы: секуляризм и ислам. Анализ эмпирического состояния данных типов обществ может привести к новым теоретическим переосмыслениям о секуляризации и постсекулярности. В этой связи сопоставительный анализ истории секуляризации в Центральной Азии станет ступенью для выработки новых взглядов религиоведения.

В ходе исследования, будет применена следующая методология: осуществление исторического анализа секуляризации в Центральной Азии в условиях феноменов колонизации; проведение структурного анализа мировоззренческих, социокультурных, общественно-политических аспектов процесса секуляризации в истории Центральной Азии. По итогам данной работы попробуем раскрыть содействующие и резистенционные факторы для диффузии секуляризма в истории Центральной Азии.

Секуляризация в условиях колонизации Российской империей стран Центральной Азии

В истории стран Центральной Азии феномен секуляризации изначально проявлялся в общественно-политических изменениях. В первую очередь данная тенденция связана с упразднением институтов ханства и образованием в казахских степях генерал-губернаторств Российской империи. Согласно административным реформам 1867-1868 годов управление народами осуществлялось по административно-территориальным принципам. Судебная система была синтезирована с традиционной системой, где незначительные правонарушения находились в ведении биев, крупные уголовные дела и временные иски относились компетенции судов Российской империи. Касаясь судов биев схожее описание можно встретить в статье А. Воропанова [2010, с. 102]: «Компетенция родовых судей сократилась в пользу государственных учреждений путем выделения категории уголовных дел. К числу уголовно-наказуемых деяний относились государственная измена, убийство, грабеж, баранта, неповиновение установленным властям. Прочие преступления в соответствии с правовой традицией казахов относились к исковым делам вплоть до «до изменения нравов образованием» и разбирались биями».

В целом бии уже не имели существенного влияния, как это было до колонизации. А. Кузембайулы и Е. Абиля сообщают о том, что во многих местах бии опирались на нормы обычного права, вместо ранних норм шариата. В данном случае будет правильно процитировать их утверждение [2006, с. 205]: «В аулах сохранился институт суда биев. Суд казн имел распространение у оседлого населения Сырдарьинской области. При решении вопросов суд биев руководствовался нормами обычного права, а суд казн – только правилами шариата».

Таким образом, изменения в общественно-политической сфере ярко демонстрируют определенное вытеснение религиозного влияния из области регулирования административно-правовых отношений. Относительно религиозного вопроса подробно комментируют А. Кузембайулы и Е. Абиля [2006, с. 208]: «Правительство ограничивало влияние исламской религии. Религиозные дела казахов изымались из ведения Оренбургского муфтия. Муллы подчинялись общему гражданскому управлению, а через него – министерству внутренних дел. Они избирались населением по одному на каждую волость из числа российских подданных, утверждались в звании и увольнялись областным управлением».

Постепенные изменения также проявлялись в социокультурной жизни степных народов Центральной Азии. Основными толчками к изменениям стали активная фаза переселения крестьян из внутренних генерал-губернаторств Российской империи и модернизация общественной жизнедеятельности народов. Дифференциация хозяйственной деятельности в сторону развития торговли, земледелия, первичной обработки сельскохозяйственных продуктов, горно-металлургической промышленности начала развивать капиталистические элементы в социальных взаимоотношениях. Данное обстоятельство подрывало традиционное социальное устройство и систем ценностей коренного народа. Вместе с этим в зонах полиэтнического сосуществования постепенно начала развиваться светская культура взаимоотношений. Координальные изменения в образе жизни и общественных отношениях коренных народов понижала традиционную роль религии в публичной жизни. Социокультурные обстоятельства, которые проходили на протяжении полувека вызвали общий кризис исламской цивилизации. Капиталистические настроения сказались на характерных чертах улемов и суфиев-ишанов. По этому случаю Н. Нуртазина [2008, с. 96] комментирует следующее: «В связи с общим кризисом исламской цивилизации к концу XIX века среднеазиатские города, бывшие религиозными центрами, стали справедливо ассоциироваться у казахов и татар с образом свекорыстных мулл и бездуховных ишанов».

В социокультурной жизни общества процесс секуляризации стал расширяться с развитием светского медицинского обслуживания и народного образования. Как отмечают А. Кузембайулы и Е. Абиля [2006] в уездных городах начали открываться медицинские пункты, утверждались уездные врачи и акушерки, проводились оспопрививание. Светская медицина стала альтернативой народным религиозным методам лечения. Состояние медицины в степях хорошо описывается в записках Ч. Уалиханова [1985], где высказывается о запущенном положении детской и материнской смертности, вреда жизни, здоровью народа от шаманских или религиозных лечений. Ч. Уалиханов также констатирует факт о деятельности светских врачей в степях, но многие степные народы избегали врачей, ассоциируя их каким-то чиновником.

В условиях правления Российской империи политика по вопросам духовно-культурного просвещения была неоднородной. В зависимости от общественно-политических обстоятельств стратегии, регулирующие положение религии и образования координально менялись.

В XVIII- нач. XIX веках Российская империя начала активно укреплять позиции ислама в жизни степных народов. Как указывает Г. Соловьева, данная стратегия была направлена на приручение ислама, который считался эффективной системой для достижения определенных целей. По данному поводу Г. Соловьева пишет [2018, с. 123]: «Царское правительство предпринимает ряд мер законодательного характера, чтобы воздействовать на религиозные настроения казахов и использовать ситуацию в своих целях». Вместе с этим Г. Соловьева свидетельствует о следующем: «В Казахстан посылаются та-

тарские муллы, которым оплачивается жалованье, открываются также многочисленные медресе».

При поддержке Российской империи мусульманство в Центральной Азии достигло значительных результатов. Согласно утверждению Н. Нуртазиной: «Стоит напомнить о том, что в XVIII – нач. XIX вв. официальная Россия проводила в Казахстане политику поддержки Ислама, чем объективно способствовало укреплению мусульманских начал, распространению исламского просвещения». Данную тенденцию в своих записках описывал современник этого времени Ч. Уалиханов [1985, с. 345]: «Большая орда находится в переходном состоянии. Татары теперь распространились по всей орде и действуют успешно. Замечательно чем дальше от татар, тем менее в киргизах фанатизма, хотя они тут живут под влиянием среднеазиатских владений, которые мы привыкли считать гнездами изуверства. Мы думаем, что бухарские муллы менее опасны, чем татарские».

В середине XIX века Российская империя мерами принятия ряда указов о стимулировании материальными льготами казахов, перешедших в православную религию параллельно вела политику христианизации степных народов, но данная политика оказалась провальной. Об этом факте пишет Г. Соловьева [2018, с. 123]: «После присоединения Казахстана к России царское правительство надеялось распространить среди коренного населения православие. Были отмечены лишь единичные случаи, когда кто-то поддался царским «приманкам». Казахи предпочитали веру, которая отвечала их собственным национальным интересам – ислам». Хотелось бы заметить, что этот факт также подробно раскрывается в записках Ч. Уалиханова [1985, с. 73]: «Христианство, вводимое между инородцами сибирскими через наших миссионеров и священников, по свидетельству компетентных людей, идет крайне неуспешно и – что всего важнее – оказывает на народ не совсем благотворное влияние».

В конце XIX века в жизни народов Центральной Азии ислам укрепился как основной просветительский социальный институт. Согласно сведениям Н. Нуртазиной многие жители не только были знакомы с основами мусульманского вероучения, они активно обучали своих детей в мектебах и медресе [2008]. Сохранение авторитета ислама среди народов Центральной Азии связано с массовым развитием новой ветки мусульманского просвещения, где доминировал синтез исламского вероучения с Европейским модернизмом. Вместе с этим, будет неправильным отрицать также распространенность старой традиции мусульманского просвещения, которая придерживалась позиции антимодернизма и религиозного фанатизма. Традиционное мусульманское просвещение было выгодной Российской империи и получало от нее определенную поддержку. Именно старые мусульманские школы вызывали среди прогрессивной молодежи негодование по поводу их неспособности реагировать на грядущую эпоху модернизма.

Мусульманское просвещение, модернизм, колонизация в конце XIX века стали основными причинами развития джадидизма, которая стремилась быть альтернативой колонизационной политике Российской империи. Эво-

люция мусульманского образования быстрыми темпами охватила многих народов Центральной Азии. Как отмечает Н. Нуртазина [2008], джадидизм стал новым генератором мусульманского мышления. Происходящие тенденции в мусульманском просвещении вызвали обеспокоенность Российских чиновников. В этой связи, среди народов Центральной Азии, особенно в казахской степи начали открывать русско-инородческие школы. А. Кузембайулы и Е. Абиль [2006, с. 224] насчет школы высказываются следующее: « В конце XIX в. во многих городах, деревнях и аулах открывалось множество школ, было положено начало политехническому и женскому образованию. При многих школах имелись интернаты. К концу XIX в. в Казахстане было более 100 двухклассных школ с контингентом свыше 4 тыс. учеников».

В целом области духовного просвещения и образования подверглись некоторой трансформации и секуляризации.

Процессы развивавшиеся в социокультурной жизни значительно повлияли на мировоззренческие аспекты общественного сознания.

Если анализировать дискурс общественных деятелей второй половины XIX века и начала XX века, то можно увидеть разделение мировоззренческих позиций на три течения: западников, джадидистов, кадимистов.

К сторонникам западников можно отнести взгляды Ч. Уалиханова [1985]. В записках о мусульманстве в казахской степи Ч. Уалиханов сильно критиковал религиозное просвещение, напротив поддерживал развитие светской культуры в духе Европейского просвещения. Западническая мировоззренческая позиция не имела популярности до октябрьской революции 1917 года. Доминирующую популярность приобрела в рамках идеи коммунизма, хотя данная идея стояла на стороне антибуржуазного настроения.

Представителями джадидизма являлись А. Кунанбайулы, А. Дониш, М. Бехбуди, Ш. Кудайбердиев, А. Байтурсынов, М. Дулатов и т. д. Касаемо позиции джадидистов пишет Н. Нуртазина [2008, с. 102]: «Восточно-мусульманский, национальный компонент занимал в джадидизме центральное место, тогда как западный элемент был вспомогательным». Особый вклад в популяризации идей джадидизма на территории Центральной Азии внес крымский просветитель Исмаил бей Гаспралы. Благодаря его идеям, четкому осмыслению происходивших изменений в мусульманском просвещении Египта, Турции происходило просветление идеи джадидизма в Центральной Азии. Идея джадидизма укреплялась в основном на территории современного Казахстана. В 1917 году сторонники джадидизма консолидировались в политический институт, известным названием «Алаш».

К числу приверженцев позиции кадимистов относились А. Касым, Ет-Йимас, А. Хальпа, С. Газиев, С. Лапин и т. д. Сторонники кадемитов воспринимали путь джадидизма в качестве отторжение из истинного пути ислама. В основном кадимисты дислоцировались на территориях нынешнего Узбекистана и Таджикистана. Политической опорой кадимистов являлась Кокандское ханство. Кадимисты были на стороне клерикального общественного

устройства. Как отмечают А. Кузембайулы и Е. Абиль в предреволюционные периоды духовно и клерикально настроенная интеллигенция также активно консолидировались в политические институты «Шура Ислама» и «Уш жуз».

Таким образом, секуляризация в периоде колонизации Российской империи происходила неоднородно. Если в общественно-политической и социокультурной жизни общества публичная роль религии в какой-то мере ослабевает, то в духовно-мировоззренческом плане религия доминировала. Во всяком случае, заметна трансформация традиционного общественного устройства в новую капиталистическую, светскую общественную систему. Вместе с этим, хотелось бы добавить, что основным фактором секуляризации стала не сама гражданственная позиция народов стран Центральной Азии, напротив внешняя колониальная политика Российской империи, которая проявлялась модернизацией общественной жизнедеятельности и упразднением традиционных институтов. Процесс формирования новой светской системы общественных взаимоотношений предполагалась быть промежуточным пунктом христианизации народов Центральной Азии. Как пишет Н. Нуртазина [2008, с. 117]: «Стоит напомнить и о том, что в XVIII – нач. XIX века официальная Россия проводила в Казахстане политику поддержки Ислама, чем объективно способствовало укреплению мусульманских начал, распространению исламского просвещения. Екатерина II активно поощряла деятельность татарских мулл в Казахстане. Уже во второй половине XIX века чиновники с сожалением констатировали тот факт, что результаты христианизации казахов ничтожны и попытки отвлечь их от Ислама и соседних мусульманских народов – татар, узбеков – дело безнадежное».

Секуляризация в условиях формирования Советского Союза

В XX веке, в эпоху Советского Союза народы Центральной Азии сильно интернационализировались, численность коренного населения Казахстана, Киргизстана составило не более 60%. Секуляризация имела значение атеистического характера.

Анализируя историю Центральной Азии можно увидеть, что большинство людей в обществе не было инициатором осмысленной секуляризации, то есть, не было своеволия духовного, философского, культурного вытеснения политического аппарата религиозности из публичной жизни, поскольку в исламе его вообще не было. Секуляризация атеистического характера была более всего продиктована внешне-политическими интересами, сопровождалась насилием. Л. Ерекешова поясняет эти тенденции радикальной секуляризацией. В статье она пишет [2008, с. 13]: «Последние положения достаточно жесткие с точки зрения демократического права, свидетельствуют о максимализме и радикализме новой власти, ее стремлению быстрому осуществлению реформ, при которых государство получает значительную власть для осуществления необходимой трансформации, в то время как право противоположной стороны – религиозных организаций и граждан – наоборот получают

меньшее выражение». Л. Ерекешова приводит факты, где явно видны претеснения религий. Имеются свидетельства, того, что проводилась активная пропаганда религиозного атеизма, отказывали в приеме вероисповедующих лиц на ответственные позиции государственной службы и т. д. В ходе анализа эволюции ислама в Советском Союзе А. Мустафаева [2012, с. 35] пишет следующее: «Эволюция развития религиозных отношений между государством и религией довольно сложная: антирелигиозная кампания при Советском Союзе начала свою работу еще в 20-е годы XX века. Начиная с 1927 года по указанию И. Сталина, ислам попал в ранг «классового врага трудящихся», следствием чего стали запрет на получение религиозного образования, разрушение культовых сооружений, закрытие религиозных издательств и др., что в последующем привело к появлению фундаменталистских, нелегальных течений ислама». Согласно утверждениям З.Г. Сактагановой, Ж.С. Мажитовой, Е.Н. Аймахова в советском периоде отношение государства и религии имело дихотомический характер. Данное положение они резюмируют следующим образом [2017, с. 197]: «Поиск, выработка и построение соответствующей модели государственной политики в отношении конфессий являлись насущной проблемой в ходе всей истории существования Советского Союза. В основе религиозной политики государства в целом лежала установка, что «коммунизм и религия несовместимы», и властью проводилась работа по вытеснению религиозных организаций из внутренней жизни общества, но были и определенные этапы мирного сосуществования власти и религии».

В результате анализа дискурса исследователей о религиозной ситуации среди народов Центральной Азии в эпоху Советского Союза мы прослеживаем однозначную характеристику радикального секуляризма. В целом государственная политика в отношении религий строилась на основе атеистической установки. Данная политика являлась крайней формой секуляризации общественной жизни. В основном радикальная секуляризация предполагалась быть экстренным методом консолидации и адаптации народов к системе Советского Союза. Но многие исследователи Центральной Азии остаются во мнении, что события развернувшиеся вокруг религий в эпоху Советского Союза были продолжением колониационной политики.

Заключение

Таким образом, секуляризации в истории Центральной Азии выражалась как сложный феномен и проявлялось неоднозначно. Если в Российской империи проявлялся умеренный секуляризм, то в Советском Союзе состоялся радикальный секуляризм. Данное обстоятельство во многом исходило из разницы политики Российской империи и Советского Союза.

Во многом заметно, что диффузия секуляризма в Центральной Азии имеет колониационный характер. Это в основном доказывается тем, что проводником секуляризации в Центральной Азии являлись внешне-политические силы.

Вместе с этим, диффузии секуляризма в общественно-политических, социокультурных и мировоззренческих аспектах свидетельствует о ее системном значении.

В истории Центральной Азии показывается, что главной резистенцией секуляризации являлся исламский фактор, который лишь методом политического давления был ослаблен. Но тем не менее, в неформальных отношениях ислам сохранял определенную общественную роль. Скорее всего, смена политической парадигмы стала основной причиной ее возрождения.

Таким образом особенность секуляризации в истории Центральной Азии заключается в ее колониальном характере. Колонизация стала главным фактором понижавшие исламские ценности. Именно смена политической парадигмы в Центральной Азии открыла путь исламу к возрождению.

Библиография

Воропанов, В. 2010. 'Становление местной имперской администрации в областях казахской степи: проекты и реализация судебных реформ 1820-х гг.', *Социум и власть*, №2 (26), сс. 101-105.

Ерекешова, Л. 2008. 'Исторический опыт советской секуляризации и политика государства в отношении религии в Центральной Азии в 1920-1930-е гг.'. Алматы, *Вестник КазНУ*, №3 (44), сс. 12-21.

Зайферт, А. 2008. 'Секуляризм и ислам в совместном государстве'. *Секуляризм и ислам в современном государстве: что их объединяет*. Материалы междунаро. «круглого стола». Отв. Редактор Б.К. Султанов. Алматы, КИСИ при Президенте РК, с. 296.

Кузембайұлы, А & Аби́ль, Е. 2006. 'История Казахстана: учебник для вузов. 8-е изд. перераб. и доп.'. Костанай, Костанайский региональный институт исторических исследований, с. 350.

Мустафаева, А. 2012. 'Исторический обзор эволюции ислама в советском Казахстане'. Алматы, *Вестник КазНУ*, №3 (60), сс. 31-35.

Нуртазина, Н. 2008. 'Народы Туркестана: проблемы Ислама, интеграции, модернизации и деколонизации (на рубеже XIX-XX веков)'. Алматы, Казак университеті, с. 163.

Сактаганова, З. и др. 2017. 'Государство и религия в советской истории: этапы и особенности взаимоотношений в Казахстане'. Алматы, *Вестник КазНПУ*, №2 (53), сс. 191-200.

Соловьева, Г. 2018. 'Религия в Казахстане. История и современность'. Учебное пособие. Алматы, Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, с. 346.

Уалиханов, Ч. 1985. 'О мусульманстве в степи'. Ч.Ч. Уалиханов. Собрание сочинений в пяти томах. Том 4. Алма-Ата, Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 2-е изд. доп. и переработанное, сс. 71-76.

Уалиханов, Ч. 1985. 'Очерки Джунгарии'. Ч.Ч. Уалиханов. Собрание сочинений в пяти томах. Том 3. Алма-Ата, Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 2-е изд. доп. и переработанное, сс. 325-354.

Transliteration

Voropanov, V. 2010. 'Stanovlenie mestnoy imperskoy administratsii v oblastyakh kazahskoy stepi: proekty i realizatsiya sudebnyih reform 1820-h gg.' [The Formation of the Local Imperial Administration in the Areas of the Kazakh Steppe: Projects and Implementation of Judicial Reforms of the 1820 s.], *Sotsium i vlast*, №2 (26), ss. 101-105.

Erekeshova, L. 2008. 'Istoricheskiy opyt sovetskoy sekulyarizatsii i politika gosudarstva v otnoshenii religii v Tsentralnoy Azii v 1920-1930-e gg.' [The Historical Experience of Soviet Secularization and State Policy Regarding Religion in Central Asia in the 1920-1930 s.]. Almaty, *Vestnik KazNU*, №3 (44), ss. 12-21.

Zayfert, A. 2008. 'Sekulyarizm i islam v sovместnom gosudarstve' [Secularism and Islam in a Joint State]. *Sekulyarizm i islam v sovremennom gosudarstve: chto ih ob'edinyayet*. Materialyi mezhdunarod. «kruglogo stola». Otv. Redaktor B.K. Sultanov. Almaty, KISI pri Prezidente RK, s. 296.

Kuzembayulyi, A & Abil, E. 2006. 'Istoriya Kazahstana: uchebnik dlya vuzov. 8-e izd. pererab. i dop.' [History of Kazakhstan: a Textbook for Universities. 8th ed. reslave. and add.]. Kostanay, Kostanayskiy regionalnyi institut istoricheskikh issledovaniy, s. 350.

Mustafaeva, A. 2012. 'Istoricheskiy obzor evolyutsii islama v sovetskom Kazahstane' [Historical Review of the Evolution of Islam in Soviet Kazakhstan]. Almaty, *Vestnik KazNU*, №3 (60), ss. 31-35.

Nurtazina, N. 2008. 'Narodyi Turkestana: problemyi Islama, integratsii, modernizatsii i dekolonizatsii (na rubezhe XIX-XX vekov)' [The Peoples of Turkestan: the Problems of Islam, Integration, Modernization and Decolonization (at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries)]. Almaty, Kazak universiteti, s. 163.

Saktaganova, Z. 1 dr. 2017. 'Gosudarstvo i religiya v sovetskoy istorii: etapyi i osobennosti vzaimootnosheniy v Kazahstane' [State and Religion in Soviet History: Stages and Features of Relations in Kazakhstan]. Almaty, *Vestnik KazNPU*, №2 (53), ss. 191-200.

Soloveva, G. 2018. 'Religiya v Kazahstane. Istoriya i sovremennost. Uchebnoe posobie' [Religion in Kazakhstan. History and Modernity. Tutorial]. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, s. 346.

Ualihanov, Ch. 1985. 'O musulmanstve v stepi' [About Islam in the Steppe]. Ch.Ch. Ualihanov. Sobranie sochineniy v pyati tomah. Tom 4. Alma-Ata, Glavnaya redaktsiya Kazahskoy sovetskoy entsiklopedii, 2-e izd. dop. i pererabotannoe, ss. 71-76.

Ualihanov, Ch. 1985. 'Ocherki Dzhungarii' [Essays on the Dzungaria]. Ch.Ch. Ualihanov. Sobranie sochineniy v pyati tomah. Tom 3. Alma-Ata, Glavnaya redaktsiya Kazahskoy sovetskoy entsiklopedii, 2-e izd. dop. i pererabotannoe, ss. 325-354.

Сарсембаев Р.М.

Орталық Азияда тарихындағы секуляризация үрдісінің негізгі аспектілері

Мақалада Орталық Азия тарихындағы секуляризация үрдісінің қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени, дүниетанымдық аспектілеріне құрылымдық талдау жасалынды. Зерттеу барысында негізгі міндет Орталық Азиядағы секуляризмнің диффузиялық ерекшелігіне сипаттама беру. Зерттеу нәтижесіне сәйкес Орталық Азиядағы секуляризмнің диффузиясы отаршылдық тұрғыда жүзеге асқандығы туралы деректер пайда болуда.

Автордың тұжырымдамасы бойынша, Орталық Азиядағы секуляризация күрделі және біркелкі емес феномен жағдайында көрініс тапты. Егер Ресей патшалығында орташа, бірқалыпты секуляризм орын алса, Кеңес Одағында радикалды секуляризм орын алды. Бұл жағдай Ресей патшалығы мен Кеңес Одағы саясатының айырмашылығынан шықты.

Дінтанушылық зерттеу бойынша, Орталық Азия тарихында секуляризация үрдісі құрылымдық және тарихи ықпалмен жүзеге асырылды.

Автордың ойынша бұл мақала Орталық Азия тарихындағы секуляризмнің диффузиясының тұтас бейнесін түсінудегі маңызы зор. Сонымен қатар, ұсынылып отырған жұмыс Орталық Азиядағы діни даму тенденциялары, діни плюрализм және секуляризация туралы тұтас логиканы құру үшін кезекті сатылардың бірі болып табылады.

CONTENTS. ABSTRACTS

SPIRITUAL REVIVAL: AL-FARABI'S 1150th ANNIVERSARY AND ABAI'S 175th ANNIVERSARY

Azerbaev A.D.

About Turkic Political Ethics: Al-Farabi, Abai, Alikhan Bukeykhanov.....3

Abstract. The concepts positions on the political ethics of European and American researchers are widely popularized in the scientific community. This article attempts to identify the specifics of Kazakh political ethics as part of Turkic ethical thought; identify the main features and formulate the principles of Turkic political ethics. It considers the idea of morality and politics in the philosophy of Turkic thinker Al-Farabi. General concepts regarding the nature of power proposed by Al-Farabi and Kazakh thinker Abai Kunanbayev from Turkic spiritual tradition.

The Kazakh political figure, the leader of Alash-Orda Alikhan Bukeikhanov was an admirer of the great Abai's heritage. Bukeikhanov's democratic views on the sociopolitical structure not only of Kazakh statehood, but all Russia, are based on the intellectual and moral component uniting the authorities and people, which in many respects resembles the model of a "virtuous city" whose architect is the Turkic thinker Abu Nasr al-Farabi.

Based on the analysis of al-Farabi's ideas, Abai's wisdom and Alikhan Bukeikhanov's views on moral component of governmental authority. Such arguments of political ethics as civic conscience, being shamed in the eyes of the society, virtuous democracy, moral authority, and violence as an act of ignorance have been determined.

Keywords: Politics, Ethics, Civil Conscience, Shame, Morality, Power, Virtue.

Abdildina R.Zh.

**The Problem of Intergenerational Relationships in M.O. Auezov's novel
«The Path of Abay».....16**

Abstract. One of the universal questions prominent throughout the history of human culture and constantly analyzed by writers and philosophers is the problem of intergenerational relationships, of «fathers and children». The famous Kazakh writer M.O. Auezov has turned to the study of this problem in his great epic novel «The Path of Abay».

The theme of fathers and children in novel was analyzed a new way: the Kazakh writer, with his dup character had traced the protagonist's personality development process, his philosophical and moral quest as a representative of a new progressive worldview and ethical guidelines in the context of his relations with father, who personifies traditional views, archaic values and principles.

Keywords: Intergenerational Relationships, Worldview, Ethical Values, Traditions, Progress.

PHILOSOPHY IN THE PRESENT AND HISTORICAL RETROSPECTIVE

Balabekuly D., Altaev J.A., Abdullah K.

The Concept of Space and its Informational Meaning.....29

Abstract. The aim of the article is reveal the essence of the concept of space and its significance in philosophy and social Sciences, also identify the importance the space to society. The

space is one of the important categories of philosophy and plays a fundamental role in different parts of scientific knowledge, where space is considered in an abstract meaning and represented as an abstract space in some theories and concepts.

In the XXI century, spatial informational space is one of the most important management resources, such as human, financial, and material resources. There fore, in the era of information civilization, information is a strategically important resource of society. Thus, the production and consumption of spatial information has special role, because location information is important in managing everything that governments manage, from such as roads and sewers to education and public health, economy.

The further the society moves, the more the territory of the information space changes. Each family, each locality, various institutions and every government have their own information space. According to the information we can analyse all of indicators growth and decline of education and spheres of social life.

Keywords: Space, Information Space, Information Society, Information Security, Spatial Information.

Malikova A.M.

**Verbal Techniques of Public Speaking as a Tool for Preventing
and Resolving Conflict Situations.....44**

Abstract. Public speaking was formed along with the principles of human thinking. This art is a special type of thinking. Thinking, speaking, determining the word meaning, using a word as a tool and using influence, action of a word is subject to the art of oratory.

In the era of the information society, interest in public speaking is growing. In this regard, in social life special importance is attached to rhetoric. Possession of public speaking skills is a particularly important component of a person's success in any field. In a modern state, there is an increasing need for a person who is able to conduct a dialogue with a sharp language, having the public speaking skills aimed at solving actual social problems. During the period of fundamental democratic transformation, we feel a low level of culture of public speaking and communication culture. In order to fill this gap in this article, we tried to analyze the warning of possible conflict situations during public speaking, the persuasion of audience and the verbal techniques of public speaking.

Keywords: Communication, Persuasion, Conflict Audience, Conflict Situation, Communication Culture.

Sahov A.S., Tursynbayeva A.O., Amangeldiyev A.A.

Modern Problems and Methods of Personality Research in Kazakhstan.....54

Abstract. In the article gives a clear assessment of the methodological contradictions that arise in personality research in modern Kazakhstan science. Particular attention is paid to issues which often researcher face in study personality problems. The every problem in the study of personality is analysed, the characteristics of personality - oriented research in various fields are determined and methods of their research are described by authors. In addition, the direction of scientific methods for the study of personal life are presented. Personal arguments are expressed regarding the use of the personal method in research and the development of modern science as a cognition of the individual. Based on the comparative analysis of study of personality in Western Europe, Kazakhstan and the near abroad, differences have been determined. It is shown that among kazakhstani works on the formation and development of personality research related to history and cultural studies.

Keywords: Personality Science, Personality Problems, Famous Person, Succession of Generations, Intelligentsia.

Shaidulina D.R.

Ontological Status of Artist in the Culture of Postmodern.....65

Abstract. The article is devoted to the consideration of the image of artist through philosophy of postmodernism. The work shows the similarities and fundamental differences between the attitude to the personality of a creator in classical and postmodern aesthetics, outlines the problem of the subject of creative process. The author of the article explores the phenomenon of anonymity as an important component of the image of a modern media artist, analyzes the relationship between the audience and the art worker.

Keywords: Postmodern, Artist, Creativity, Anonymity, Virtual Reality, Art.

MODERN SOCIETY: IDENTITY. MODERNIZATION. FUTURE

Solovieva G.G.

Modern University: Formation National Identity.....75

Abstract. First of all, the article gives an answer to a debatable question: what is the idea of a university? According to the author the university was originally called to give holistic image, ascending to the highest Truth and Meaning of things. However, following the logic of science with its evolution from a holistic approach to differentiation, the university put its essence into question, which forced as skeptics to say that it “lies in ruins”. However, the current situation in science, which is characterized by a tendency toward the restoration of integrity, gives a new chance to the idea of the university, its intention on fundamentality and solidity. It is the image of the whole that allows a modern university to fulfill the historically significant mission of a generator of new ideas, a center of intelligence of the nation’s activity, and the formation of national identity. The article analyzes the experience of Al-Farabi Kazakh National University, which laid the foundation for its innovative project on a national educational model related to the legacy of the outstanding oriental thinker Abu Nasr al-Farabi. Two principles of the university are united in this great name: encyclopedia, integrity, fundamentality and priority of the spiritual and moral principle, high humanistic values of human being in the world.

Keywords: National Identity, University, Intellect, Spirituality, Blessing, Truth, Beautiful, Happiness.

Imanmoldaeva B.Z.

Conceptual Foundations of Unity and National Unity.....88

Abstract. In this article, for the conceptual analysis of the concept of national unity, first of all, the problem of general unity is considered, a philosophical and logical-semantic analysis of this problem is carried out. The concept of national unity is considered as the unity of the concepts of “nation” and “unity.” The formal logical and dialectical logical bases of unity are studied, and then the conceptual analysis of the concept of national unity is taken as a basis. The author’s definitions and explanations of the concepts of unity and 152 Эл-Фараби | 1 (69) 2020 Contents. Abstracts national identity are given. Definitions are obtained by studying and analyzing the works of domestic and foreign researchers on this issue. The main features of national ty were shown, it is emphasized that it has natural-biological, political-social, cultural

and psychological foundations. The ideas that meets the criteria of the past, present, future in the evolution of the development of a particular ethnic group are proposed. It was concluded that the basis of national unity can repeat itself through historical memory and national code. Speaking about the complex phenomenon of national unity, the theoretical background of its research was noted: the types of national identity and its cultural and social construction, secondly, deviations and changes in the historical development of national identity: conservative, liberal, modernization, etc.

Keywords: Identity, Nation, National Identity, National Code, Ethnos, Evolution of Development.

Nassimov M.O.

Open Attitude as Direction of Modernization Attitude Each Kazakhstan Citizen.....98

Abstract. In program article First President of the Republic of Kazakhstan, Elbasy N.A. Nazarbayev «Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity» open attitude is one of the several aspects of this modernization process for both society as a whole and for every individual in Kazakhstan. In the article three main aspects attitude are defined: understanding what's going on in the world, it means being open to the changes that the technological revolution brings, the ability to adopt and learn from the experience of other people and countries. In this article open attitude is considered as direction of modernization attitude each Kazakhstan citizen, analyzed an essence and the basic concepts this problem. For this purpose analyzed main problems of a concept attitude and open attitude. Defined the nature of attitude and creative role attitude in formation and development of the person. Tolerance of attitude considered as feature of open attitude. Inquisitiveness and aspiration to training is defined not only as the personal growth, and also as preservation open attitude. Open attitude is proved as a psychological problem of life.

Keywords: Attitude, Modernization, Tolerance of Attitude, Temperament, Competition, Ability.

KAZAKHSTAN: POLITICAL REALITIES OF MODERNITY

Shakirov S.E.

Nature of Manifestation of Conflict in Life of Kazakhstan Society.....108

Abstract. The author considers the urgent problem of manifestation of conflict in the life of people of Kazakhstan. He analyzes the external and internal aspects of conflict in Kazakh society. Also, the author in this article considers the modern conflicts of Kazakhstan and their main causes. Moreover, the author notes the important role of conflict researchers in maintaining peace, maintaining and strengthening public harmony in Kazakhstan.

Keywords: Conflict, Conflict Tendency, Ethnicity, Identity, National Policy, Culture.

Zhaiykova Zh.E.

Labour Disputes in Kazakhstan as a Variety of Social Conflict:

Types and Solutions.....118

Abstract. This article the author discusses the importance of labor dispute resolution and methodological definition, emergence of various social contradictions, concepts and its further solution. Author highlights the general classification of the regulation of individual legal dis-

putes. The paper provides definitions of the concepts of individual and collective disputes, also reveals the problem of instrumental support for the activities of conflict resolution specialists and mediators. Different positions dealing with the conflict in its subject-matter content are revealed. The instrumental possibilities of mediation, the main limitations are shown. The article analyzes the concepts of labor conflict and labor dispute. The features of the labor dispute and the procedure and stage of review are characterized. Some problematic issues of labor disputes and features of their resolution by the commission on labor disputes and the court are considered.

Keywords: Social Reform, Protection of Labor Rights, Constructive and Destructive Functions, Labor Conflict, Mediation.

RELIGION AND MODERNITY

Shagyrbay A.D., Shyngysbayev L.S., Aimukhambetov T.T.

Evolution of Dialogue in Religious and Political Relations: Historical Analysis.....127

Abstract. In the given article the historical analysis is made on evolution of dialogue in a context of religious-political relations. The experience of Western Europe was analyzed, a brief description of its evolution in the dialogue in religious and political relations. On the basis of the given analysis by authors the attempt of the analysis in a context of evolution of religious-and-political relations in territory of Republic Kazakhstan has been made.

Keywords: Evolution, Religion, Politics, Relationships, Secularization.

Sarsembaev R.M.

Basic Aspects of the Secularization Processes in Central Asia.....139

Abstract: This article provides a structural analysis of socio-political, sociocultural, ideological aspects of secularization in the history of Central Asia. In the course of the study, the main task was posed in characterizing the features of the diffusion of secularism in Central Asia. According to the results of the study, facts are revealed that determine the colonial nature of the diffusion of secularism in Central Asia. In general, the authors argue that the process of secularization in the history of Central Asia manifested itself as a complex and ambiguous phenomenon. If moderate secularism was manifested in the Russian Empire, then radical secularism took place in the Soviet Union. This circumstance largely proceeded from the difference in the policies of the Russian Empire and the Soviet Union. Basically, the religious study of secularization in the history of Central Asia was carried out on the basis of structural and historical approaches. The authors indicate that this article is important in understanding the general pattern of diffusion of secularism in the history of Central Asia. Along with this, the presented work serves as a step for constructing a holistic logic about modern trends of religiosity, religious pluralism and secularism in Central Asia.

Key words: Religion, Secularization, Islam, Central Asia, Colonization.

Contents. Abstracts.....149

Our authors.....154

БІЗДІҢ АВТОРЛАР – НАШИ АВТОРЫ

Абдильдина Раушан Жабайхановна – заведующий кафедрой Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова, Казахстанский филиал МГУ (г. Астана), академик НАН РК, доктор философских наук

Азербаетов Аслан Дыбысбекович – ассоциированный профессор Павлодарского государственного университета им. С. Торайгырова, PhD

Алтаев Жақыпбек Алтайұлы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Философия кафедрасының профессоры, философия ғылымдарының докторы

Амангельдиев Асан Азимханұлы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD докторанты

Аймухамбетов Тимур Талғатович – старший преподаватель кафедры религиоведения Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Балабекұлы Досжан – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Философия және саясаттану факультетінің Философия кафедрасының PhD докторанты

Жайыкова Жанна Ермухановна – магистрант факультета философии и политологии КазНУ имени Аль-Фараби

Иманмолдаева Бакиттижамал Заманхановна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының PhD докторанты

Қызылжық Абдуллах – Ыстамбұл университеті Әдебиет факультетінің профессоры, философия ғылымдарының докторы

Маликова Асель Маликқызы – PhD докторант кафедры философии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева

Насимов Мұрат Өрленбайұлы – Қызылорда «Болашақ» университетінің қауымдастырылған профессоры, саяси ғылымдарының кандидаты

Соловьева Грета Георгиевна – главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, доктор философских наук, профессор

Сарсембаев Руслан Меиржанович – PhD докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби

Сахов Абзал Саятаевич – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD докторанты

Тұрсынбаева Айгүл Өмірбекқызы – Еуразия Ұлттық Университеті, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, философия кафедрасының профессоры міндетін атқарушы, философия ғылымдарының кандидаты, доцент

Шағырбай Алмасбек Дүйсенбекұлы – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері, PhD

Шыңғысбаев Лескен Сейдіғалымұлы – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті философия және саясаттану факультетінің PhD докторанты

Шайдулина Дарья Рустамовна – научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, магистрант

Шакиров Сымбат Еркенович – PhD докторант кафедры социологии факультета социальных наук Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева

OUR AUTHORS

Abdildina Raushan Zhabaikhanovna – Head of Department, Kazakhstan Branch of Lomonosov Moscow University (Nur-Sultan), Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy

Azerbaev Aslan Dybyzbekovich – Associate Professor, S. Toraigyrov Pavlodar State University, PhD

Altaev Jakypbek Altauly – Professor at the Department of Philosophy, Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Philosophy

Amangeldiev Asan Azimhanovich – L.N. Gumileva Eurasian National University, PhD Student

Aimuhambetov Timur Talgatovich – L.N. Gumileva Eurasian National University, Senior Lecturer at the Department of Religious

Balabekuly Doszhan – Al-Farabi Kazakh National University, PhD Student

Zhaiykova Zhanna Ermukhanovna – Al-Farabi Kazakh National University, Master of Arts (M.A.)

Imanmoldayeva Bakittijamal Zamanhanovna – Abai Kazakh National Pedagogical University, PhD Student

Kizilcik Abdullah – Professor at the Department of Literature, Istanbul University, Doctor of Philosophy

Malikova Asel Malikkyzy – L.N. Gumilev Eurasian National University, PhD Student

Nassimov Murat Orlenbaevich – Associate Professor, Kyzylorda Bolashak University, Candidate of Political Sciences

Solovyova Greta Georgievna – Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Sciences and Religious Studies Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy, Professor

Sarsembayev Ruslan Meyirzhanovich – PhD Doctoral Candidate of the 2 course in Religion Studies of the Al-Farabi Kazakh National University

Sakhov Abzal Sayatayevich – L.N. Gumilev Eurasian National University, PhD Student

Tursynbayeva Aigul Omirbekovna – Acting Professor at the Department of Philosophy, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

Shagirbay Almasbek Duisenbekovich – Senior Research Associate, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies, Committee on Science, Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, PhD

Shyngysbayev Lesken Seydigalymovich – Al-Farabi Kazakh National University, PhD Student

Shaidulina Daria Rustamovna – Research Assistant, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies, Committee of Science, Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Master of Arts (M.A.)

Shakirov Symbat Erkenovich – L.N. Gumilev Eurasian National University, PhD Student

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Ғ.Қ. Құрманғалиева, философия ғылымдарының докторы, доцент, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері (бас редактор),

С.Е. Бейсбаев, Философия, саясаттану, дінтану институтының ақпараттық қамтамасыз ету, ішкі экономикалық талдау және мониторинг бөлімінің жетекшісі (шеф-редактор),

Н.Ы. Айтымбетов, PhD доктор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері (жауапты хатшы),

Р.Ж. Абдильдина, ҚР ҰҒА академигі, М. Ломоносов атындағы ММУ-дың қазақстандық филиалының әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, философия ғылымдарының докторы, **Қ.Ұ. Әлжан**, философия ғылымдарының кандидаты, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері **А.М. Әмребаев**, философия ғылымдарының кандидаты, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері, **А.Х. Бижанов**, саяси ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының директоры, **Р.Қ. Қадыржанов**, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері, **Д.А. Качеев**, философия ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің доценті, **А.Р. Масалимова**, философия ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің философия және саясаттану факультетінің деканы, **С.Е. Нурмурадов**, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты директорының орынбасары, **Б.М. Сатеришинов**, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының дінтану бөлімінің бас ғылыми қызметкері, **Г.Г. Соловьева**, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Ә.Н. Нысанбаев, ҚР ҰҒА академигі, төраға (Алматы, Қазақстан); **Мехди Санаи**, Тегеран университетінің профессоры (Тегеран, Иран), **А.Д. Книш**, Мичиган университетінің профессоры (Энн Арбор, АҚШ), **А.А. Лазаревич**, Беларусь ҰҒА Философия институтының директоры, философия ғылымдарының кандидаты (Минск, Беларусь); **В.А. Лекторский**, РҒА академигі (Москва, Ресей); Цивин Любомир, Банк институтының профессоры (Прага, Чех Республикасы), **И.Р. Мамедзаде**, Әзірбайжан ҰҒА Философия, әлеуметтану және құқық институтының директоры, философия ғылымдарының докторы (Баку, Әзірбайжан); **О.А. Тогусакоев**, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, философия ғылымдарының докторы (Бішкек, Қырғызстан); **Уильям Фиерман**, Блумингтон университетінің еңбек сіңірген профессоры (Блумингтон, АҚШ); **Геңри Хейл**, Дж. Вашингтон университетінің профессоры (Вашингтон, АҚШ); **Бюлент Шынай**, Бурса университетінің профессоры (Бурса, Түркия); **Н.А. Шермухамедова**, Мирзо Улугбек атындағы Өзбекстан ұлттық университетінің профессоры, философия ғылымдарының докторы (Ташкент, Өзбекстан); **Беата Эшмент**, Гумбольдт атындағы университеттің профессоры (Берлин, Германия); **Мао Юй**, Хуажон ғылыми-техника университетінің профессоры (Ухань, Қытай).

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің «Философия, саясаттану және дінтану институты» республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорны.

Жарияланған мақалалар редакция алқасының көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін.

Редакцияның сапалы мақалаларды таңдап алуға құқы бар, сондай-ақ, ұсынылған материалдардағы ақпараттардың дұрыс жеткізілуіне жауапкершілікке алмайды.

Дизайн және беттеу: **Ж. Рахметова**

Теруге 06.03.2020 ж. берілді. Басуға 18.03.2020 ж. қол қойылды.

Форматы 70х100/16 . Есепті баспа табағы 10.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Г.К. Курмангалиева, доктор философских наук, доцент, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК (главный редактор).

С.Е. Бейсбаев, руководитель отдела информационного обеспечения, внутреннего экономического анализа и мониторинга Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК (шеф-редактор).

Н.И. Айтымбетов, доктор PhD, старший научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК (ответственный секретарь).

Р.Ж. Абдильдина, академик НАН РК, заведующая кафедрой социально-гуманитарных дисциплин Казахстанского филиала МГУ им. М.В. Ломоносова, доктор философских наук. *К.У. Әлжан*, кандидат философских наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *А.М. Амребаев*, кандидат философских наук, ведущий научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *А.Х. Бижанов*, доктор политических наук, профессор, директор Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *Р.К. Кадыржанов*, доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *Д.А. Качеев*, кандидат философских наук, доцент Костанайского государственного университета имени Ахмета Байтурсынова. *А.Р. Масалимова*, доктор философских наук, профессор, декан факультета философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби. *С.Е. Нурмуратов*, доктор философских наук, профессор, заместитель директора Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *Б.М. Сатершинов*, доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник отдела религиоведения Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *Г.Г. Соловьева*, доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

А.Н. Нысанбаев, академик НАН РК, председатель (Алматы, Казахстан); *Мехди Санаи*, профессор Тегеранского университета (Тегеран, Иран); *А.Д. Кныш*, профессор Мичиганского университета (Энн Арбор, США); *А.А. Лазаревич*, директор Института философии НАН Беларуси, кандидат философских наук (Минск, Беларусь); *В.А. Лекторский*, академик РАН (Москва, Россия); *Цивин Любомир*, профессор Банковского института (Прага, Чехия); *И.Р. Мамедзаде*, директор Института философии, социологии и права НАН Азербайджана, доктор философских наук (Баку, Азербайджан); *О.А. Тогузаков*, член-корреспондент НАН КР, доктор философских наук (Бишкек, Кыргызстан); *Уильям Фиерман*, заслуженный профессор Университета Блумингтон (Блумингтон, США); *Генри Хейл*, профессор Университета Дж. Вашингтона (Вашингтон, США); *Бюлент Шынай*, профессор Университета Бурса (Бурса, Турция); *Н.А. Шермухамедова*, профессор Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор философских наук (Ташкент, Узбекистан); *Беата Эшмент*, профессор Университета им. Гумбольдта (Берлин, Германия); *Мао Юй*, профессор Университета науки-техники Хуажон (Ухань, Китай).

Учредитель:

Республиканское государственное казенное предприятие
«Институт философии, политологии и религиоведения»

Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Публикуемые материалы не обязательно отражают точку зрения редакционной коллегии.

Редакция оставляет за собой право отбора качественных статей и не несет ответственности за достоверность информации в представленных материалах.

Дизайн и верстка: *Ж. Рахметова*

Сдано в набор 06.03.2020 г. Подписано в печать 18.03.2020 г.

Формат 70х100¹/₁₆. Уч.изд.л. 10.

EDITORIAL BOARD:

G.K. Kurmangaliyeva, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Chief Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK (Main Editor)

S.E. Beisbayev, Head of Information Support, Internal Economic Analysis and Monitoring of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK (Editor-in-Chief)

N.I. Aytymbetov, PhD, Senior Researcher Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK (Responsible Secretary)

R.Zh. Abdildina, Academician of NAS RK, Head of the Faculty of Socio-Humanitarian Disciplines of the Kazakhstani branch of MGU named after M.V. Lomonosov, Doctor of Philosophical Sciences. **K.U. Alzhan**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Leading Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **A.M. Amrebayev**, Candidate of Philosophical Sciences, Leading Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **A.Kh. Bizhanov**, Doctor of Political Sciences, Professor, Director of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **R.K. Kadyrzhanov**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Chief Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **D.A. Kacheev**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Kostanay State University named after Akhmet Baitursynov, **A.R. Masalimova**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Political Science at Al-Farabi KazNU, **S.E. Nurmuratov**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **B.M. Satershinov**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Chief Researcher Department of Religion Studies at the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **G.G. Solovyova**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Chief Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK

INTERNATIONAL EDITORIAL RECOMMENDATION:

A.N. Nyssanbayev, Academician of NAS RK, Chairman (Almaty, Kazakhstan), **Majdi Sanai**, Professor of Tehran University (Tehran, Iran); **A.D. Knysh**, Professor of Michigan University (Ann Arbor, USA), **A.A. Lazarevich**, Director of the Institute of Philosophy of NAS Belarus, Candidate of Philosophical Sciences, (Minsk, Belarus); **V.A. Lektorsky**, Academician of RAS (Moscow, Russia); **Tsivin Lubomir**, Professor of Banking Institute (Prague, Czech Republic); **I.R. Mamedzade**, Director of the Institute of Philosophy, Sociology and Law of NAS Azerbaijan, Doctor of Philosophical Sciences (Baku, Azerbaijan); **O.A. Togusakov**, Correspondent-member of NAS KR, Doctor of Philosophical Sciences (Bishkek, Kyrgyzstan); **William Fierman**, Honored Professor of Bloomington University (Bloomington, USA); **Henry Hale**, Professor of George Washington University (Washington D.C., USA), Bulent Shynay, Professor of Bursa University (Bursa, Turkey), **N.A. Shermukhamedova**, Professor of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Doctor of Philosophical Sciences (Tashkent, Uzbekistan), **Beate Eschment**, Professor of Humboldt University (Berlin, Germany), **Mao Yu**, Professor of Huazhong University of Science and Technology (China).

Founder:

State-owned unitary enterprise «Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies» of Committee Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

Published materials don't necessarily reflect the points of view of the editorial board.

Editorial staff reserves the right to select quality articles and is not responsible for the reliability of information in the submissions.

design and layout: **Zh. Rakhmetova**

Passed to the set on 06.03.2020. Signed in print on 18.03.2020.
The format is 70x1001/16. Found.edit.page 10.